

ՏԻԿ. ՄԱՇԱ ՍՈՒՐԱՅ ԻՆՆ.— Ինչ յատկութիւններ որ պէտք են՝ ազ-
ջիկ մը դերասանուհի պատրաստելու։ Տամար, ունի Տիկ. Մաշա. բարեձե-

Բ. Արէլեան

կազմ և հասակ, ներդաշնակ ձայն
թէ՛ խօսելու և թէ երգելու, միամիտ
զգացում որ խորանալու պէտք ու-
նի, դիմախաղ և պար։ Յաջողապէս
կը մտնէ ամէն «ամբլուսա»ի մէջ —
մանկամարդ ազջիկ, պտուա, «սուպ-
րէթ», մեծուհի, յատկանշական ևն.։
Ողբերգի, տուամի, զուեշտի, գու-
սաներգութեան և կատակախաղի
մէջ տեղ ունի հաւասարապէս իբր
ապացոյց յիշենք այս շրջանին Տրա-
մաթիկի մէջ ներկայացուցած իր
դերերը.— Տրիլլի (նոյն), Տիլլի Հիւ-
պիլ (Թայֆուն), Գրասա (Ե. շեփոր),
Նագի (Արց. Հովիտ), Շպարսիկ (Նա-
մուս), Մսմ. Տը Լանսի (Խամաճիկ-

ներ), Զարնիշան (Զար ոգի), Լիսսիկ (Մճնկօտէն), Տեգսիսոն (Օթէլլօ),
Ռուֆ Կօրնան (Բօթաշ), Կօրսիլիս (Լէր), Եւնիկի (Յո՞ երթաս), Օֆիլիս
(Համէթ), Տիկ. Սուրբեան եթէ իր արժանիքը ճանչնայ և հետեւի
միակ տիպար թատերական ճամբէն — հոգ չէ թէ ուղտափուշերով լիցուն
ըլլայ ան, — և եթէ թօթօվէ իր
զբայէն կովկասեան «օրէրէթաններու
միքրոպոփոշին, կրնայ աղւոր տեղ
մը գրաւել մայրենի բեմին վրայ։

✂

1920 Նոյ.ին կազմուեցաւ «Հայ
Դերասանական Միութիւն»ը՝ հիմնա-
դրութեամբ և ղեկավարութեամբ
վաղեմի խմբապետ Գրիգոր ՅԱԿՈՒՐ-
ԵԱՆԻ։ Խումբը եռամսեայ կեանք
մը ունեցաւ և տուաւ 5 ներկայա-
ացում. Սուխիլիով 4 անգամ, Արայ
Գեղիցիկ (Գալէմճեան) և Սիրոյ Զոնը,
Խմբական կազմին մէջ կը գանուէին
Վ. Պապաեան, Վ. Եաճիան, Ե.
Գարագաշ, Պ. Պալթազար, Հայկ Աբամ, Դմրէթեան և Պօղոսեան. Տիկ-
նայք Բնար, Լիւսի Եակոբեան և Նուարդ, Օր. ք էլիզ և Հօրթանա Եաճիան։

Բ. Զարթեան

✂

«Կովկասահայ Տրամա-Օրէրէթայի Խումբ»ը վերակազմուեցաւ 1921

Աղբիւրն՝ զեկագարութեամբ ՍՈՒՐԱՅԱՆԻ և ՂԱԶԱՐՅԱՆԻ Յարգ տունն

Ա. Շախչաթրոսի

7 «օրէրէթ» իրենց խաղացանկէն. Արշին մայ աղան, Ուշ շինի նուշ շինի, Սա ըլինի նա շինի, Աշուղ Ղարիբ, Պըլը Պուղի, 60 ատկան երիտասարդը, Անոյշ նաև Տրիլլին և Ա զյ. խօսներու եղանակը կատակերգութիւնը խումբին կազմն է՝ Տիկնայք Մաշա Սուրբեան, Դայուշ, Սիրուշ և Կիւրեղեան, Պրններ Սուրբեան, Ղազարեան, Մաղայեան և Վարդանեան: Իր մասնակցութիւնը բերաւ Կ. Ա. ետեանս ներկայացումները տեղի ունեցան Բերա, Բանկայթի, Գաւաթէօյ, Սկիւտար, Մաղբիւքէօյ, Հայ-Վրացի, Սամաթիա, Պէշկիթաշ և Շահգաւաթ-Պաշի: Ղազարեան իբր երիտասարդ կատակերգու՝ լաւ ապագայ կը խոստանայ: Ընորհաւորելի է նաև Տիկնայք Կայուշ:

❧

ԳՐԼԻՄ-ՍԻՄՈՆ, իր հեղինակած զաւեշաները պատահականօրէն բեմադրեց մերթ Տրամաթիկի, մերթ Պէնյեան խումբի հետ և մերթ ալ բուրոսովն անձնական կազմակերպութեամբ. ընդամենը 20 ներկայացում, 9 անգամ Կրոյ Սխուր, 8 անգամ Տայի Կարապետ և 3 անգամ Հարսու կեսուր, Բերա, Բանկայթի, Սիւտար, Արնատաքէօյ, Սամաթիա, Գում-Գարու և Հայ-Վրացի: Այս զաւեշաները — բացի «Տայի Կարապետ»-էն — ի յայտ կը բերեն հեղինակին երգիծական խմորը որ՝ թէև հում՝ բայց ոչ անարմէք: Իրբև զաւեշական թատերագիր, լուրջ յոյսեր կը ներշնչէ Կ. Սիմոն, եթէ լր վրայ նայինք առանց նախապաշարումներու:

Գրիգոր Աւետիսեան

ՏԻՎ. ԱՉՆԻՒՄՆԱՆՆԱՆ. — Իր մասնակցութիւնը բերած էր «Հարսու կեսուր» ներկայացմանց: Մնակեան խումբի վաղեմի և բազմապատակ արուեստագիտու հիներէն մին որ կարծէք լր մաս ազիտութիւնը քրած է գլխաւորաբար կեսուրի դերերը: Կ. Սիմոն յատկապէս Տիկ. Աղ-

Նիւի Տամար գրած է այդ դերը՝ որուն մէջ յաջողութիւնը յաղթանակի

Տիկ. Էլիզ Գովան-Պիսեմիսեան

մը մօտեցաւ, անթերի դիւ-
մախաղին, իր տեսակին
մէջ եղական ձայնին և
շատ բնական ձեւերուն
չնորհիւ, տալով իրականին
պատրանքը: Տիկին Ազնիւ-
րույի կիսուրն ալ ներկայա-
ցուցած է մեծ յաջողու-
թեամբ, և ամէնէն աւելի
չնորհաւորելի կէան այն է
որ հայ կիսուրն անվիճելի
կերպով հայ էր, ինչպէս
բուրի կիսուրը՝ բուրի: Տիկ-
Ազնիւ այս շրջանին թէև
մէկ դերով երևցաւ, սա-
կայն իր ուժեղ և սպառ-
բէշ խաղարկութեամբ ար-
գարեւ տեղ մը գրաւեց մեր
յիշողութեանը մէջ:

☼

... Թեոդիկ. — Ուր-
ուայրած քրոնիկիս իբր

զերջարան, կր փոփոքիք որ պատասխանեմ «Թեոդիկի» ծախսաւորուողը
նորք հեղինակն և և և որչա ղերասանը»
ձեր հարցումին: Սիրով:

Նախ չկայ ծափ մը որուն մէջ
մաս չունենայ հեղինակը, բայց ի այն
պարագային երբ գերասանը կը ցայ-
տեցնէ հզօր կամ առեղծուածային
տեսարան մը՝ իր մէկ թատերական
գիւտովը: Այդ հազուադէպ պարա-
զային՝ ծափահարող դերասանն է
լոկ, թէև հեղինակն ալ նորէն մաս
մը ունենայ, իբր օրինակ կ'արժէ
յիշել մեր բեմի կուռք՝ Պ. Ազամ-
եանի Համիլիք. հանճարեղ արուես-
տագէտը չլինել թէ չլինելի տանն
բեմ կը մանկ եղեր գիւրք ի ձեռին
և գիւրքին տակ գաշոյն: Վիճելն
արտասանած պահուն՝ գիւրք կը ցուցնէ եղեր, չլինելին ալ գաշոյն-

Տիկ. Մառա Սուրբեան

... Թեոդիկ. — Ուր-
ուայրած քրոնիկիս իբր

նքս իւրոր մեծ և աշխարհահռչակ Համլէթները մամուլորարար ծան-
րացած են յիշեալ մենախումբէանս վրայ՝ իբրև ամենազօռարին պահջը,

Գերգոր Բակարեան

վրայ կը տեսնեն թատերական արուեստի Հերակլէսը, կը սկսին ծափա-
հարել խելայեղ:

Գերասանք բնդ հանրապէս չեն խորհիլ թէ իրենց ուղղեալ ծափերուն
ոչ արհամարհելի մէկ մասը կը պատկանի հեղինակին: Երբեմն հեղինակ-
ներ իրենց գործերուն մէջ ունին
աշխարհի ու մեզ տեսարաններ՝ որոնց
մէջ սկսնակ դերասանն իսկ կ'ըն-
դունի ծափ որ ամբողջովին հեղի-
նակինն է. իսկ երբ այդ տեսարանը
ներկայացուի վարժ և օժտուած
դերասանէ մը, պարզ է որ ծափերը
կ'աճին, կը հասունանան և առաւե-
պէս կը պատկանին դերասանին: —
Գիշ բացառութիւնով, բամբակեօտ-
ներու ներկայացմանց պահուն՝ ծա-
փահարուողը հեղինակն է, իսկ դե-
րասանական ներկայացմանց ասան
թէ՛ մին և թէ միւրը:

Թատերական արուեստն — ստու-
ուածային կապիութիւն — հակառակ
իբ խորութեան, բարձրութեան ու
լայնութեան, զուրկ է ստեղծագործութիւնն ըլ և շուտով կը հիւժի՝
տաւանց գրականութեան սնունդին Այսպիսի արուեստի մը հետեւողներէն.

Ռ. Աղաբեկ

ո՛չ ոք կրնայ միմիայն իր անձին սեփականացնել ծափահարութիւնները։
Հասարակութիւնը սակայն զայնս կ'ուզղէ լոկ դերասանին, անցիսակցա-

Տիկ. Ա. ԱԿՇԻԿՅԱՆ

քա՛ր ծափահարելով հեղինակը։
Թատրոնը տաճար մըն է և ծափերը՝
զուեհուութիւններ, անոր վեհութիւնը
խաթարող, որոնք սակայն նուիրա-
կանացած և դերասանին խանդն ար-
ծարձող գինիներ ըլլալով, շատ դժ-
ուար պիտի ըլլայ օր մը թատրոնէն
— մանաւանդ մեր թատրոնէն —
վերցնել իրենց անպաշտօն ներկա-
յութիւնն ու խօլական ազմուկը։
Վարագոյրը փակուելէն վերջ տեղի
ուեցողները կարելի է անպատեհ
չհամարել, նկատելով որ արարը
վերջացած է արդէն, և ծափը՝
սպաւորութիւնը խանգարելու կամ
մազնիսացած հանդիսականը սթա-
փեցնելու պատճառ չի կրնոր ըլլալ։ Գալով դերասանի մը կամ դերա-
սանուհիի մը մուտքին, ուժեղ աեսարանի մը, գեղեցիկ կամ պոռոտ
խօսքի մը ատեն շաչող ծափողջոյններուն, ուրիշ բան չեն տունք եթէ
ոչ անխմտա, կանխահաս, երբեմն վարձկան և սպաւորութիւնը մահացնող
ընդզեցուցիչ զուեհուութիւններ։— Ձեմ գիտեր թէ կրցա՞յ գոհացնել զձեզ՝
Բերա, 25 Յունիս 1921

ՆՇԱՆ ՊԵՇԻԿԻԱՆՆԵՐՆ

ԵՄՔԸՂ դարերէ ի վեր եղած ըլլալով բարբառուն մէկ նշանը
հանդիսականներու քարեկատուութեան, ներ-
բողին ու հիացումին, կարելի չէ ընալ
թատրոնէն վտարել զայն։ Մեզ համար, եւ
ամէն ո՛ւն համար, անսկա «զուեհուութիւն»
կը զառնայ այն աստի՛ն միայն՝ երբ claqueur-
ներէ բխի կամ հասկացողութենէ՛ զուրկ
անհասաներէ, **դիտումնաւոր** եւ **անժա-
մանակ**։ Այլապէս, հեղինակ ու «գործող
անձինք» հաւասարապէս արժանի են այդ
ցոյցին, իբր թարգման անվերապահ խան-
դապառութեան, որմէ ներկաները կը վա-
րակուին, ի լուր (եթէ կարելի է ըսել
եւ ի տես) հեղինակին ուղեղէն արժակուող
մտածումի փաղփուն հրթիռներու եւ անոնց
վարպետ արտարներութեան։ Մեր փափաքածն էր միանգամ ընդ միշտ
հասկցնել մեր բեմին երկսեռ գործիչներուն, թէ ժողովրդեան հիացումին

Կ. ԶՕՎԱՆԵԱՆ

այդ ժայնաւ որ ցոյցէն նուս' գ շփանային ու փրանային եւ անկէ՝ մեծկակ բաժին մը զիանային հանկ թատերագիրի'ն ալ, ժպտաշուրթն իրենց «խոնարհութեան» լ պահուն՝ դէմքերուն վրայ ցոյացնելով չզիտես ի՞նչ մը որ այդ բանին անցրադարձն ըլլար: — Ծափն այգանելի է միայն խոր յուզումներու տտեն, երբ հանդիսականը կը փշարալի կամ կը հեծկտայ. ափերու շայնը հայհոյանք մը պիտի ըլլար յայնժամ՝ իր խռովքը կարկեցնող, նման այն զուսպ ծափին որ լսուէր մի ոմն յուղարկաւորէ, դամբանականի մը ի լուր: Եւ յետոյ, ո՛րք կը կայանան հեղինակի արժանիք եւ դերասանի փառք, եթէ, ի պատեհ ժամու, ծափը չորդրոջէր ու չեցնէր

Գ. Տ. ԳՈՏԵՆԻՆ

Ա. ԿՐԱԿ Է՛ՒՄԱՆ (ՅՈՒՇԱՐԿԱՐ)

սրահը, եթերային անհուն քրաքիտնի մը հանգոյն՝ որուն քով կ'անշքանայ ամէնէն խոշորն իսկ կանխամտածուած ծաղկեփունջերուն: — Իսկ թէ ի՞նչ է հիացումը եւ ի՞նչ դեր կը կատարէ անհատի մը զեղարուեստական զարգացումին ալ մէջ, մեր ընթերցողներուն կը յանձնարարենք Տարեցոյցիս անդրանիկ հատորը բանայ, անգամ մըն ալ վերժանելու համար ողբացեա ուսուցչապետին՝ Ռ. Յ. Պէրպէրեանի յօդուածը: Ծ. ՅԷՈ.

Թ. Ա. Տ. Ր. ՈՆ. Ի. Հ. Ա. Ս. Ո. Յ. Թ.

Ասկէ թիւ 52 աստի առաջ, Սամաթիոյ «Հայկական Լինկեան» ի նպատակ արուած հայերէն 2 ներկայացումներու հաջիւն է հետեւեալը, ստորագրուած «Կարգադիր Մանասթողով» անդամներէն Յ. Վարդանեանի, Յովհ. Կրճիքեանի եւն. կողմէ: Մեր արդի դերասանները թող աչքէ մը անցունեն զայն. հինն ու նորին բաղդատականն քնելու համար:

20 փետր. 1870, ՄՈՒՏՔ — ծախուած սոմս 82½ հատ 21½ Պ.Բ.Ե.	
և 266½ հատ 10½/2, ն = («Մեծն Տիգրան»ի ներկայացում)	4581
24 փետր. 1870, ՄՈՒՏՔ. — ծախուած սոմս 33 հատ 21½ և	
188 հատ 10½/2 էն = (Մ. Պէշիկթաշիանի «Արշակ Բ.»ի ներկայացում)	2667
	<u>7198</u>
Ել.Ք. — Աստղծագործ. աստղծ, գում, ճերմակ սալաշարք	
15 ծրար և կարմիր կտաւ	1648
Ֆանէլա վարտիր, կօշիկ, մապտէն, նկարիչ	410
Դերասանուծի, պաննորդ, սպասաւոր, մտկոյ, սնտես և ն.	899
Կանթեղի վարձր, կազ, փաստուած կանթեղներ, նուագարան,	
սոմս, ազդ և ն.	1076
«Մեծն Տիգրան»ի ներկայացման ծախրր	4033
(Թատերական պիտոյից ծախրին ու նուագարանը Մ. Վարդովանի	
վրայ ըլլալով, հասոյթին կլան իրեն յանձնու եցաւ) :	
«Արշակ Բ.»ի ներկայացման ծախրը	1530
	<u>5863</u>
Պատրաստ դրամ	1835
	<u>7198</u>

Հայ Արուեստագիտութի մը

Հերու՝ գարնան «կազէթ տը Լօզան»էն տեղեկացանք թէ ՍԻ. ԱՍԸ-ՂԻԿ ԳԱՎՈՒԳՃԵԱՆ Լօզանի երաժշտանոցի սրահին մէջ նուագահասոյցէս մը տուած է մեծ յաջողութեամբ: Տաղանդաւոր դաշնակահարու հին որ Պէշիկթի և Լօզանի երաժշտանոցներն աւարտած և արուեստին տիրացած է դասական ու նոր հեղինակներէ ամենագծուարին կտորներ նուագելով, գնահատուած է յոյժ՝ դժուարահասճ ունկնդիրներէ, իր զարնըւած քին տիրականութեամբն ու երաժշտ. հասկացողութեամբը:

Լ. Յարութիւնեան

Փարիզի Գօնէստիւմէն առի ամառը ընդ ընդ քննութեանց առ թիւ, հերու, Ողբերգութեան մէջ «Անդրոմաքէն Օբէսթ»ի դերը կատարելով՝ առաջին մերձանակ (accessit) ստացած է Լ. Յարութիւնեան որուն մասին գովեստով խօսած են ֆրանսական թերթեր:

«Աստղիկ»ի նոր արձան մը

Հերու, Տրիպոլիտայ պեղուծներուն ընթացքին՝ անեղծ վիճակի մէջ գտնուած է Աստղիկի մէկ կիսանդրին որ մեծ նմանութիւն ունի Կապիտոլեան Աստղիկին հետ և հին հռոմէական արուեստին լաւագոյն մէկ շրջանին կը պատկանի: Ուրիշ 6 արձաններու դիւտը ենթադրել կու տայ թէ նորանոր գանձեր ալ պիտի ելլեն երեւան:

ԱՄԵՐԻԿԱԿԱՆ ԳԵՂԱՐՈՒԵՍԸ

Եթէ ամերիկահայ գրականութիւնը (զոր պատկերացուցինք ներկայ հատորին 106-11 էջերով) անշուք է, բարեբախտաբար անոր գեղարուեստական աշխարհն ունի մէկ քանի լուսաւոր դէմքեր որ պատիւ կը բերեն քրեանց պատկանած ազգին: Ատոնց կարգէն է անաբարակոյս արձանագործ ՀԱՅԿ ԲԱԿԻԿԵԱՆ (*), որ 1891էն ստղին Ամերիկա կը գտնուի և արդէս քիչ փառաւոր համբաւ մը չինած է: Առաջին անգամ քանդակեց Ֆէմիլի

Անդրիագործ Հայկ Բաղիկեան

մասնակցեցաւ անոր և առաջին հանդիսացաւ 25 մրցակիցներէն: Փանաւ մա-Փէսիֆիքի ցուցահանգէսին ալ Բաղիկեան մասնակցեցաւ մէկ քանի

Քըլլաքը խորհրդանշող Անհանցիւս հողին արձանը որ զնահատուելով զեանդուեցաւ նոյն ակումբին շէնքին մէջ: Փարիզ 1906-8ին արձանագործութեան դասընթացքին հետեւելով՝ յաջողեցաւ Գեղարուեստից Սալօնը ցուցադրել Հին Պասմուրիսը խորհրդանշող արձան մը: 1917ին ալ իր գործերը ցուցադրեց հին, արժանանալով աշխարհահռչակ արձանագործ՝ ողբացեալ Ռօտէնի զնահատութեանց: Բաղիկեան իր աշխատանոցը հիմնած է Սան-Ֆրանչիսքօ, և երբ տարիներ առաջ տեղւոյն վաճառականաց Միութիւնը մրցում մը բացաւ՝ քանդակելու Մոխիտնիսկն յարուքիւն առնող Սան-Ֆրանչիսքօն,

(*) Սան Ֆրանչիսքոյի մէջ վերջերս ուշագրաւ դատ մը տեղի ունեցաւ, և Բաղիկեանի կարծիքն Արդարութեան նժարին վրայ ծանր կշռեց: Տիկին Տէլ Սէքօ և Սինեօր Սօրինէ կը վիճէին պզտիկ մանչ զաւկի մը համար: Տիկինը որ տարիներ առաջ Սօրինէի կողակիցն էր՝ այդ զաւակը ծնելէն 2 շաբաթ ետք ամուսնալուծուելով կը կարգուի Տէլ Սէքոյի հետ: Մանուկը կը մեծնայ մօրը նոր մականունով: Նախկին ամուսինը դատ կը բանայ և իր զաւակը կը պահանջէ, իսկ Տիկին Տէլ Սէքօ դատաւորին առջեւ կ'երդնու և կը խոստովանի: Թէ ինք անճաւատարիմ կ'ըն մը եղած էր, որով զաւկին հայրը Սօրինէն չէր: Դատաւոր կը յրէ՛նք մօրն արձակելու անկարող՝ զիմում կ'ընէ հայ արձանագործին, որպէս զի գանկի ու զիմացծի ուսումնասիրութիւն մը կատարէ հօրն ու զաւկին վրայ: Բաղիկեան շարժուան մը մանրակրկիտ զննութիւններէ ետք՝ իր տեղեկագիրը կը դանձնէ անոր: Տղան հարազատ արձայնաբիւնն էր Սօրինէի: — Աւելցնենք Թէ Բաղիկեան Սան Ֆրանչիսքոյի ամէնէն բացառիկ արուեստագիտական ակումբին՝ Պօնէմիլըն Քըլլաքին նախագահն է:

Շ. ԱՄ. ՏԱՐԵՑ.

գործերով՝ որոնց մէջ մասնաւոր ու շաղրութեան աւարկայ զարձան
 Երիտրականութեան Գիւսն ու Շոգիի Ոյժը: Այս առթիւ իրեն յանձնուեցաւ
 Մեքենաներու Պաշտօնի Տնօրէն Վարդանանի գեմքեր ու զարդեր քան-
 զակելու գործը: Միանգամայն պատիւն ունեցաւ անդամակցելու Յու-
 ցահանգէսի Միջազգային Մրցանակի Յանձնախումբին, ամերիկեան Գե-

ՏԻՐ. ՓՈՒՆԵԼԻ ԱՐՆԱՆԵՐ ՊՈՐ

ՄՈՎԿԻ ԵՐՈՍՅԱՅ ԿԼՈՂ ԵՂԻՄԵՆՅԱՅ

ղարուեստից (նկերութեան և Բանդակագործութեան Ազգ. Միութեան):
 Ամերիկահայ նկարչական աշխարհին աննապայծառ աստղը
 Տանդիսացած է Տիգրանակերտցի ՅՈՎՍԷՓ Խ. ՓՈՒՆԵՄԱՆ, որ Պու-
 սոյ կայսերական Գեղարուեստից Վարժարանին մէջ՝ իտալացի վար-

պետի մը ձեռքին տակ նկարչութեան իր նախնական ուսուցիչ ստանալէ յետոյ՝ կատարելագործեց զայն փարիզ, Տէլիեօ վարդապետին շնորհիւ։ Ամերիկա դարձին, Տամբուի գաւերը շուտով լացուեցան իր առջեւ։ Անոր նկարներն ա՛յնքան հաւնուեցան մասնագէտներէ, որ արուեստի դժուարահաճ քննադատներն անգամ գոյնատոյժ խօսեցան իր մասին և անոր նկարներուն շուրջ մասնաւոր ներբող հիւսեցին Ֆայն Արքս ձրւերը, Միլուօֆի Սեկրինրը, Միլուօֆի Զրիբրես, Շիֆակո Թրիպիւն, Լոզինճիլլու Թայնզ, Նիւ Եօրթ Ուլրիս, Նիւ Եօրթ Թայնզ ևն.։ Ամերիկացի հաշակաւոր հեղինակ Լարօլա Պէլ Բայթ Փուշմանի Լայուիկի աւանելով ա՛յնքան

Էջ մը Էօդէր Խաթիսուտէ

Նկար Եօդուֆ Փուշմանի

տարուեցաւ անկէ, որ ո՛չ միայն նկարն աւարտելէ յետոյ անոր բարձր գին վճարելով գնեց զայն, այլ և ներշնչեալ քերթուածով մը պանծացուց անոր արուեստը(*) :

(*) «Կոչնակ»ի 25 թնս. 1921ի թիւին մէջ կը կարդանք Սէ Էրէնտ Սալօնի տարեկան ցուցահանդէսին (ուր տեղի կ'ունենայ նկարիչներու մրցակցութիւնը) Փուշման շահած է «Արծաթ մէտալիօն» ի գնահատութիւն իր գործին։ Փուշման նախապէս ալ արժանացած էր նմանօրինակ «մէտալիօն»ի մը։

Փուլմանէն անմիջապէս յետոյ կու գայ Շարտար ծովանկարիչ սոցի-
ալիստ ԳԱՍՊՈՍ ԶԻՒՆԵՆՆԻՍԻԱՆ որ իր ուսումը կայու Գեղարուեստից

Նկարիչ Վ. Սէրտար

նա շայտասանեաց Եկեղեցին և անոր խորաններն ու որմանկարները։
Նշ. նկարիչ Սինեօր Լաքի ներշնչման ներքեւ հակած է դաշտանկար, ու-
թեան որուն մէջ որոշ տաղանգ ցոյց տուած և մեծ հաշակ վաստկած է։

Թող ներուի մեզ ասոնց կարգին յիշել նաև անունը բանաստեղծ-
նկարիչ Ե ԳԱՍՊՈՍԻԱՆԻ որ նկարչի ուսման իր քմթացքը դեռ նոր
աւարտած քլլալով հանգերձ, արդէն
իսկ սկսած է հաստատ քայլեր առ-
նել դէպ ի յաջողութիւն։

Նկարչութեան քոյր արուեստին՝
լուսանկարչութեան մէջ իրեն հա-
մար մասնաւոր դիրք մը շինած է
Հոգէ դիւզացի ՄԿՐՏԻԶ ՅՈՎՀ. ԿԱ-
ՐՍԻԱՆ — ձան Յ. Կարօ — որ խար-
բերդի Եփրատ Գօլէճին մէջ նախն.
ուսումը ստանալէ յետոյ եկած է
Ամերիկա, կատարելագործելով նկար-
չութեան և լուսանկարչութեան
կրկնակ արուեստները։ Իր աշխատա-
նոցը հաստատած է Պօլթըն, ուր
հանրածանօթ դէմք մը դարձած է։
Անոր արուեստին հաշակը տարած-
ուած է ամբողջ Նիւ Ինկլէնտ, որուն
բարձր գասու սիրուած նկարիչն է։ Ամէն կարգի արուեստագէտներ անոր
կը դիմեն լուսանկարուելու համար, վասն զի Կարօ զիմանկարներու

ձան Յ. Կարօ
Նկարիչ և լուսանկարիչ

վարպետն է արդարեւ և գիտէ կեանքով համակել լուսանկարը Բուսած
 է որ գիրք տալու խնդրոյն մէջ ա՛յնքան ճարտար է, որ արտադրուած
 պատկերը լուսանկարուողին հարազատ նմանութիւնը բերելէ զատ, հայե-
 լիի մը հանդոյն կը ջրլացնէ նաև սնոր հոգին ու նկարագիրը: Կարօ իր
 սրբուշով լուսանկարներուն հաւ ապա այնտիսի հանդամանք մը, որ անոնք
 մեքենայի մը արտադրութիւնն ըլլալէ աւելի՝ կ'ըլլան բանասոր էակի

Պ. Խոսեփան

Նախ Գ. Կարոյի

մը ստեղծագործութիւնը: Պոսթըն Կլոպի վկայութեան համաձայն, «լու-
 սանկարիչներ կը կառավարուին իրենց ֆանտազի, բայց ձան Կարօ ինքն
 է որ կը կառավարէ ֆանտան»:

Կրէթէ Կարոյի հաւատար համբաւ վաստկած է նաև ուրիշ լուսա-

Նկարիչ մը, երզնիացի ԱՐԱՄ ԳԱԶԱՆՆԻԱՆ, որ ժամանակ մը Պօլսոյ Գեղարու Լսակց վարժարանը յաճախելէ յետոյ՝ շուրջ 20 տարի առաջ

Շահ-Մուրադեան՝ պատանի

կ'անցնի Եղիպատս և առկէ ալ Ամերիկա գալով Պոլսքն կը հաստատուի Էրբու յուսանկարիչ։ Ա՛յնքան յաջող դորձեր կ'արտադրէ այնպէս, որ իրեն կ'ուղղուի Նիւ-Եորք հաստատուելու։ Տրաւէր զոր կ'ընդունի և արագ արագ համբաւի աստիճաններէն վեր կը բարձրանայ։ Քանիցս մրցումներու մասնակցելով առաջին կը հանդիսանայ։ Անոր նոր Աստուածամարտը որ սեծ գովեստի արժանացած է ամենաշքեղ գործ մըն է սառուղի։ Այսօր Գաղանճեանի աշխատանոցը կը գտնուի Նիւ-Եորքի ամերիկացու սր պոզոպոյլին։ Ֆիլիթ Էլմըիտի սովէնէն աւելի փնտաւած մասին զրայ։ Անոր յաճախորդները — զրկիէ ամողչու-

թեամբ — իք ներայացնեն շաղաքին բնութանին։ Իրապէս մէկ մէկ քապոններ են անոր լուսանկարները՝ որոնք տեսակ մը խորհրդաւորութիւն ունին իրենց զրայ, և յայտնապէս կը կրեն արուեստագէտ ձեռքի մը կնիքը։

Ամերիկահայ գեղարուեստական աշխարհին մէջ ամենաբեղուն զաշան է երաժշտականը որուն մէջ կը հանդիպինք բաւական թիւով երգիչներու և երգչուհիներու։ Ասոնց մէջ ամէնէն աւելի դաստիարակի մը

զերք կատարած է տաղանդաւոր երգիչ մշեցի ԱՐՄԵՆԱԿ ՇԱՂ-ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ, որ իր գոս ձայնին և արուեստագէտի ձիրքերուն յայտնութիւնը կ'ընէ նախ թիֆլիսի ներսէսեան վարժարանին մէջ ուր Մ. Եկմախանի խումբին կը մասնակցի իրբեւ մեներգող, ապա խմբապետ։ Նշանաւոր երգահան Վէնսան տ'Էնտիի ձեռքին տակ երաժշտ. դաստիարակութիւն ստանալու համար կ'երթայ փարիզ և կը յաճախէ «Աբուլա Բանթօրուս»։ Յետոյ կ'աջողի մտնել «Բօնալըվաթուս» որուն

Ֆիլիպ Պէճեան (երգիչ)

զասքնթացքը կ'աւարտէ պատուով և կը շահի զանազան մրցանակներ։ 2 տարի կը պաշտօնավարէ Օրէնսոյ մէջ և նշանաւոր կը հանդիսանայ

մանուսրտպէս կունոյի «Պատմութեամբ» Համալիարչիկ պատերիզմին սկիզբները կէրայ Ամբիւրիկ և տարուէ տարի զանազան քաղաքներու

Նիփօլա Աւուհանեան (Երզնի)

վասակելով իր շքնաղ կարողութեանց արժանի համարաբար Լնդունուէցաւ «Սան Քարլօ» Օրէնայի բնկերութեան մէջ և մասնակցեցաւ «Պարպըր ալ Սէզիլի» ստանձնելով Ֆիկաուոյի զերբ Լունի գերազանցօրէն քաղցր «պարթիթօն» ձայն, և իր մասնագիտութիւնն ըրած է օրէնայ երգելը: Արդարեւ մեծ տաղանդ մըն է ան, որ, ինչպէս կ'ըսէ Նիւ Եօրթ Թրիպլին, «իր ձայնին մէջ կ'արտայայտէ շնորհք և խորհուրդ: Արուեստագէտ մըն է ան զոր կ'արժէ ունկնդրել»:

Ամերիկահայ տաղանգաւոր երաժիշտներու կարգին պէտք է յիշել նաև անունն աստրախանցի Նիփօլա Ուիլիամսօնի որ երգիչի իր նիւուսումը փեթրոկրատի կայս. Թատերական և Մոսկուայի Սրաժշտական դպրոցներուն մէջ ստանալէ յետոյ՝ մեկնած է Իտալիա, կատարելազործելով հան իր արուեստը: Ահրգահանդէսը 1903ին տուաւ Մոսկուա և մեծ երգիչի մը համարաբար շահեցաւ: Յետոյ ճամբորդեց և երգահանդէսներ սարքեց Ֆրանսա, Իտալիա և Չեխոսլովակիա: Պատմորի Օրէնայի Լնկերութիւնն անոր համարաբար լսե-

մէջ սարքած իր նուագահանդէսներով՝ նոր ճաշակ և ըմբռում կը մտցնէ այս գաղութին մէջ: Հասարակութիւնը խանդավառութեամբ կ'ունկնդրէ ամերիկահայ բեմին վրայ Հայ նրգն ա'յնչան հարազատութեամբ պանծացնող Նաս-Մուրատեանը:

Այս գաղանգ մէջ յայտնարերուն ող ամենափայլուն տաղանգներէն է նաև «պարթիթօն» խորբերդցի Ֆիլիպ Պէննիկի: ԱրՔալիֆօրնիոյ բաց երկնքին տակ անցուցած է իր մանկութիւնը: Երաժշտ. ուսումը Բիլթոն կառարեկագործելէ յետոյ, համալիարչիկ պատերիզմին սկիզբները վերադարձաւ Ամերիկա, շուտով

Երզնիի Ամբիւրիկ Զօփուհեան (այժմ Տիկ. Տօնեան)

լով և կարողութիւնները գնահատելով՝ մասնակցութեան հրաւեր ուղղեց անոր Աւուքանօֆ եկաւ Ամերիկա և մասնակցեցաւ զանազան օրէնականներու Այժմ՝ իր բնակութիւնը հաստատած է Պոթըն, իր ժամանակը նուիրելով մարդկու իրեն գիմոզ երաժշտական սաղանդներ:

Օրէնայի կայուածին մէջ նշանաւոր է նաեւ ՓՕՂ ԱՆՎԵՆՈՆ, որ տարիներ է զեր Ն. Եօրքի աշխարհահայտ Ալեթրօֆօլթըն Օրէնային կ'անդամակցի և միշտ ալ կը հաւնուի իր ստանձնած գործերուն մէջ:

Այստեղ կ'արժէ յիշել նաև անւան ՔՈՒՊՈՒՄ ՊԷՉԷՉԵԱՆԻ որ արեւելեան եղանակներու վարպետ մը կը ճանչցուի հասարակութեան:

Հրապարակի վրայ երեւոյզ ամերիկահայ երգչուհիներու շարքին մէջ Ա. տեղը կը զբաւէ պօլսեցի ՏԻԿ ԱՆՓԷՂ ԱՎԵՆՈՆ ՏՕՆՃԵԱՆ (ճնեալ Զօփուրեան) որ իր դաստիարակութիւնը ստացած է Ամերիկա ուր կը

գանուի մանկութեան ի վեր: Աշակերտած է, ի մէջ այլոց, գերման վարպետին՝ Օսքար Սաէնկերի, և Տէնպրի երաժշտ. գործն աւարտելէ յետոյ՝ մեներգչուհի կարգուած է տեղւոյն նշանաւորագոյն եկեղեցիին, միանգամայն վարելով երգեցիկ խումբը: Նմանօրինակ պաշտօններ վարած է նաև Հարթֆրա, Նիու-Հէյվըն, Պոթըն, Ն. Եօրք, ևն., և ա՛յն աստիճան յաջողութեամբ կիրարկած է իր արուեստը, որ ամերիկ. թերթեր ամենուրեք զովեստով խօսած են իր ճարտարութեան, նաև իր ձայնի ուժգնութեան, յասակութեան և քաղցրութեանը մասին: Տաղանդաւոր երգչուհիներն (այժմ կողակից Ն. Եօրքի գորգի

Օր. Լուսին Բարակեան (երգչուհի)

նշ. հայ վաճառականներէն Տիար Տիգրան Տօնճեանի) միեւնոյն գիրութեամբ կ'երգէ հայերէն, անգլիերէն, լատիներէն, ցրանսերէն և իտալերէն: Ի՛նչ ներկայիս գուն ուրեք հրապարակին վրայ կ'երգէ որպէս երգչուհի, սակայն և այնպէս ամէն անգամ որ կ'երգէ՝ իսկապէս կը գիւթէ ունկնդիրները որոնք ինքզինքնին կ'զգան — բառին իսկական աւուսով — արուեստագիտուհի մը ներկայութեան, որուն ձայնին վրայ տարիները գրեթէ չեն կրցած ի գործ գնել իրենց քայքայել ազդեցութիւնը:

Անր սաղանդաւոր երգչուհիներէն է նաև Օր. ԼՈՒՍԻՆ ԲԱՐԱԿԵԱՆ որ իր համարը շահեցաւ Ուստր, ուր ամերիկացի քննադատներ ունկընդդրեցին զինք և իրենց թերթերուն մէջ ներբողներով խօսեցան անոր յայտնարերած արուեստագիտական ընդունակութեանցը մասին: Օր. Լուսին ամբողջ 4 տարի Ուստրի ամէնէն հարուստ և երաժշտաւեր փերամետ եկեղեցւոյն մեներգիչը եղաւ, և ա՛յնքան սիրուեցաւ, որ շատեր

լացին, երբ նէ հրաժեշտ կ'տանէր Ուսարէն, ժամանակ մըն ալ ն. Եօրք Յնայու մտադրութեամբ: Պօսթըն ստացած է իր երաժշտ. ուսումը զոր վերջէն կատարելագործած է Նիւ-Եօրք, աշակերտելով համբաւաւոր ուսուցիչ Մակսթրօ Թանարայի: Իր տրուեալը հօն կը կայանայ, որ վերին խաղերուն մէջ անզամ կը պահէ իր ձայնին ճկունութիւնն ու քաղցրութիւնը:

Իրմէ ո՛չ նուազ սնունտի է պարտիզակցի Տիկ. ԶԱՊԷԼ ՓԱՆՈՍԵԱՆ, որ իր երաժշտ. նին. կրթութիւնը Հուքքի և Կրահամի մօտ ստանալէ

Երգչուհի Տիկ. Զապէլ Փանօսեան

վերջ՝ ատեն մըն ալ աշակերտեցաւ հռչակաւոր երգչուհի Մամ. Տիւէ-հենայի: Անցեալ տարի, կատարելագործուելու համար մեկնեցաւ Եւրօպա, և ժամանակ մը Ֆրանսա ու Զուիցերիա Յնայէ յետոյ՝ զմտց Միլան օր հետեւեցաւ Օրէգոյի դ. սընթաղքներուն: Զմե. ք. Երկրպետ անցու-

նելէ ետք՝ գնաց նորէն Միլան ուր բնթացք լրացուց և վերադարձաւ Ամերիկայի Տիկ. փանոսեան մեծագլխ գնահատուած է Ամերիկայի մէջ թէ՛ իւրայիններէն և թէ օտարներէն, վայելելով մեծ ժողովրդականու- թիւն: Երգած է շատ մը հանդիսաւոր պարագաներու և ներբողուած՝ նոյն իսկ բաւական դժուարահասճ քննադատներէ:

1919ի աշնան Ամերիկա եկաւ ուրիշ երգչուհի մը՝ ծանօթ քերթո- ղուհի Օր. ՄԱՆՆԻԿ ՊԼԻՊԷՐՆԱՆ՝ որ Ն. Եօրք, Պօթթըն, Փրավիտէնա և Ֆիլատելֆիա երգահանգէաներ ապէ վերջ՝ Մամ. Սափույի հետ աշխատեցաւ Օրէնայի դերերու, մասնաւորապէս Մաս- քանիի «Իսովալէրիա Ռուս- թիբանաս»ի Սանթուզային և Պիզէի «Քառմէն»ի Բարմէնին սրուն համար յատկապէս ստեղծուած կարելի է համա- բել զինք, երբ իր ձայնին քաղցրութեանն ու արուես- տին հետ միասին նկատի առ- նենք նաև իր Ֆիզիքական կազմը: Իր արուեստին մասին գնահատական տողեր նուիրե- ցին Նիւ-Եօրք Լէրըր, Նիւ-Եօրք Ուրրո, Ֆիլադելֆիա Փրեւ, Ֆի- յասկիֆիա Իհրոս, Միւզիֆըլ Է- Վիկն ևն.: Օր. Մաննիկ Մա- յիսի մէջ մեկնեցաւ Փարիզ, հոն անցունելու ամառը: Մեր քաղաքը սեղեկութեանց հա- մաձայն, փայլուն յաջողու- թիւններ կ'սպասեն իրեն այս- տեղ, եթէ ուղէ վերադառնալ:

Հոս յիշենք նաև անունը **Երգչուհի Օր. Մաննիկ Ռ. Պելպլեբան** պօլսեցի Տիկ. ՄԱՌԻ ՊԵՏԻԿ- ԵԱՆԻ (ծնեալ Պաշեան) սրուն երաժշտ. գաօտիարակութիւնը կ'սկսի իր ծննդավայրէն: Աշակերտած է Կոմիտաս Վրդ.ի որ մասնաւոր գուրգու- բանքով մարգած է իր այս աշակերտին ձայնը, ապագայ որոշ կարողու- թիւններ տեսնելով անոր մէջ: Տիկ. Պելպլեբան Ամերիկա հասնելէն վերջ կը մտնէ Պօթթընի «Նիւ Ինկլէնտ Բանարվէյթըրի»ն ուրկէ ասդին՝ իր ձայնին մշակումը յառաջ տարած է Ֆրնո. և ամերիկացի նչ. վարպետ- ներու ձեռքին տակ: Իր մասնագիտութիւնն է արեւելեան և զլխաւո-

բարբառ հայկական և արեւմտեան ազգաց զիգչուկ կամ չին երգերը որոնք անսպասելի հրապոյր ունին ամերիկեան ժողովուրդին համար:

Ամերիկահայ երգչուհիներու այս զտալին մէջն է նաև Տիկ. ՌՕՁ. ՉՈՒՂԱԼԵԱՆ որ սքանչելի կերպով լեցուն ընտաւոր ձայն մը ունի և որս յառաջ գիմու թիւն ցոյց կու տայ տարուէ տալիս իր արուեստը պէտք է փնտաւել առաւելագոյն զանազան ազգաց քայլերգներուն մէջ զորս կ'երգէ իրեն սեփական վարպետութեամբ և անճիգ: Այս կետին մէջ բազում գնահատութիւններ ուղղուած են իրեն՝ Մէսէշուսէցի երբեմնի կասաճարիչ և Մ. Նահանգաց ներկայ փոխ-նախագահ Քուլիճի և այլ բարձրաստիճան պաշտօնէից կողմէ:

Ասոնցմէ զտա, կան տակաւին Տիկ. ՀԱՆՎՈՆՈՅՏ ՏԷՄ-ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ, Օր. ՌՕՁԱ ՅԱԿՈՈՅԱՆ, Օր. Չ. ԿԱՐԻՒԼԵԱՆ, Օր. Ն. ՇԱՇՈՅԵԱՆ և այլք

Մարի Պետիկեան (Պաուս),
Երգչուհի

որոնց ամենքն ալ յոժարութեամբ իրենց ընդունակութիւնները դրած են ի սպաս բարենպասակ հաստատութեանց աթիւ սարքուած հանդէսներու, երեկոյթներու ևն:

Առաւելագոյն ամերիկեան հասարակութեան ծանօթ հայ արուեստագէտներու շարքին մէջ կը գտնուի երգիչ-դերասանուհի ՅԷՄԻՆ-ՉԱՊԼԻ, որ իր երամշտ. ուսումը լրացնելէ յետոյ՝ մտած է Վերջ Ողուէք Օրէնայի ընկեան մէջ և շատ չանցած նշանաւոր հանդիսացած է իր ստանձնած դերերով:

1917ի ամառը տեղւոյս հայ արուեստագէտներու թիւին վրայ աւելցաւ ուրիշ մըն

ալ՝ յանձին ծանօթ ջութակահար ՀԱՅԿ ԿԻՒՏԻՆԵԱՆԻ որ փարիզէն զաւրով՝ նուագահանդէսներ տուաւ զանազան հայաշատ քաղաքներու մէջ, և ա՛յնքան գնահատուեցաւ որ, Սիմախաթիի երամշտ. հոշակաւոր վարժարանին մէջ ջութակահարութեան ուսուցիչ կ'որդուեցաւ տեսչութեան կողմէ:

Ամերիկահայ արուեստագէտներու այս էջը յակելէ առաջ, պէտք է առանձնապէս կանգ առնել անունին առջև երգահան պոլսեցի ՓՐՕՅ. ԳԱԼՅԱՅԵԱՆԻ որուն հազուադիւս տաղանդը մայրուած է աշխարհահռչակ երգահան Վէնստն ա'լիւտիի ձեռքին տակ: Թրեզնոյի եկեղեցոյն երգչախումբին սրժանքնախր ղեկավարն է այժմ, և անոր հեղինակած

զմայլելի եղանակները կը կազմեն իրօք ամերիկահայ հանգէւներու զայն-
զքէ՝ իր երկերէն նշանաւորագոյններն են՝ Նոր Օրօս, Այլ չարչար, Կոստիկ ևն. :

☪

Ամերիկահայ գրական-գեղարուեստական կեանքի ամենէն ակարմանն է թատրոնը՝ կը բեմադրուին առհասարակ խեղճուկրակի ճոռով ու փցուն կատրներ։ Ամերիկահայ բոլոր գերակատարներն ալ «ամաթեւ» են եւ սակ, և մատի վրայ կը համրուին անոնք որ թատրոնին իմաստն իրապէս բմբունած կը մերձենան անոր՝ որպէս գեղարուեստական տաճարի։ Այսպիսիներ Եթէ որոշ ժամանակ մը տարգուէին դեռ նոր Եւսթի-
րիկա ժամանոց առաջնակարգ գերասան Զարիֆեանի նման գեկավար-
ներու ձեռքին տակ, կրնային թերեւս արտայայտել ինքզինքնին իրբե-
ոյժ, ու ստեղծել իսկապէս և ստիպապէս գեղարուեստական շարժում մը
որ տակաւ աճելով՝ կարենար հակազ-
դել այն միտ թատերական շարժման
որ յանուն և ի նպաստ այսինչ կամ
այնինչ «բարեկապատակ» հաստատու-
թեան, սանակոխ կ'ընէ արուեստին սր-
բութիւնները, գոհանալով լոկ աճանն և
անիմաստ ծափահարութիւններով։ —
Իրականութիւն և թատրոն սերտի կապ-
ուած են իրայ ու, և մեր համոզումն
է թէ ամերիկահայ ազգային թատրոն
կարենալ ստեղծելու համար՝ պէտք է
ստեղծուած ըլլայ նախ ամերիկահայ
գրականութիւն մը, յորդ, ճոխ, բազ-
մապիսի երանգներով ու սեռերով ուր
թատրերգութիւնն ալ գրուէ առաջնա-

կարգ զիրք և հանրութեան ընծայէ Զուրախաբար Հայկ Կիւսիկեան
կեանքէն վերջուած երկեր՝ լի արուես-
տով ու հոգեբանութեամբ։ Այլապէս, ամերիկահայ թատրոնը կը մտայ
իր ներկայ խեղճուկրակ վիճակին մէջ, ու բանիմաց հասարակութեւնը
չի մտներ ազգային թատրոնի գոնէն ներս, երբ օտար բեմերու վրայ
կարողագոյն գերակատարներ արուեստին գլուխ-գործիցները կը ներկա-
յացնեն ճշմարտապէս և ամբողջովին գեղարուեստական մթնոլորտի մը
մէջ։ Հոս ալ ուրեմն կը ծանրանայ նուիրական պատասխանատուութիւն
մը ամերիկահայ զբջի այն մշակներուն վրայ որոնք իրենց ներշնչում մը կը
սիրեն առնել արուեստէն, կեանքէն, և բանին սակցածագործութեանը
մէջ կը գաննեն իրենց գերագոյն հրճուանքը։

Ն. Նորթ, 30 Մայիս 1921

ՅՈՒՀ. ԱՌԱԳԵԼՆ

Էջ 92, տող 7, պրակներէ մէկ մասին մէջ
«բասին» կարգաւ «առաին» :

ՕՆՆԻԿՈՒ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

Բարեխոստակ ուսուցչապետին՝ Ռեթլու Պերպերեանի անդամների որդին է Օննիկ Ռ. Պերպերեան որ իր հօրը մահէն յետոյ, Օսմ. Սահմանադրութեան հաշակումէն անմիջապէս վերջ, ուսանողական շրջանը լրացուցած՝ Զուիցերիայէն վերադարձաւ Պօլիս եւ ամբողջ 3 տարի վարեց Պերպերեան վարժարանի անօրէնութիւնը: Յետոյ զայն յանձնելով Փարիզէն վերադարձող կրտսեր եղբօրը՝ Եահան Պերպերեանի, վերադարձաւ կրկին նւերոպա, ամբողջովին նուիրուելու համար նրաժշտութեան:

Օննիկ Պերպերեան Փարիզի մէջ կատարած է իր երաժշտական ուսանողութիւնը: Իր վարպետները եղած են երկու Քրնս. մեծ հեղինակութիւններ, մին՝ Լիւուէ, հիմնադիրը Փարիզի «Լյօբոլ նոսմալ աբ Միւզիքսի» երգահանութեան ուսուցիչը: Օննիկ Պերպերեան նրաժշտութեան նուիրուելու առաջին օրէն ցոյց տուած է արժեքաւոր յատկութիւններ: Արդէն ունի կարեւոր գործեր Պատրաստած է Poème Symphonique մը՝ Chant funèbre օրատով, մեծ նուագախումբի համար ձայնագրուած: Այս գործը չէ տպագրուած: Եւ յայնպէս ինքնատիպ հայկական 4 երգերու հաւաքածոյ մը: Ունի թաւ-ջութակի եւ գաշնակի համար պատրաստուած 3 nocturneներ:

Վերջին ամառ, Օննիկ Պերպերեան Փարիզի մէջ ունեցաւ շատ զնահատելի յաջողութիւն մը, որովհետեւ Փարիզի ամենամեծ ժողովրդական գործերու հրատարակիչներէն A. Z. Mathot գնելով երիտասարդ արուեստագէտին գաշնակի համար պատրաստած 6 կտորները՝ հրատարակեց զանոնք: Ատոնք են Prélude մը, Nocturne մը, 2 վալսեր, Fête rustique եւ Souvenir de Noël: Ատոնցմէ զատ, լրացնելու վրայ է հայկական Օրէնա մը որուն բառերն ալ իրենն են եւ որուն նիւթը Գաղափարին յաղթանակն է Ոյժին վրայ, Գաղափարն ընդունելով իրը ազգակ մը՝ նորագոյն ոյժեր յառաջ բերելու համար: Այս նիւթը կերպով մը ի ներհակէն ներկայացուցն է Սամսոնին, եւ Տալիւային, քանի որ եթէ Սամսոն իր սիրովը կը կորսնցնէ իր ոյժը, մինչդեռ Ոյժի յաղթանակը երգող այս Օրէնային մէջ Սիրոյ հերոսն անոր մտածումով միշտ աւելի կը զօրանայ: Հայկական այս Օրէնայի պատրաստութեան մէջ, արուեստագէտը ներշնչողը եղած է նրաժշտութեան նոր բնութեամբ մը: Այդ բնութեամբ վահնէրեան բնութեամբ իր լրացումին ամենոց ձգտում մըն է:

Հերու Սեպտեմբերի սկիզբները, Օննիկ Պերպերեան վերադարձաւ, վերստանձնելու համար Պերպերեան վարժարանի անօրէնութիւնը զոր իր բացակայութեանը միջոցին 4 տարի շատ համակրելի յատկութիւններով եւ մեծ արժանաւորութեամբ վարած էր կրտսեր եղբայրը՝ Եահան Պերպերեան: Եւս կը գործակցի եղբօրը՝ նոյն կրթարանին մէջ: Իրենց կրտսերագոյնը՝ Կուրհան 2 տարիէ հետէ կ'ուսանի Փարիզ: Անշուշտ ամէնուն ջերմ փափաքն է, որպէս զի ան կ.ւ. վերադառնայ եւ այսպէս երեքեան եղբայրք, իւրաքանչիւրը բերելով իր առանձին մաս-

նայատուութիւնը, մեծանուն հայրիկին հիմնած գործը հասցնեն իր լրումին, և հաստատութեան մերձաւոր յինամեակին հանդիսութիւնք բլլան Ուսուցչապետին Գաղափարի յաղթանակին պանծացումը:

ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԵԱՆ ԷԻՆ ՎԱՐՊԵՏ ՄԸ

1920ի մեր Տարեցոյցով՝ համառօտակի պատկերացուցած էինք կիսնիք՝ Եւրպ. Երաժշտութիւնն ի Պօլիս առաջին անգամ՝ ծաղիկցնող Հայուն. ԳԱՅՐԻԷԼ ԵՐԱՇՏՈՒԹԵԱՆԻ: Թէև Երանեանի ժամանակակից, բայց անոր բոլորած գործունէութիւնէն բոլորովին անկաս, մանաւանդ արդիւնաշատ կիսնք մը ունեցաւ կաթոլիկ Հայ մը: ՍԻՆԱՆՆԱՆ ԳՐԻԳՈՐԷՆ ԷՐ ան որ աւելի գործնական զեանի մը վրայ զիտցաւ ոտք դնել և անհունապէս երկար ժամանակամիջոցի մը մէջ գործել անձանձիբ, շատուածային արուեստօք սիրցնելով ժողովուրդին՝ անհատական ոյժերով կազմած իր նուազախումբով, մանաւանդ այն դասերով զոր 40 տարի անխափան աւանդեց բազմաթիւ աշակերտներու: Համաշխարհիկ Պատերազմի նախօրերուն էր, երբ կ'անհետէր յանկարծ այս գեմքն ալ, մինչ հայ լրագրութիւնը, քաղաքական սննախբնթաց թոհուրոհի մը մասնըւած, առնն շէր ունենար մէկ քանի տող նուիրելու յիշատակին անոր որ — բոլոր ճշմարիտ արուեստագէտներու նման անաղմուկ այլ գործուն — փայլած էր պօլսահայ երաժշտական հորիզոնին վրայ: Անիկա իր ճիւղին մէջ թէև նշանաւոր մէկը չէ հանդիսացած, բայց եթէ նկատի առնենք որ Պօլիս երաժշտական միջափայլ մը բլլալէ բոլորովին հետու էր անցեալին մէջ, երաժշտութիւնը նորութիւն մըն էր պարզապէս, Գրիգոր ալ ինքնօգնութեամբ յաւաջ եկած մարդ մը, այն ատեն իր արժանիքն ու կատարած դերը կը շեշտուին մեր աչքին:

Գրիգոր Սինանեան

Երաժշտութեան հորիզոնին վրայ: Անիկա իր ճիւղին մէջ թէև նշանաւոր մէկը չէ հանդիսացած, բայց եթէ նկատի առնենք որ Պօլիս երաժշտական միջափայլ մը բլլալէ բոլորովին հետու էր անցեալին մէջ, երաժշտութիւնը նորութիւն մըն էր պարզապէս, Գրիգոր ալ ինքնօգնութեամբ յաւաջ եկած մարդ մը, այն ատեն իր արժանիքն ու կատարած դերը կը շեշտուին մեր աչքին:

Երաժշտութեան հորիզոնին վրայ: Անիկա իր ճիւղին մէջ թէև նշանաւոր մէկը չէ հանդիսացած, բայց եթէ նկատի առնենք որ Պօլիս երաժշտական միջափայլ մը բլլալէ բոլորովին հետու էր անցեալին մէջ, երաժշտութիւնը նորութիւն մըն էր պարզապէս, Գրիգոր ալ ինքնօգնութեամբ յաւաջ եկած մարդ մը, այն ատեն իր արժանիքն ու կատարած դերը կը շեշտուին մեր աչքին:

նոնք, հաճոյք պատճառելով թէ՛ իր անձին և թէ՛ իր քնկերներուն որոնք փափաք կը յայտնեն օգտուիլ իր զիտցածներէն:

Այդ օրէն ահա Գրիգոր Սինանեանի կեանքը կը մտնէ նոր հանդրուան մը: Մուշակագործ վարպետն հրաման առնելով՝ բարեկամարար զաս տալ կ'սկսի անոնց: Յետոյ, երբ աշակերտներուն թիւը կը շատնայ, կը խորհին հաւաքատեղիի մը անհրաժեշտութեան վրայ և կ'երթան վարձել սենեակ մը Մահմուտ-Փաշա՝ Խալքճըլար Խանի մէջ, միջօրէի դադարներուն և Իրիկանները գասերնին շարունակելու համար: Գործը կ'առնէ լուրջ հանդամանք: Գրիգոր կ'ստիպուի վարպետը թողուլ և բոլորովին նուիրուիլ իր դասերուն որոնք սկսած էին հասութարեր զստնալ: Գրիգոր Սինանեան այդ Խանին անկիւնը բոլորած է 40 տարուան զործանէութիւն մը, չութակի, զաշնակի, սրինգի և նրափնդի գասերովք մարզելով հոյլը նուազասէր երիտասարդներու որոնցմէ ոմանք տարիներ անցնելէ վերջ նարոպայէ իրենց դարձին՝ զացած գտած են հին վարպետը նոյն պարագայ մով, միեւնոյն վայրը:

Նուագի և երաժշտութեան սէրը հետզհետէ ծաւալ կ'ստանար Պոյսահայոց մէջ, շնորհիւ նոր գասատուներու որոնք մղում տուն սկսուած գործին: Նախկին փայլը կորսնցուց Շուկան, աշակերտներու թիւը նուազեցաւ, բայց վարպետը չհեռացաւ իր տեղէն, և վերջին տարիներուն՝ բաւականացաւ սենեակին վարձքերը միայն վճարելով իր ունեցած քանի մը դասերուն արգիւնքով:

Իսկով իր զասուանդութեան եղանակին, անիկա ամէն բանէ առաջ նախանձախնդիր էր ձայնագրութիւն մը ճիշդ ու ճիշդ կարգացնելու իր աշակերտներուն (պարագայ մը որ նոյն իսկ ներկայիս մէջ հազուադեպ է տեսնել, և բաւական լուրջ գասատուներու ձեռամբ ճախարակուած սաներ շատ տկար մնացած են այս կէտին մէջ): յետոյ գործիական տեսակէտով աշակերտը ըստ կարելի պարաստելէ վերջ՝ իք ջանար երաժշտութիւնը սիրցնել անոր: Իր «աւերկոթուտ»ը հետեւեալ կերպով կը կազմուէր ընդհանրապէս. ա) Խտալ. օրէնաներէ և Փրնա. օրէնէթներէ կտոր. եր) յարոպկան զանազան կտորներ և պարի եղանակներ: գ) Ազգային-թատերական և աշխարհիկ երգեր: յ) Տաճկական և յունական եղանակներէ ու պարերէ նմոյշներ. այս վերջինք աւելցած էին կարծես ամէն ինչ կատարեալ բնելու համար: Այսօրուան յուսաորեալ երաժշտատէրներուն տարօրինակ կը թուի անչուշտ ախպիսի երգացունկով մը աշակերտ «Փօռմէ» ընելը. բայց երբ նկատի առնենք իր ժամանակակիցներուն երաժշտական ճաշակները, պիտի համոզուինք որ կարելի չէր ուրիշ կերպ շարժիլ:

Գրիգոր Սինանեան իր աշակերտներէն զատ՝ ծանօթ էր նաեւ հանրութեան, կազմած նուագախումբովք: Ազգային թատրոնէն առաջ, ընդհանրապէս հայ միջագայրերու մէջ, տողին անդին աշխատելէ վերջ, պայմանաւորուած է Օրթաքէօյի Սրեւելեան Թատրոնին հայ թատերա-

կան միութեան կողմէ: Ստորեւ կը հրատարակենք նոյնութեամբ այդ կազմակերպութեան անուանացանկը, քաղելով զայն տեղաբաշխման մը սպաս-
զիր կողմէն:

Պատգոնեայք

Գանձապետ	Արամիկ Տեղեկ
Պ. Թ. Ստեփանի	Պ. Գրիգոր Կիլիկեան
Ընդհանուր Մասնակարար	Ընդհ. Քարտ. և Համարակալ
Պ. Յ. Աւետիսեան	Պ. Միս. Գազմանեան
Պ. Թէմիսթոփիլէ Գազալի	Պ. Ճուղէփօ Մառմարա
Չարդարիչ (տեսարանի)	Դերձակ
Պ. Բիւզունց Գարալաւեան	Պ. Յ. Աւետիսեան

Երոզական նուագաց համար խալապի նուագածուաց խումբ մը ընդ առաջնորդութեամբ Պ. Ճիւղէփիկ Մօրէթի ուսուցչի:

Անխակն նուագաց համար հայազգի նուագածուաց խումբ մը ընդ առաջ-
նորդութեամբ

Պ. Գրիգոր Սիմանեան ուսուցչի

որ այս խումբին մէջ տարիներով լուրջ դեր մը ունեցած է, կառավար-
ելով զայն և երգացանկ պատրաստելով, մանաւանդ փոյթ տանելով որ
գերատանուհիք և զերասանք ուսնին իրենց երգելիք մասերը՝ բնագրին
հարազատութեամբը: Նոյնպէս ինքն էր որ ամէն ազգային հանգէսներու
և անհատական խրատանութեանց առթիւ կը հրատարակէ իր խումբով:
Կը կարծենք թէ սխալած չենք ըլլար, երբ բնեք. Պոստյ միջ առաջին
հայ երաժշտիչներ կազմողը եղած է Գրիգոր Սիմանեան, ինչպէս երկրորդ
հայ երաժշտիչներ կազմողն այլ՝ իր որդին Յ. Սիմանեան:

Ահաւասիկ իր խումբին կազմութիւնը. Գրիգոր Սիմանեան (նուագապետ
և առաջին ջութակ), Իսահանեան (Բ. ջութակ), Վիլիս ճարեան (քծնութե-
պատ), Տիգրան Գարակիչիան (ֆլիթ), Սոսիկ Գույումեան (զլառքնէթ),
Մկրտիչ Քրիստոստեան (թաօմպօ) և Գրիգոր Սիմանեան (թոօնօն):
Այս խումբը թէեւ պղտիկ՝ բայց զործին կարեւորութեան հանձնատ
կ'ստուարանաք օտարներով:— Իր արջին Յարութիւն կանուխն զգալով
իր մէջ երաժշտութեան սէրը՝ կը նետուի ասպարէզ, հայրն ունենալով
իրեն մենտոր, ու պղտիկ խումբ մը կազմէ, և միտսին կը շարունակեն
3 տարի: Յարութիւն «ճամբայ ելած էր» այլ ևւ, հօրը տարիքն ալ
յառաջացած: Տղոցը ստիպութեամբ վրայ՝ Գրիգոր վերջնապէս կը
քաշուի ասպարէզէն:

Չգնեք ակնարկ մըն ալ իր ներքին կեանքին վրայ: Անրասիր երի-
տասարդութիւն մը անցունելէ վերջ՝ կ'ամուսնանայ Վեճմուայի Ախ-
պար՝ լրագրոյ խմբագրապետ Յովհ. Թօյայեանի քրոջը Մարիամի հետ և
անգրանիկ մտնչը զո՛հ կու տայ Իերայի մեծ հրգեհին, երբ ինք իր
խումբովը Պէյզօզ կը գանուէր՝ Ազգ. Սահմանադրութեան հանգէսին
Այնու հետեւ կ'ուսնենայ 5 զաւակ՝ Թագուհի, Յարութիւն, Անտոն, Յով-
սէփ և Վերոնիք որոնց կը ներշնչէ արուեստին սէրը, կազմելով այսպէս

Քրթաշտական ընտանիք մը: 1915ի մը Տարեցոյցով (էջ 284) հրատարակած էին ք իմասնկարնին՝ իւրաքանչիւրին մասնագիտութիւնը նշանակելով: Կերպայն՝ ճարտութիւն և Անտոն միայն ծանօթ են ամէնուն, քրթ արուեստագործ երաժիշտ՝ աշակերտներ հասցնող, նուագախումբ վարող, մանուսնդ ասաջինն՝ իրր յայտնի երգահան և նուագապետ-ջութակահար. իսկ Անտոն՝ հակառակ երկրաչափ-մեքենադէտի իր ասպարէզին՝ չէ կրցած բաժնուիլ իր թաւ-ջութակէն. գալով Օր. Վերնիքի՝ քաջ դաշնակահարութեամբը փայլած է այն մէկ քանի նուագահան-դէսներուն զորս իր եղբայրները սարքած էին: Կողակցին մահէն (1912) վերջ՝ ալեւոր վա. պետին կեանք սկսած է դառնանալ. միթիթարուած է միայն՝ ապրելով անցեալի յիշատակներով և նայելով իր զաւակներուն վրայ որոնք Սի. Ա. Ն. Ա. Ն. արուեստողէտ գերգաւտանին համարը փայլեցուցին: Ատանց դուրդուրանքը վայելելով ցլեակն շունչ՝ Կրթոր կնքած է մահկանացուն Բերա, 24 Կեկտ. 1914ին — Աւելցնենք թէ իր թուանայ, Անտոնի որդի՝ վեցասանամեայ Կէորգ՝ «Ինթիւօջ»ի «Երէն-թաւաւ»ը ն՝ ըկիւ աստիճանի մէջ կարող է նուագել ներկայիս:

Վեցագրեցիմ վերեւ պոլստայ հին նուագապետ մը: — Անոր արձանագոր զաւկին մէկ նամակն է հետեւեալը, որուն զիտուր մասերը միայն հրատարակելով՝ անուստ անգործապահուիլուն մը քսած չեմք բլլաւ. վասնզի երաժեսութեան՝ ձեռնաս եւ բազմադիւն դասակարգէ մը է որ իր իրաւներ կու տայ եւ ամեն փորձառութեամբ՝ օգտակար թելադրութիւններ կ'ընէ Պոլսէն դուրս գտնող իր մէկ առակերտ հինն:

ՆՈՒԱԳ. ԵՒ ՆՈՒԱԳԻ ՊԵՐԱՊՈՒՄ

... Ի՞նչ 2 ՊիՏի [1, 1, ԱՐ ԻՄ ՎԻՃԱԿՍ 1] Եթէ իմսեր սկիզբնիս մը մասնակցութեանս կամ ունկնդրութեանս պահուն՝ զուրկ բլլայի այն երթաշտական գաստիարակութենէն որուն շնորհիւ տիրութիւններս կը փարատին և ուրիշ աշխարհ մը կ'ապրիմ: Այս առթիւ յիշեմ այդ զլուխ-գործոցներէն մէկ քանին զորս իմանալու բախան ունեցայ վերջերս. — Պէթօվէնի «Սէնթօնի»ներէն մէկ քանին, Սէն-Սանսի «Քօնսէն ան լա միսէօ» թաւ-ջութակի համար, Ռիմսքի Քօրսաքօֆի «Շէհէնագաթ»ը, Չայքօվսքի և Կոիկի կտորները եւն.:

2) Եթէ յառաջացած աշակերտներու հետ նչ. հեղինակներու տէն-Փօնիները, նոյնպէս նուագախումբի յատուկ լուրջ կտորները էքաթոք մէնչի համար տուած պահուն (*) փոխն ի փոխ հետեւեալ միջոցներով քնկերանալու զիւրութիւնը շունենայի. ա) Որ և է մաս կարենալ նուագել, բ) Նրա 2 աշակերտ պատրաստ են էքաթոք մէնչ գարնելու՝ չու-թակով քնկերանալ, գ) Հրամանիս տակ նուագախումբ ունեցողի պէտ չափ տալ, դ) Աշակերտներուս հերկորտերասիօնը զոհացուցիչ վիճակի մը հասնելէ յետոյ, ըստրիսիօնով անոնց հետեւելով՝ այդ զլուխ գործոցներուն օտխարասիօնը ճանչնալ և օգտուել հնարսիւսներասիօնի տեսակէտով:

(*) Օր մը նուագախումբ վարելու անթիւ՝ կատարելապէս իւրացուցած բլլալու համար զանոնք:

3) Եթէ սենեակին մէջ գաշնամուրին քով մինակ մնացած պահուս՝ մեծ հեղինակներու երկերը գործնականապէս աչքէ անցունելու չափ դաշնակահար եղած շրջանին Գործնականագէտ կ'ըսեմ, վասն զի միայն նոթագրութեամբ ալ հեղինակները կարելի է ուսումնասիրել. բայց դաշնակահար ըլլալն ալ մեծ և անբազմապէս անուշադրութիւն մըն է:

ՅՈՒՆՈՒՅԻՆ ՍՅԱՆԻԱՆ

4) Եթէ չկարգայի երաժշտութեան վրայ գրուած գիրքեր և համարներու թիւնը պակսէր ընդ՝ տեսակի մը մէջ ընդօրինակելու անոց գլխաւոր մասերը: Ահաւասիկ ատանցմէ մէկ քանին. *Traité d'Harmonie* (Հանրի Իէպէտ), *La Musique & les musiciens* և *Education musicale* (Ալպէտ. Լազիւնեաք), *L'art de diriger l'orchestre* (Մօսիս Քիւշէնաթ), *L'art du chef d'orchestre* (Տէլաէվէզ) ևն.։ Այլա-

պէս, ինչ միջոցաւ կարելի պիտի ըլլար անցունել պարագոյ ժամերու:

5) Եթէ չունենայի երկեսեռ աշակերաններ՝ տարբեր տարբեր խառնուած քննարկ. աշխատանքին քով ծոյլը, զուարթին քով մեղամաղձուտը, խորհուրդներու անսացողին քով ինքնահասանք, լուրջին քով բանկողը, որոնց ամենուն սիրտ եւ հասցուցած և օրագրութեանս մէջ արձանագրած իրենց ընդունակութիւններն ու թերացումները: Այս օրագրութիւնը շնորհիւ գիրքն է պարզապէս:

6) Եթէ ժամանակին քիչ շատ աշխատած շրջանի հետեւեալ ճիւղերուն. — *Dictée musicale* - *Transposition* - *Transcription* - *Harmonie* - *Composition* - *Istrumentation* ևն.։ երաժշտական կեանքս ո՛րքան սահմանափակ պիտի ըլլար, եթէ միայն դաշնակով կամ ջութակով կտորներ սորվելու կամ զարնելու մէջ կայանար: Ո՛րքան և է անշատ երբ սա կամ նա գործիքը բաւական իւրացնէ, երաժշտութեան մէջ կարելի որ ոյժ մը կը նկատուի անշուշտ: Այսու ամենայնիւ, երաժշտական շատ մը բացառիկ և անակնկալ պարագաներու համար պատրաստուած ըլլալն ալ ոչ նուազ հաճելի և հետաքրքրական աշխատութեան ժամեր կ'ըստեղծէ: Այս ամէնը մի միայն գործիական երաժշտութեամբ զբաղողներէն շատերուն օտար կը մնան, եթէ անոնք հետեւած շրջան — գոնէ իբր ամաքոն — վերոյիշեալ ճիւղերէն մէկ քանին: Օրինակով մը բացատրեմ միտքս — Լ. Չիլինկիրեանի պատարագին անմօնիմով ընկերացած եմ: Եթէ արուեստէն չեղող մէկուն ըսէի թէ այս գործը լուրջ նուագահանդէսներ սարքելէն շատ աւելի դժուարին է, դուցէ զարմա-

նար: Պատարագին մեծ մասը խիստ զիւրբմբունելի առնօնիզասիօնով մը եռաձայն, Յնացեալն ալ միաձայն գրուած է: Արդ, դպիրներու համար պատրաստուած օրինակներէն մին է որ առաջնորդ կը ծառայէ ինձ շառմօնիօնով բնկերանայու պարագաներուն. գրկթէ առանց խորհելու՝ ամէն ինչ առձեռն ունեցած կ'ըլլամ, շառմօնիօնի մասը կատարեալ գրուածի պէս: Թէ ինչ պայմաններու տակ ձեռք կը բերուի այս արգիւնքը: 1. Պատարագի եռաձայն մասերն արդէն զաշնուորուած ըլլալուն, երգեհոնի մասը միայն քառնօրիքիօնի կ'ընեն: 2. Միաձայն մասերն ալ թէ՛ կը զաշնուորեն և թէ՛ շառմօնաքորիօնը ափսոսանքով կը յօրինեն: 3. Սոյ մածեօն, մեկ փոքր մասն ալ սոյ միեօն ձայներու վրայ գրուած այս աշխատութիւնը թէ՛ դէպ ի բարձր և թէ՛ ցած՝ ձայնափոխել (transposer) հարկ կ'ըլլայ, անոր համար որ քահանայք առհասարակ անփարձ են ձայնական երաժշտութեան, դպիրներուն մեծամասնութիւնն ալ անփորձ, ուստի պատարագին սկիզբէն մինչեւ ուարտ՝ հարկ կ'ըլլայ նուազել զս-ժս ծիւղ-սոյ-չս պիւսլ և շս: Այս ամէնը ակողմէն վրայ վայրկեանական պէտք է բնել, ինչ որ մեծ դահուանկութիւն կ'առթէ ինձ, վասն զի նօթագրութեան գերութիւնը թողլքելով՝ կ'ստիպուիմ յղանակ և զիմագրուել ամէն պատահականութիւն:

7) Եթէ, շուրջ 33 տարի առաջ՝ նուագախումբին կազմութեան առաջին օրերէն սկսեալ, ջութակահարի դերին մէջ, նաև ջութակի աշխատած միջոցներու և մանաւանդ դասուանդութեան ժամերու, երբեմն ջութակին 4 լարերէն մեկուն կամ միւսին և մասնաորայրք առաջին լարին (մի) փրթած ըլլալը ենթադրելով (*) շփոթուէի 3 լարով ալ գործ տեսնել:— Ի դէպ է յիշատակել հոս Բականինի մասին շրջած գրոյց մը, որուն համեմատ՝ մեծանուն ջութակահարը նուագահանգէսի մը մէջ օր մը նուագած պահուն, ջութակին 3 լարերը մեկիկ մեկիկ կը փրցնէ և դարձեալ կ'աջողի նուագել ամենայն կատարելութեամբ: Կ'ընդունիմ որ իրեն պէս աշխարհահասակ վարպետ մը մեկ լարի վրայ կրնայ յաջողագոյնս անել խիստ դժուար կտոր մը, պայմանաւ սակայն որ այդ կտորը պատրաստուած ըլլայ մեկ լարի վրայ զարնուելու համար, ինչպէս իրմէ հեղինակուած La prière de Moïse բնի անկէ անդին, որ և է կտոր՝ շնորհիւ երաժշտական դաստիարակութեան և շէք-նիքի՝ կարելի է զիւրացնել, յարմարցնել և բաներ մը քնել, բայց ո՛չ թէ 4 լարի համար գրուած հեղինակութիւն մը անթերի նուագել՝ մեկէ աւելի լարերու պակասով:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՍՈՒԱՆԵԱՆ

(*) Եթէ որ մը Méth de մը գրեմ, ցարդ ընկալեալ սփորուծիւններէն շեղելու համար. փոխանակ մին առաջին լար կոչելով՝ 4 լար հատրեօն դէպ ի սոյ, այս վերջինը առաջին լար պիտի անուանեն. քանզի ակնի տրամարանական է գործիքի մը Ա. լարը սկսիլ ամէնէն Թ սէլն, քան Թէ ամէնէն բարձրէն:

ԿԱՐԱՆ-ՄՈՒՐՉԱ ԵՒ ԻՐ ԱՐՈՒԵՍԵՐ

(Մահուանք ՉՊանակին առիթով)

Այս տարւոյ Մարտ 27ին լրանում է Կարա-Մուրզայի մահուան 20ամեակը: Կ'արժէ մի փոքրիկ ակնարկունեակել նրա կեանքի վրայ: — Քրիստափոր Մարզարեան Կարա-Մուրզա բնիկ զրիմցի է. ծնւել է 1854ին Կարասու-Բազար քաղաքում: Լինելով ոչ ունեւոր ծնողքի զաւակ, չէ կարողացել բարձրագոյն կրթութիւն ստանալ: Նին. կրթութիւնը սկսել է Հենց ասանք և ապա շարունակել է տեղւոյն Միթարեանների վարժարանում: Դեռ փոքրիկ տարիքից մեծ սէր է ցոյց տալիս զէպի երաժշտութիւն: Հայրը շատ է աշխատում նրան հեռացնել այդ մտադրութիւնից, և նոյն իսկ իւր խանութի հաշիւները մի ժամանակ յանձնում է նրան. բայց նկատում է որ նա ո'չ թէ հաշիւներ է պահում, այլ «նոթանների հետ է զրազւում»: 8 տարեկանից սկսում է դաշնակի դասեր առնել, իսկ ծիսական վարժարանը վերջացնելուց յետոյ՝ ամբողջապէս նուիրւում է երաժշտութեան, սովորելով միաժամանակ «թէօրի» և օտար լեզուներ, նաև մերժելով հօրը առաջարկը՝ վենետիկ վարդապետանալու համար: Լուրջ կերպով աշխատում է շարունակ և սկսում է մասնաւոր դասեր տալ, ստանց ընդհատելու իւր դասերը հմտութեան ցիւցերից:

Իւր ուսումնասիրութեանց ասարկայ է վերցնում ազգային երգերը: Մինչև այդ թուականները, Հայոց մէջ ընդունւած չէ եղել քառաման երգեցողութիւնը: Կարա-Մուրզա առաջին աշխատողն է հանդիսացել մեր մէջ այդ ուղղութեամբ, և զրա համար էլ թէև շատերի կողմից համարուած քառաման, բայց շատերի կողմից էլ հալածւած (*): Նա արդէն սկսում է բեմերի վրայ երեւալ, և անունը սկսում է տարածւել: Առաջին համերգները տալիս է Պաքու և Թիֆլիզ, մեծ մասամբ իւր գործերից որոնք ազմուկ են հանում, թէև զրանք չեն եղել երաժշտ. Լուրջ գործեր: Սրուեստապէտք սկսում է ման գալ Անդրկովկասում. մանում է ամէն զիւղ և երգեր հաւաքելով՝ ներդաշնակում և բեմ հանում: Հնարաւոր եղած վայրերում խմբեր է կազմակերպում և 2 օրից յետոյ արդէն երեւան գալիս: Նա եղել է 47 քաղաքներում. կազմել է 90 խումբ և տւել է 248 համերգ, մշակել է 320 երգ և յօրինել 67 ինքնուրոյն գործեր: Աշխատակցել է հայ և ռուս թերթերի, զրելով քննադատ

(*) Իր գործունէութեան սահմանն ընդարձակելու համար, 1882ին իրիմէն անմրայ ելած է զէպի Կովկաս Թիֆլիզի մէջ ժամօժանցած է Գ. Արծրունիի, Քամա-Քամիսայի, Բաֆֆիի, Պետրոս Աղամեանի, Շահյամեանցի և այլոց որոնք քաջակերամ են զինք և երգչախումբեր կազմելու իր եռանդին մղում տուած: 1886 Օդեստոսին Պարուի եկեղեցին՝ քառամայն փառաւոր պատարագէն վերջ անցած է Պոլիս, Տանկահայոց եկեղ. երգեցողութիւններն ալ ուսումնասիրելով և հաւաքելով 60 երգ՝ զորս ապա դաշնաւորած և քառամայնի վերածած է:

տականներ Գեղարուեստի մասին: 1893ին հրատարակել է Էջմիածին՝ ձեռնարանի ուսուցիչ Խրիմեան Հայրենի օրով. բայց միջնադարեան արշալուստի շուրջ և սկսում է նրա գեղարվեստը, և նա դարձնում է շատ վատ նիւթական պայմաններում, ապուխեղով մի միայն իւր տաղանդին: Ուրեք ուրեք, համերգների կազմակերպութեան ժամանակ, ժողովուրդը հալածել է նրան, որովհետեւ նա դաւանութեամբ կաթոլիկ է եղել: Իւր կամքի ոյժովը կարա-Մուրզա տակացել է ամենքին, բայց ի վերջոյ նիւթական հոգսեր և անուշիկ բացակայութիւն նրա տողջութիւնը քայքայում են և նա մեռնում է 27 Մարտ 1902ին, կարճատեւ հիւանդութիւնից յետոյ:

Կարա-Մուրզա

Կարա-Մուրզա եղաւ մեր մէջ առաջին երաժիշտը որ ցերուցան երգերը հաւաքեց և քառաձայնի վերածեց, նա կատարեալ ֆանաթիքոս է եղել. նպատակն էր ժողովրդի մէջ սեր արթնցնել զէպի Գեղարուեստը. նա մեծ բարոյի է եղել իւր ժամանակին: Չունենալով երաժշտ. բարձր կրթութիւն, նա չկարողացաւ դառնալ բարձր երաժիշտ, ինչպէս յետոյ պիտի դառնային Լեւոնյան և Կոմիտաս Վրդ.: Վերլուծական համեմատութիւններ անելու կարողութիւնից զուրկ, նրան երբեք

յաջողութեց դուրս գալ արեւելեան եղանակների ազդեցութիւնից: Եթէ նրա բոլոր գործերը վերցնելու լինինք և շանայիդի ենթարկենք, պիտի տեսնենք որ նրանցից շատ քիչ է հայկականութիւն բուրում: Մեր համադրումով, նրա գլխաւոր ցանկութիւնն է եղել Լեզր սարսափ ժողովրդի մէջ, քան զբարեւել մասնագիտական հարցերով. և կարելի է ասել թէ նա խորութիւն չէ դրել Լեզր. և արեւել. եղանակների միջեւ: Գրել է ՇՈՒՇԱՆ օպերան որը ձեռքի տակ չունենալուս՝ պիտի չկարողանամ որոշ կարծիք յայտնել, բայց նրա նախերգանքը «Հէյ Բեգ» և ուրիշ կտորներ Հայու օպերայից, որը ես լսել եմ Հայաստանում՝ ժողովրդի բերնից — տարիների ընթացքում կերպարանափոխ և ազաւազ, — ցոյց են տալիս, որ արեւելեան եղանակների մի խառնուրդ է այդ: Բրդական և պարսկական տարրը որ մեր երաժշտութեան մէջ գոյութիւն ունի, այստեղ է՛լ աւելի երեւան է գալիս: Կոմիտաս Վ. Կարա-Մուրզային աւելի է հաւանում, սակայն, քան ուրիշներին որոնց գործերում ամբողջովին բացակայում է հայկականը: Մուրզա գրել է նաև դաշնակի համար կտորներ (որոնք արեւելեան լինելուց շատ հեռի են) և պարերգներ (որոնք մինչեւ հիմա էլ երգւում են Հայաստանում): Մեր կարծիքով, խումբի համար գրած իւր Ալլաղազ-Էլմիածինը պիտի համարել գլխաւոր

գործերից մէկը: Ապացոյցը սա՛, որ տակաւին այդ երգը թրթռում է հազարաւոր շրթների վրայ, բեմերէ և լեռներէ արձագանգում ժողովրդեան բուռն ծափերը մեզ ասում են, թէ այդ գործը բխում է հէնց իւր հազուց. և առ հասարակ այն գործերն են ապրում որոնք ծնում են ժողովրդից: Այսպէս յաջող է ո՛չ միայն հոգեբանական, այլ և երաժշտական տեսակէտով: Այս երգում դուք ապրում էք և՛ մեծ ցաւը և՛ կարօտը և՛ յուզումը՝ «Լէ՛ լէ՛նների, զո՛ւյ զ՛ճ՛նների մի խառնուրդ է որ զնալով մեղմանում, քնքշանում է, ուր սիրող հոգին հառաչում և սարերի վրայից իւր սիրածը կանչում: Եւ ըստ երբ և՛ եղանակը մեծ ներդաշնակութիւն ունին:

Կարա-Մուրզա կարող էր լուս. պայմաններում աւելի տաղանդաւոր դառնալ: Նա մեծացաւ աւելի նրա՛ համար որ Երգը տարածեց մութ անկիւններուն, ինչ որ շատերին պիտի շաջողէր: Նրա աշխատանքն այդ տեսակէտից անքննադատելի է: Եթէ նա չկարողացաւ հաստատել ուրիշ արուեստագէտներին, դա պիտի վերագրել ո՛չ թէ նրա տաղանդի բացակայութեան, այլ շրջապատող պայմաններին որոնք մեծ արգելքներ հանեցին նրա գէ՛մ: Բայց որ նա եղել է տաղանդաւոր, դա ո՛չ մէկը կարող է ժխտել: Լսեցէ՛ք միայն «Ալագեազ-Էջմիածին»ը, և դուք պիտի համոզուիք մեզ:

ՌՈՒԲԵՆ. ԹԵՐԼԵՄԵՔԵԱՆ (*)

« ԵՐԱՍՏՅԱԿԱՆ ԳԵՍԵՒԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ »

Խորագիրն է այս 461 էջնոց հատրի մը որ հերու դուրս էլաւ 0. Արդուման տպարանէն, թարգմանութեամբ մազրիքէոյցի երիտասարդ քութակահար Միհրան Տարէնտէլեանի: — Հայերն բնդհանրապէս կը սիրեն երաժշտութիւնը: Մասնաւորաբար վերջին տարիներս, Կոմիտաս Վրդ.ի համերգներէն յետոյ, զուտ հայկական երաժշտութեան սէրն ալ տարածուեցաւ ամէն խաւերու մէջ: Այսօր, երբ երաժշտական հիմնաւոր դաստիարակութեան ծառայող եւրպ. կարեւոր գործ մը կը ներկայացուի մեր հասարակութեան, շնորհաւորելի է անշուշտ, վասն զի փափաքելի է որ ժողովրդեան մէջ յառաջ եկած գեղարուեստական ամէն շարժումներ աւաջնորդուին լուրջ և հիմնական սկզբունքներով: Զուտ երաժշտագիտ. առաջին հայացումն է այս գործ Տարէնտէլեան մեզ կու տայ, և կը յանձնարարենք որ երաժշտասէրներ օգտուելու համար հետաքրքրուին անով: — Գիրքին հեղինակն է Ա.Պէ.Ս. Լ.Ա.Վ.Ի.Ն.Ա.Բ., 1846ին Փարիզ ծնած, երաժշտագրութեան, խաղերգութեան (solfège) և դաշնագիտութեան ուսուցչապետ Քոնստանտին Գաշնակի համար

(*) Նկարիչ Փանոսի ազգատոհմէն այս Պարոնը, 2 տարիէ ի վեր ուսանող է Վիեննայի համալսարանը: Ենած է 1896ին, նոյն տարւոյ Վանայ կոիւնքի վերջ ուր ինկաւ իր հայրը Գրիգոր, զակին ծնունդը չտեսած: Ռուբէն աւարտած է ծանդավայրին կեղրոնականը: Վասպուրականի անժողովան զաղթին՝ անցաւ Կովկաս և ուսուցիչ եղաւ Աշտարակի մէջ:

պատրաստած բազմաթիւ երգագրութիւններէ զատ՝ հրատարակած է իր մանագիտութիւնն ու հմտութիւնը ցոյցացնող հեռուէլ գործերը. — Solfèges manuscrits; Cours complet théorique et pratique de Dictée musicale; Cinquante leçons d'Harmonie; l'École de la Pédale; Իրր երաժշտական հեղինակ, 1956ին լոյս բնծայած է երաժշտական փոքր ալլընտր հանրագիտարան մը, la Musique et les Musiciens: 2 տարի վերջ հրատարակ հանեց Արուստագիտական ուղիւորութիւն ի Պայոօրը. (Պաժիէ-բայի այն քաղաքն է այս՝ ուր տարին անգամ մը կը ներկայացուին Վահէէրի բուրբ գործերը. յայտնի երաժշտագէտներ խուսնեում կ'երթան հոն՝ իր անեղծ կատարելութեանը մէջ ունկնդրելու մեծանուն երգահանին երաժշտութեան): Յիշենք Քօնստանտնուպոլի զուարթարանը: Ինչքան իր գերբն ալ որ 1898ին ապուած է:

Խ. ԱՐՈՎԵԱՆԻ ԱՐՉԱՆԸ

1921ի Տարեցոյցիս Գեղարուեստական Բաժինը սկսած էինք ողբացեալ Տէր-Մարուքեանի ընդարձակ կենսագրութեամբ: Եւ իր գործերէն զիխաւորներուն պատկերներովը որոնցմէ ամենէն աչքս ունի ու բազմաշխատան է անշուշտ խայտառի ԱրոՎԵԱՆԻ ԱՐՉԱՆԸ, զի եւ եւս անաւարտ, աւանց պատուանդանի Այս անգամ հաճոյքով կը հրատարակեք նոյնին ամբողջական ձեւն ալ որուն պատկերը կը պարտինք երեւանցի տաղանդաւոր անդրիտորթին Գրանտացի աշխիւն: — Արովեան իրաւամբ նկատուած է հիմնադիրը ուստիայ ժամանակակից գրականութեան, և արժանի էր յաւերժանալու՝ իր համբաւին վայել արձանով մըն ալ: Ուստի սահայք, աշխարհուէր պատերազմն անշուշտ չսկսած, արտօնուած չէին հանրային վայրերու մէջ արձաններ կանգնելու: Ազգին պարծանք անհետացող անձանց համար: Տէրութիւնը նկատի առնելով իր հաւատարիմ հպատակներուն ծառայութիւններն՝ այդ մասին ցոյց տուած իր խստութիւնը մեղմեց, արտօնելով կանգնումը իւր Արովեանի արձանին: 1910ին այս նպատակաւ յանձնաժողով մը կազմուեցաւ Պաքու. տեղւոյն «Կուլտուրական Միութիւն»ը մրցումի դրու ծրագրեր յիշատակարանի մը որ երեւանի հրատարակին վրայ պիտի կառուցուէր, ի յիշատակ և ի փառս Վիտ Լայպսաւսի անմահ հեղինակին: Թերթելով «Գեղարուեստ»ի 1911 տարւոյ Արդ համարը, տեղեկացանք թէ նոյն Միութիւնն արձանի նախաձեւեր ձեռքն ունենալու մասք, փոխանակ մամուլի միջոցաւ կոչուողելու բոլոր մասնագէտներու անխաբ, թղթակցեցաւ միայն յայտնի հայ արձանագործներու հետ, անոնցմէ՝ օրինակներ ստանալով՝ լուսազոյնին կայանք տալու համար: Այդ առթիւ արտունջներ յայտնուեցան, թէ մրցումը հատարակային ըլլալու էր: Միութիւնը սակայն ամուր քննարկելով միայն, նախապատուութիւն տալով նոյն արուեստագէտի թերթերն ալ միարեան գովեցին այդ քայլը, աւարկելով թէ իր ազգէն մէկը միայն կրնար Արովեանը հասկնալ և անոր ոգին ցոյցեցնել անշուշտ մարմարով: Արձագանդն էր այդ Նար-Պէլի գաղտփարին. «Ով որ

Գրքերի և գրքերի սրահ

Գրքերի և գրքերի սրահ

Հայ չէ, Հայուն ցուերն ալ չզգարս: — Ըստ Ֆ. Մաքլէուի՝ մրցումին մասնակցած էին 6 Հայեր, իսկ ըստ Գարեգին Լեւոնեանի՝ 8: Առաջնու-
 թիւնը կը շահէ Փարիզէն Տէր-Մարութեան որուն նախագիծը կը ներկա-
 յաչուի Բէթրայուրի Ակադեմիոյ և անմիջապէս ընդունուելով՝ գոր-
 ծադրութիւնը կ'սկսի 1913ին, վարպետին Նօթոք-Տամ աէ Շան փողոցի
 աշխատանոցին մէջ: — Լեւոնեան կը գրէ. «Արովեանին արձան շինել,
 « իսկապէս որ դժուարին գործ է. նա հիմնադիր հայ աշխարհիկ գրա-
 « կանութեան, նա ուսուցիչ-մանկավարժ, նա եւրոպական կուլտուրայի
 « կարապետ, նա ուսումնական-դիւցադնական հայրենի ոգի ներշնչող. ո՞ր
 « մէկի վրայ պէտք է կանգ առնէր արուեստագէտը: . . . Տէր-Մարութ-
 « եանի պրօէկտից մենք տեսնում ենք որ նա Արովեանին դուրս է բերել
 « հեղինակ և մանկավարժ, գրագիրութեան հայր և ուսուցիչ: Ֆիզու-
 « րան յաջող է. կանցնած է հանգիստ, յենւելով ձախ ոտքի վրայ-
 « քիչ զլուխը խնարհած է դէպ ի ցածր և բարի աչքերով նայում է
 « սաքերից ներքեւ եղող երեխաներին »: Տարագի խմբագիր Տ. Նազար-
 « յաստանի մեր կուսակազմութիւնն այդ արձանը չի թողնի օտար երկնքի
 « տակ և հէնց որ հնարաւորութիւն կը ստեղծուի, կը սեղափոխի Հայաս-
 « տան և նրանով կը զարդարէ մեր մայրաքաղաքը: Ազգային զէպքերու
 « գահաժիթումներ նորէն յետաձգած եղան ասոր գործադրութիւնը: Հա-
 « ռատք ունինք — ուրիշ Ինչ բան ունինք արդէն՝ այնքան առատ — որ
 « բաշտոյ քաղաքականութիւնը չի տեսեր երկար, և երեւան բախար կ'ու-
 « նենայ իր վրայ կրելու Հայ Միաբնին այս փառաւոր կրթողը:

Ն Ո Ւ Ա Պ Ե Ա Հ Ա Ն Ք

Մօցարդ 4 տարեկանին կը խաղար յամբարպարէր և կը գրէր փոքրիկ
 կադրներ: Առաջին անգամ հրապարակու նուագեց 5 տարեկան: —
 Միլիտար 5 տ. ընտիր դաշնակահար մըն էր, 7 տ. հրապարակու նուա-
 գահանդէս կու տար, 10 տ. «օրէրա» մը գրեց. — Այնժօրն և Այլպիտ 6
 տ. նուագահանդէսներ տուին: — Սրօր 6 տ. առաջնորդեց Գալպրեհնրի-
 եւանուագագերգութեան: — Հեկեհ 13 տ. գրեց պատարագ մը: — Լյոց
 9 տ. հանգիսացուց նուագերգական մեծ կարողութիւն, 11 տ. վրէննա
 նուագերգեց ի ներկայութեան խանդավառ բաղմութեան, 14 տ. գրեց
 Տօն Ռանքոյ «օրէրէթ»ը: — Մեկնիսրն Ա. անգամ 9 տ. հրապարակու
 նուագերգեց, 11 տ. սկսաւ նուագերգել զարմանալի արագութեամբ: —
 Վերջի 10 տ. «օրկանիս» եղաւ Լք Ռօնքօլի մէջ, 15 տ. գրեց իր Ա-
 համերգը: — Ռոսիկի 10 տ. մեներգեց եկեղեցիի մէջ, 18 տ. արտագրեց
 իր Ա. «օրէրա»ն: — Վկպիտ 12 տ. հրատարակեց շարք մը «6 ֆուկէդի»:
 «Քերուպիկի 13 տ. պատարագով մը ժողովրդային սքանչացումը զարթուց-
 « շուպիտը 13 տ. սկսաւ նուագագրել. 18 տ. գրեց 2 համերգ, 5 «օրէրա»
 « և 137 երգ: — Վակնիտ 17 տ. հրատարակեց իր Ա. կարեւոր «գօմբօղի-

սիճնչը — Պրահիա 20 ա. գրեց աղեքառեակ (string quartette) մը և այլ կտորներ: Իսկ մենք կը յաւելունք. Ներոնային Ներսիս քսան տարու չկար՝ երբ գեղեցիկ կ'որչնեցէր ու կը քերթէր:

ԵՐԿՈՒ ԿՈՐՈՒՍՏՆԵՐ

Տաճկաստանի մտաւորականութեան մեծ մասն անփոխարինելի կորուստէն յետոյ, առևտրային 2 խոշոր գէտքերի կորուստն ալ կ'ողորմեց այսօր: Դրանցից մէկը Լրտակոյն-Տարապետ Լ. Գ. Ի. Ն. ՊԱՂՏԱՍՍԻԱՆԻՆ է: Ինք նուշի քաղաքէն է որք ժլատ է եղեր գեղարուեստին նուիրում քուրմեր արտադրելու մէջ, բայց հարուստ՝ տեխնիքայի և գիտութեան տէր Հայերով: Պաղատասարեան Մոսկուայի քոնսերվատուանէն էր. հոն երկար ժամանակ գործեր է: Իր առևտ քոնսերները սիրուած էին, և ինք կը համարուէր հեղինակութիւն մը կրօնական երաժշտութեան: Նա կառաւ վարած է Մոսկուայի հայ եկեղեցւոյ երգչախումբը և այդ օրերին օտարներ եկեղեցի կը խուժէին լսելու համար: Նա գրած է «Անուշ» օպերան ուից «Համարաձում Ետյա» երգը արդէն ժողովուրդը կ'երգէ ողելորութեամբ և հաճոյքով: Մեռաւ Արմաւիր քաղաքում թիֆլիզով, երբ անձնուիրար կը խնամէր գաղթականներին: Վերջին բոպէին կը հրամայէ երգչուհի կնոջը, որ իր գործերը իր ներկայութեան այլէ: Այլին ինձ պատմեց, թէ «ուրիշ թուղթեր այրեցի, հանգստացաւ և անմիջապէս հօգին փչեց»: — Երկրորդ կորուստը Եկարի ՎԱՐԳԻՍ ՍՈՒՐԷՆԻԱՆԻՆ է որք — ըստ Պօլտոյ թերթերին — մեռած է վերջերս խրմում: Նա հայ արուեստագէտ էր. հայ պատմութիւնից և ներկայ կեանքից նշանաւոր գէտքեր արտադրած է, ինչպէս «Նամիրամ» Արայի դիակի մօտ», «Հայ եկեղեցիում եղեան» ևն.: Նա լաւ ստիլիստ էր և տէքօսթէօր: Այս մի քանի տողով նրան բազմաթիւ գործերի մասին շարտի կրնամ խօսիլ: Վերջին գործերը հայ գաղթական կեանքէն էին. որոնք կարծեմ Պեարօ կրատի Հայ Ակումբը գնեց: 1918ին Ետյա գարձաւ, Դուկասովի նոր շինած եկեղեցիին տէքօրները վերջացնելու և Ռուսաստանի այդ խառնակ օրերին ստիպուեց հոն մնալ, տանջուիլ և մեռնիլ: Սուրէնեան տիրապետում էր մայրենի, ռոյնպէս և ռուս. և գերմ. լեզուներին. գիտէր նաև ուրիշ լեզուներ: Հանգուցեալ Սեւուսեան կը հիանար նրա՝ Շէքսպիրէն ըրած թարգմանութեանց վրայ: Նա հիմնադիրներէն մին է «Հայ նկարչական միութեան»: Թէ իրրեւ հայ նկարիչ և թէ իրրեւ քնկերական ու համեստ բնուորութեան տէր մէկը՝ բացառիկ էր. որով մեր վիշտը շատ մեծ է:

24 Յունիս 1921

ՓԱՆՈՍ ԹԵՐԼԵՄԵՋԵԱՆ

ԱԿՆԱՐԿ ԿՐԻՆՈՐ ԶՈՒՎԱՅԻ ՎԱՆՔԻՆ ՎՐԱՅ

Նոր-Ջուղայում Հայերը նշանաւոր են՝ իրենց այս ու այն կողմ փռւած եկեղեցիներով և վանքով: 1606 թ. նրանք կենտրոնանալով Ն. Ջուղա՝ հիմնում են սրբավայրեր և մի մկնաստան որոնք լաւ վկաներ

են իրենց զեղազիտական և ճարտարապետական ճաշակին: Ս. ԱՄԵՆԱ-
 ՓՐԿԻՉ գտնուում է Մեծ-Մէյրան թաղում, իր փառահեղ տեսքով՝ մի
 յուշարձան ժողովրդի կրօնամիտակ ոգուն, առկուն աշխատասիրութեան
 և սանդձագործութեան: Սկզբնական կառուցածքը լինելով շատ ան-
 պաճոյճ, կէս դար յետոյ՝ 1654 թ. կառուցում է այժմեան փառաւոր
 վանքը հասարակութեան օժանդակութեամբ և Դաւիթ առաջնորդի
 ձեռներեցութեամբ, 9 տարւայ ընթացքում: Ունի մի մայր եկեղեցի,
 մասննաղարան, հողէւոր դպրոց և սպարան որ իր անցեալի պատմու-
 թեամբ փառաւոր տեղ է գրաւել հայկական տպագրութեան էջերում:
 Վանքում գտնուում են նաև առաջնորդարանն ու հոգաբարձական
 խորհրդարանը:

Առաջնորդարանի և զանգակատան երեսների մէջ կանգնած է ՄԱՅՐ
 ԵԿԵՂԵՑԻՆ, բարձրաշէն, գեղեցիկ գմբէթով և յաղթական խաչով. շինու-
 թիւնը սերտ կերպով կապւած է Գովսէփ Արիմաթացու անւան հետ: Պա-

Ս. ԱՄԵՆԱՓՐԿԵՑԻՆ ՎԱՆՔ
 Նոր Չուղա.

տերը, ներսից, բարձր կամրակէից մինչև 2 կանգուն մնացած յատա-
 կին, ամբողջապէս ծածկւած են իւզաների պատկերներով և սպիտակ
 ծաղկենկարներով, իսկ շուրջը՝ յատակից մինչև նկարների մօտը գեղե-
 ցիկ յախճապակիով, բոյորն էլ գեղարուեստական փայլուն կերտածներ:
 Թէ երբ և ում ձեռքով են նկարել նրանք, հարցը մնում է գեռ վի-
 ճելի: Ըստ Լեօի, դա գործն է երեւելի պատկերհան ջուզայեցի Մինասի
 որ արուեստը սովորել է Բերիայում, մի ֆրանսացու մօտ, ապա դառնում
 է Շահի պալատան նկարիչ: Իսկ պատմութիւնն այդ նկարների գործը
 վերագրում է «սիեզերայոյս» Գովհանէս անունով մի ջուզայեցի վար-
 դապետի: Սակայն ծաղկենկարների նրբութիւնը, գոյների փայլն ու

ազնւութիւնը եւն. պարզէպարզ ցոյց են տալիս, որ դա աւելի իտալացի վարպետի գործ է. և արդէն նկարների մէջ մեծագոյն մասով նկատուում է իտալ. ոճը, դէմքերը մաքուր, ամբիւած, զգեստները կլասիկ: Պատկերներն ունին սիմվոլ-ալլեգորիկ բովանդակութիւն: Այդտեղ իշխողը՝ Հայկա-կրօնական գեղարուեստն է որի նիւթը փրցւած է հին ու նոր կտակարանների և ազգ. եկեղեցական պատմութեան էջերից, աշտարակաշինութիւնից սկսեալ մինչեւ Քրիստոսի երկինք ամբարձումը:

ՄԱՏԵՆԱԴԱՄԱՆԻ սկիզբը տրւել է վանքի հիմնարկութեան թուականին (1606) Սերովբ Կրդ.ի առաջնորդութեան օրով: Ձեռագիր արձանագրութիւնը ցոյց են տալիս որ նախապէս հարուստ է եղել նա մազադաթեայ գրչագրերով, երբ Հայերը դադարում են Արարատեան դաշտից, Շահ-Աբրահիմ ձեռքով դէպ ի ն. Ձուզա, ունենալով գրականութեան սէր և բմբունեւով գրչագրերի արժէք, իրենց հետ բերում են բազմաթիւ թանկագին հատորներ որոնք տեղաւորում են մի սենեակում: Անցնում են տարիներ. գալիս է Սահակ Արք. Այվատեան. սա տեսնելով որ անյարմար է նրանց տեղը, կալկաթա եղած ժամանակ զիմում է ն. Ձուզա դաշտից թափու Յարութիւնեանին, և նրա ծախսով շինել է տալիս այժմեան Մատենադարանը որ իւրաքանչիւր այցելուի ուշադրութիւնն է գրաւում:—Իրանց ազիւտաչէն է և բազկացած 4 լուսաւոր և ճաշակով զարդարած սենեակներից, նաև մի սրահից: Ունի 2430 կտոր հին ու նոր գրքեր, 600ը ձեռագիր: Դասական գրականութիւնն ու գրչագրէր ահագին առկա են կազմում: Կան նաև բաւական թւով անգլ., ռուս. և ֆրնս. գրքեր և բազմահատոր հանրագիտարաններ: Բաց ի Հայերից, սոյն մատենադարանից օգտոււմ է Սպահանի եւրպ. գաղութը, մի համալսարանը որ պատիւ է բերում Ս. Ամենափրկչեան վանքին:

Ն. Ձուզա, 23 Մարտ 1921

ԱՐԱՍ ԵՐԵՄԵԱՆ

ՏՊԱՐԱՆը նոր մենատանին կառուցման սկիզբ տրուելն 13 տարի առաջ լոյս ընծայած է անդրանիկ նմոշ մը: Մխարանու թեան Սախած անվերջ շանքերով:— Առաջնորդն էր Սիւնեաց զպրցի սաներն իտալացուր Կեսարացի որ 1630ին Մովսէս Կաթող.ի հրամանաւ Լեւոստան գնաց Սիմեոն Արեղայի հետ, կրօնական խնդիրներու կարգադրութեան համար: Վերադարձուն, Երեւան հանդիպեցան և Մելիքիսեղեկ Կրդ.է դաս առին: Խաչատուր Կեսարացիի նման աթոնախոս հոգեւորական մը չէր կրնար անշուշտ անտարբեր մնալ ազգին լուսաւորութեան գործին հանդէպ. և երբ նորէն առաջնորդ եղաւ, Ամենափրկիչ վանքը ժողովեց աշակերտներ: Այդ զպրատոցը — զոր իրենք «Մենատանն կրօնակրօնից բանասիրաց» կ'անուանեն, շուղայեցի պատմագիր մըն ալ «ճամաւարան» — կը պարտադրէր աշակերտաց՝ նուիրուիլ ձեռագիրներու վերծանութեան և ուսումնասիրութեան. վանահայրն ալ իր կարգին կ'զբաղէր միշտ զր. աշխատութիւններով և զիստուն վարդապետի իր համբաւը հետզհետէ շրջան կ'ընէր: Հայաստանի մէջ, Խաչատուր Կեսարացի Եւրոպա ուղեւորութեանն առթիւ ծախալ զԻւր տեսած ըլլալով, փախաբեցաւ որ Տպագրութիւնը հայրենի աշխարհն ալ մուտ գործէ: Եւ

Հնայեղով որ գլխովին անտեղեակ էր կիւթէմպերկի բազմապահանջ արուեստին, գործի ձեռնարկեց միարանուծեան հետ: Սիմէոն իրեն աչ բազուկը հանդիսացաւ: Ամէնքը մէկ ձեռք ձեռքի տուած՝ փորագրեցին, ձուլեցին, մեխն ու տառ պատրաստեցին, շարեցին, ի չոյոյէ ի զոյ ամին քոչոքը, փորձեր սրբագրեցին, պրակներ խմբեցին ու կազմեցին, մինչև որ կարող եղան **1641** ին 500 օրինակ դրոշմել «Հարանց վարք» անուն երկխօն մեծատառ հատօրը:— Ստուգիւ հրաչքի հաստար բան մը, մեծագործութիւն մըն էր ատոր հյատարակութիւնը: միաբանք ինքնաճնար միջոցներով, փորձերով ու տքնութիւններով գլուխ հանած էին զայն: Այդ իսկ պատճառաւ, գործն անչուշտ զերծ չէր աչքառու Թերութիւններէ: Յիշատակարանին մէջ իրենք ալ կը խոտափանին արդէն. «Եւ պակասութեան սորին անմեղադիր լծուր . . . զի ոչ ուսալ ումեմե . . . Սերեւս յառաջանայով լաւ եւս լիցի»: Իրաւ ալ սարի մը ետք այդ տպարանէն լոյս ընծայուեցաւ «Առնի ժամագիրք»ը (համանուն գիրքին անդրամիկ տպագրութիւնն ի Հայս) որ բաղդատմամբ առաջնոյն՝ աւելի փորք ու վայելուչ տառերով կանոնաւոր տիպ մը ունէր, պարունակելով ճաշակաւոր Յոհնագիրքի հայոճ խորանագրողներ, ավագնովարար զծուած պատկերահան Մինասէ, Հայ Գեղարուեստի պատմութիւնը պէտք չէ մոռնայ անունները ն. Ջուղայի վանուց միարաններուն որոնք Հայաշխարհի մէջ առաջին անգամ լսրեցին «Վարդկային մտածման հրետանին» — Մամուլը: Ծ. ԹԵՈ.

Ք Ե Ա Խ Կ Է Ի Ի Է Ն Ո Ի Թ Ի Ի Կ Ե

Մելիտանէի (Մալաթիոյ) զազաներէն մին է Քեախէ, համբաւաւոր՝ իր հնութիւններով և իր բնակիչներուն սնխաղաղ ընթացքով: Լեռնագօտի, գաշտ ու հովիտ՝ իր տկնապարար տեսարանները կը կազմեն: Ստուար մեծամասնութեամբ քիւրտ տարրն իր բնակչութիւնը կը կազմէ: Մնացորդը՝ Հայ և Ասորի: Աւատականութիւնն ալ իր գլխաւոր տեղն ունի: Հնագէտներու ուսումնասիրութեանց առատ նիւթ հայթայթող լր լեռնադաշտին մէջ կան շարք մը թանկագին հնութեանց որոնք կը կրեն գորշմը Հիթիթներու, Ասորաց, Քեաղղէացիներու, Մարաց, Պարսից, Աելճուգեանց և Հայոց հին արուեստին: Ամէնքը հոն գտնուելու, կուր, կոփեր ու քանդակներ են Բէլ լեռան (Պէլլի-Տաղ), Գանթարայի, Խուշ-Թէփէի, Սամուսատի, Կարկառի, Արսլան-Թէփէի, Արդայի, Անտուրի, Մուշովկայի, Քէօփուր-Թանի, Ուսում-Գայլի, Պէհէանի ևն. մէջ գտնուող նշանաւոր կիթոզներ զորս դիտել՝ մեծագոյն փափաքս էր:

Նախ կ'այցելեմ Քեախէ: Աւատապետը, Պարսամ աղա անուն Հայ մը, «հազար լախմախը կրնար հանել», այսինքն իր հրամանին տակ ունէր նոյնքան տուն քիւրտ, հայ և ասորի բնակչութիւն: Այս մարզերուն մէջ կային շատ մը աւատապետներ՝ իրենց ուրոյն կազմութեամբ և սահմաններով Քեախէն կառավարող: Առանց սեռի և հասակի խտրութեան, անձնիւր բնիկ ունէր անկախութեան ոգին: Կանայք ամազաններ էին, ձիավարք, ռազմիկ, քաջ նշանառու և քինախնդիր, լեռններուն մէջ սնովախ ման գայով միայնակ, առանց հանդիպելու տղամարդու մը յայրատ ակնարկին:

Բէլ բարձրանայու պատրաստութիւններ կը տեսնուին, անտես չընեալով ապահովութեան խնդիրը, չէ՛ թէ աւազակներու հանդէպ՝ ալ իրական իժերու: Լուսահոգի Եղիշէ քհնյ. խաչատուրեանն էր քնկերու ձամբան ա՛յնքան քարքանուտ է, որ ատեն ատեն կ'ստիպուինք ձիերէն վար իջնել: Կ'անցնինք Քեախղէի ձորէն. հսկայ Բէլը մինչեւ հոս ոտք դրած է և իր յաղթ սեպութիւնը տարածած՝ ձեռուս կողերով: Խոսքով զիզի առաջքէն կ'անցնինք. Բէլ կարծես խածած է անոր զիտէն և գետին տապալած զայն: Թուփեր և ցից ձողերու տեսքով վայրի ծառեր հոս ու հոն. ճամբան ինք իր վրայ կը կծկուի և 3 1/2 ժամ այսպէս կը շարունակենք մեր վերելքը, միշտ աջու ձախ ունենալով վիմեղէն կարկանդակ և օձերու լայն խոռոչներ: Երբ կը մօտենանք գազութին, լսելի կ'ըլլայ հրազենի մը ձայն. խոշոր օձ մըն է որ կը գայարուի ու կը ցցուի ուղղածիգ, յետոյ կը նետուի անդին, իր հոգեվարքի պահուն՝ կրանիտի մը գարշապարները խածատելու փորձով:

... Արեւելքի զէմ պատնիչուած վիժիտի արձաններուն առջեւն ենք ահա՛, շուարած թէ ո՞րք պիտի դիտենք և որո՞նք քով պիտի երազենք ամէնէն առաջ: Մեր առաջքը պալլուածն է հնութեանց պատկանելի շէնք մը անդու և անորմ: Հոս առիւծ մըն է կեցած՝ ցից բաշերով, հոն փաթթոցաւոր հսկայ գլուխ մը անմօրուս, անդին բազէ մը՝ շահէն աշքերով, խառնիխուռն հաստ սրունքներ, քամակներ, ջլապինդ բազուկներ՝ մականակիր և աղեղնաւոր, ափսո՛ս, վանդալի թաթերով ջախջախուած: Մեծ շէնքի մը գալիթին շուրջը շարուած արձաններու թափթփուքներ են ասոնք, պատուանդան ունենալով խոշոր աւազակներ: Արձանի մէն մի բեկոր թծուոնէ՛ր կը կշռէ, բոլորն ալ կրանիտ քարէ: Դէպ արեւելք, կարծեօք՝ մեհեանին լայնգիր սանդղաճատները կ'երեւին, մինչեւ 7 աստիճան՝ անեղծ մնացած, իսկ շէնքին քարերը՝ փուլ ու զիլ: Քանի մը տաննակ դարերու գործ... — Դեռ եւս կանգունն Յարձան հիացում կ'առթեն դիտողին, դարերն իրենց ոտքին տակ առած, իրենց յոխորտ կեցուածքովը հեղնելով երկնից բոլոր վրէժն ալ: Ասոնց պատուանդանները քարեափայտակներու պէս ողորկ են և շերտ շերտ յեցած իրարու վրայ, քեախղէական ոճով գծուած ու նշանազուած: Այս որմնաշարը մարդու հասակէ շատ բարձր է, իսկ արձանները՝ քանի մը պատիկ աւելի բարձր, մեծղի իրաններով, ծաղկազարդ գլուխներով, մերկատիտ ու մերկասրուն. իրենց նայուածքը գէպ ի հիւսիս ու հարաւ, կնկանն ալ ուղղուած՝ կարկառի ժայռաբերդին ծոցը

Գէորգ Կ. Վրդ. Արուսեան

քանդակեալ այլ արձանին. իր կուրծքերը խոշոր և երկրազունաներու չափ են, բայց միշտ քնքուշ ու փափուկ կերտուածքով մը:—Արեւելքէն դէպ արեւմուտք՝ միւս Յ արձաններուն այցելելու համար, պէտք է անցնել լեռան հիւսիսի կողէն որուն մէկ ծայրէն, այսինքն արձաններուն ու գաւիթին քովէն մինչեւ միւսներուն առնթեր, կայ յետանաձեւ քարացոյցներու շարք մը, մտաւորապէս 10ական սանթիմ լայնքով: Կերկայացնելով այլազան նկարներ, կենդանիներու, ծաղկանց ու գրուածոց քանդակներ, մանաւանդ երկեսն մարդապատկերներ: Արդարեւ Արուեստն ու Արհեստը մրցեր են իրարու հետ, ինչպէս դուրն ու ուռնք՝ վրձինին ու գրչին հետ:— Գլուխ-գործոց մըն էր կնոջ մը հոյանի անդրին՝ գեղանի, նրբայծն, աչեղ, թուշը կլոր, շուրթերը ներդաշնակ, մազերը քիչ մը նման այժմու ոլորուածքին, վարդի արցակներ և դառնազուրի գարդեր այսերուն, ինչպէս և վայելուչ ապարանջաններ դաստակներուն. ազին ամփոփած առիւծ մը կնոջ մասներուն հարմէն հիպոնոսացած՝ կ'անշարժ անայ. ձախ ուսին բազէ մը՝ որսախոյզ անարկով: վրան առած է լողիկ մը տ'յնքան նուրբ ու փափուկ, որ տակէն լեցուն իրանը կը նշմարուի: Երկրորդ մը այլ մարդու պատկերն է, զիրքէն դատելով, իշխանաւոր մը ազահոյսարար, գեղադէմ, ամբուած այսեւրով, փաթթիցաւոր, նրբահասակ, սոնապաններ կան ոտքերուն, վրան՝ կապայ մը, թելերուն տեղն իսկ յայտնի. աջին ունի նետ-աղեղ մը, ձախին ալ՝ հրովարտակ մը զոր կարծես կը կարգայ, նայուածքը թէև սուր, բայց միտքը մոայլ: — Կ'անցնինք արեւմտեան կողմի արձաններուն որոնցմէ 2ր միւսն անեղծ մնացած են, 2ր կիսովին, իսկ միւս 2ն աւելի փաստուած: Արեւելքի և Արեւմուտքի միջոցին մէջ, 960 ոտքէն աւելի շրջանակով 1000ի մօտ բարձրութեամբ վիթխարի քարակոյտ մը կայ՝ արձաններուն շինութենէն գոյացող կտորուանքովք ձեւացած. ո՛չ մէկ բուսականութիւն այդ լեռնակին վրայ ուր բարձրացանք տաժանազին, զիտելով 4 աւուր ճանապարհով հետի՝ Տիգրանակերտի մինարէներուն մասիկը:

Հնագէտներ դուն ուրեք պատուած են այս պատմական վայրերը Պոլսոյ կայս. Թանգարանի երբեմնի տնօրէն Համաի պէյ գերման հնագէտի մը հետ անգամ մը այցելած է հոս, Յ ամսոյ չափ Բել մնացած և անդրիներէն ոմանց կազապարները մեծ գծուարութեամբ գաճով առնելէ վերջ՝ անտուկներով Գերմանիա ուղարկած:— Հին ազգաց պատմութեան, քաղաքակրթութեան ու գեղարուեստին վրայ նոր նոր լոյսեր փոռող ի՛նչ գանձեր կան այսպէս Թուրքիոյ ներքին գաւառներուն մէջ, անոնց արժէքին անդիտակներու և փամանակին անդուծ աւերման թողիւք:

ԳԵՈՐԳ Ծ. ՎՐԴ. ԱՐՍԼԱՆԵԱՆ

Սկիւտար, 17 Սեպտ. 1921

Հ Ա Մ Ա Յ Ն Ա Բ Ո Յ Ժ « Գ Ե Ղ Թ Ա Փ . . Բ »

Այսպէս կը կոչուի միակտուր կարմիր յակինթէ այս համառուաւոր քարը, 15 սանթիմէթր երկայն և 11 1/2 սնթմ. լայն, որուն վրայ շատ մեծ ճարտարութեամբ փորագրուած պատկերներն են կոստանդին թագաւորին և Հեղինէ թագուհւոյն դէմ դէմի նայող կիսանդրիները, ճիշդ մէջտեղը՝ թեւասքող հրեշտակ մը յոտին, սկիհի ձեւին: Փետուրներու խառնադանձ մը կը ձեւացընէ այս բոլորը քանդականկարին պատուանդանը, մէկգմէկ զիտող արծիւի 2 այլանդակ զլուխներով ու մարմիններով: — Իւրեկայ լուսանկարը արամադրեց մեզ Նրզնկայի նախկին առաջնորդ մը (հիմա կարգաթող) որ հաղորդեց հետեւեալ մանրամասնութիւններն ալ. — 3 հատ շինուած են ատկէ, միւսնոյն գոհարով ու խոչորութեամբ: Ա.ք ժամանակաւ կը գտնուէր կոստանդին թագաւորին մօտ, Բ.ք՝ Հռոմի կայսրերէն միոյն արուած՝ հիմա նոյն քաղաքին թանգարանը, Գ.ք՝ Տրդատ թագաւորի արուած՝ սեփականութիւն

Հայոց, գորգուրանօք պահուած Բէմախու Ս. Առաքելոց վանուց մէջ, մինչև 1915 տարին, ի հարկին ղուրս հանուելով իր գաղտանոցէն՝ բժշկութեան համար: — Զի գիտցուի, թէ սարսափի տարիներէն վերջ, ինչ եղած է հիմա 16 զարու հնութեամբ այս թանկագին «մասունք»ը որուն ատենօք տիրանալ ուզած էին եւրոպացի ճամբորդներէ ոմանք, հսկայ գումարներ խոստանալով:

Հ Ա Տ Ե Ա Ն Գ Ա Ն Գ Ա Կ Ա Պ Ա Տ Կ Ե Բ

Կեսարիոյ երբեմնի առաջնորդ բանասէր Տրդատ Եպսկ. Պալեան հետեւեալը կը գրէր Պօլիս՝ Ա. Ալպոյաճեանի, 11 Դեկտ. 1906 թուով. — «Իւզանցիտի մէջ Հնագոյն դարձագիրք վերնագրով ձեր շարունակելի յօդուածները հետաքրքրութեամբ կը կարդամ, Յրդ յօդուածին մէջ (թիւ 3109) գրած էիք Իպրեզ կամ Իլրեզ գիւղին մօտերը, գետակի

մը եղերք, ապառաժի մը վրոյ քով քովի քանդակուած 2 պատկերներու մասին՝ որոնք տակնոք տեղեկացուցուած էին հնագիտական աշխարհին: Եւ ալ անձամբ տեսած եմ զանոնք 1899ին, երբ Գոնիայի վրայօք կեսաբիա կու գայի: Էրէյիլ քաղաքէն 1-1½ ժամ հեռու (Էրէյիլ՝ գուցէ հին Լիկայանիոյ քաղաքներէն մին), այժմ Եվրոյ կոչուած գիւղին քովերը կը գտնուին յիշեալ քանդակները: Եւսի Էրէյիլ՝ բարեկամի մը

մօտ տեսայ նոյն պատկերներուն սեւագիր գծազրուածիւնը որուն թէև լուսանկարն առնել տուի, բայց ինձ թուեցաւ թէ գծազրուածիւնը քանդակներուն ճիշդ նմանութիւնը պիտի չըլլայ եւ չի կրնար ըլլալ: հետաքրքրուեցայ անձամբ երթալ հոն եւ ուղղակի ապառաժէն առնել տալ անոնց լուսանկարը: Երբեք կ'ուղարկեմ ձեզ մէյմէկ օրինակ, թէև տեսած ալ ըլլաք եւրոպական հրատարակութեանց մէջ:—Ենչպէս գրած էիք, նշանագրերէն 3 տողերը՝ կուսքին երեսին եւ վեր վերջուցած ձախ թելն միջեւն են, իսկ 4 տողերը՝ երկրպագութիւն ետեւ, բայց այս վերջինք ամբողջովին առնուած չեն մեր լուսանկարին մէջ. առայն զերբը հազիւ հազ կ'երեւին միայն: Այս գրերը Հեթերու (Հեթիթներու) կամ Քետացոց նշանագրերուն նման են. արեւոյներ ալ կան թէ հին յունարէն են, եւ կ'աւելցնեն թէ պատկերներէն մին՝ Հասիլի եւ Երկրագործութեան շատուած Դեմետրին է, միւսն ալ Գիսանի. կամ, մին՝ զիւրի շատուած Բագանն է, միւսն ալ՝ անոր դասատուն Սիլիսոսը: Զգիտեմ ո՛րչափ կարեւորութիւն տալու է այս կարծիքին: Քեացիք կը ճանչնային արդեօք Դեմետրէն կամ Գիսանէն:

Հ Ա Յ Կ Ա Ն Ա Ն Ի Ն Ա Չ Ք Ա Ր Ե Ր

Հայաստանի վանուց որմերուն եւ շրջափակերուն, նաև գերեզմանատանց մէջ կը հանդիպինք զանազան ձևերով ու չափերով խաչքարերու՝ կանգնուած ըի յիշատակ հանգուցեալ այսինչ եկեղեցականին

կամ այնինչ աշխարհակամներն Այս վիմաքանդակ յիշատակարանք— որոնցմէ նմոյշներ են ներկայ պատկերս և հերու՝ 197 էջին վրայ զետեղուած «Մագիստրոսի գերեզմանը» — իսկապէս կը ներկայացնեն գեղարուեստական արժէք մը և կու տան գաղափար մը մեր նախնեաց Քանդակագործ ութեան արուեստին մասին: Ամենանուրբ ճաշակաւ յօրինուած հնագոյն իտալացիները կը պատկանին Բազիլիկայի շէնքին, երբ իր փթթումին մէջ էր հայ արուեստը: Ատոնց ոճը սերտ աղերս ունի (քսա Մօսկանի) Բիզանդականին հետ, և շատ կը յիշեցնէ Ղպտիական կամ Սուրիական մասարձան-մենանկարները՝ որոնք ատենօք Հայկականներու հետ զրկելէ միաժամանակ կերտուած են: Հայկ. իտալացիները ճերմակ մարմարէ շին շինուած միշտ. ունենք սեւ, կարմիր և ալյուղոյն քարերէ են, ներկայացնելով առաւել կամ նուազ նորս գործեր: Չարմանալի է սակայն այն նմանութիւնը զոր իրարու հետ ունին սնտոք՝ ոճի և զծագրութեան անսակեամբ, հնագոյն օրինակներէն սկսեալ մինչեւ նորագոյնները: Արուայիկ զարդերով բազմաուած կեղրոնի Քառաթեւք զլիտուոր հիմք կը կազմէ և ունի զրկելէ անփոփոխ ձեւ մը բոլոր իտալացիներու վրայ:

ՆԱԿԱՐԱՀԱՆՆԵՐՈՒ ՄԵՆ Ի ՊՈԼԻՍՍ

Հերու Սեպտ. 4ին «Ի. Չայն»ի մէջ Ս. Պօղոսեան գրած էր իր ապաւորութիւնը՝ կալաթա-Սէրայի նկարահանուած մասին, մասնաւորապէս նիւթ քննելով նոյն լիսէին զծագրութեան ուսուցիչ Վ.Գ.Ն. ԱՍԻԱՆՆԻՆԻ նկարները: Կ'արտագրենք այդ յօդուածէն ինչ ինչ մասեր.— նայուած քղհրատարակ Ա. նկարն է Թահրա-Գալիի մէջ աղբիւր մը — իսկական տիպար՝ բիզանդական և թրքական թաղի մը — նրբանցքին մէջ զետեղուած. իսկ Ա. սրահին մէջ՝ Այս Սօփիայի մեկ անկիւնը, ուր Հօճա մը Գուրան կը կարգայ տփոյն լոյսի մը տակ, թողլով խիստ բնական և արեւելեան տպաւորութիւն մը: Սուրբան Սեյիմի շրջապէս սուլթանական դամբարաններու խորհրդաւոր շուքովը պարուրուած է: Այլանեանի գործերը եթէ միմիայն թրքական և արեւելեան գոյն չունենային, թէրլէմէղեանի և Քիւրքճեանի ցուցահանգէսը պիտի յիշեցնէին: . . . Մեղ համար հետաքրքրական մասն այն է որ, այն տեղ ամէնէն աւելի գնահատուած գործերէն են հայ արուեստագէտին նկարները:

ՇՈՒՐՋԱՌՆ ԼԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ

«Խորհուրդ խորհն» էն առաջ զգետաւորուող ժամարարին՝ անթեւ համապարփակ վերաբերուն է ՇՈՒՐՋԱՌՆ որուն առաջին անգամ կը հանդիպինք Մաշտոցին մէջ, և որուն բառակազմութիւնը չի հակասեր ընտանեկէի այդ տարազին ձրաններէն է Chasuble որ կու գայ լատինէն casibul. էն և չի նմանիր հայկականին: Եւրջտուներուն ամէն տեսակները կը կարծուին ծագած ըլլալ հին իշխանական պատուոյ զգեստէ մը որուն մերձուորագոյն ձեւն է յունականը: — Մեր եկեղեցւոյ ընտիր շուրջաւները գործուած են ընդհանրապէս հնդիկ արծաթաթել զիպակէ, լաՏօսի ցփսիէ ևն. համակ ծանր ասեղնազործեալ, գործածուելով ժամարարին աստիճանին համեմատ: — Եկեղեցական սպասուց և հանդերձեղինաց ամենածոխ մթերքն տպահոյակէս Երուսաղէմն ու Ս. Էջմիածինն է որ ունին, մեծ մասամբ «արգաղիբ նուէր» հայ աւագանիին, բարձրատիճան կղերին և փարթավ բարեպաշտ ժողովրդեան կողմէ: Այդ

Թանկարժէք հնութիւններէն մին է Էջմիածնոյ ներկայ շուրջառք որուն ամբողջ երեսին վրայ ապրիշումով բանուած են խորհրդաւոր նկարներն ամենանուրբ ասեղնազործութեամբ: Պատարագւոր կաթողիկոսի յատկացեալ այս շուրջառք շնդկաստանի Հայերը նուիրած են Աշտարակեցի վրթանէս վարդապետի (ապա եպիսկոպոս), երբ ան 1801ին հան գացած էր իրր Էջմիածնոյ նուիրակ: Ասեղծագործուած է Չինաստանի մէջ, Սուլթանեցի Դանիէլ, Չորագեղցի Եփրեմ, Կարբեցի Յովհաննէս, Աշտարակեցի Ներսէս Ե., Պոլսեցի Մատթէոս Ա. և Բ., Գէորգ Գ. և Ե., Մակար և Մկրտիչ, 10 կաթողիկոսունք արժանի եղած են անով

պատարագելու հանդիսաւոր սօներու որոնցմէ զլիւաւորն է շու-
ղակաթօք:

• •

Ահաւասիկ այս հրաշարուեստ շուրջառին վրայ գտնուող պատկեր-
ներուն կարգը.— Չախակողմի եզրն է կեցած Գայիանէ Արրուհին՝ գա-
ւազան և արմուկնի ձեռքը, համանուն վանքին մօտ. աջակողմի եզրն
ալ՝ Նախիբմէ Արրուհին, երկայնարուն խաչը ձեռքը, համանուն վան-
քին մօտ: Չամայլեյի են իրենց պարեգօտները: Իրենց գլուխներուն վերեւ
թագ ու հրեշտակ, իսկ քովերնին նոճենման մէյմէկ ծառ: (Նրա շուր-
ջառը ճարմանդուի, երկօքին կուսանք զէմ յանդիման կու գան պատա-
րագամտոյց վեհափառին կուրծքին):

Պորաբ կը դարգարէ Մայր Տաճարը — կարակնաձեւի մը խորքին
դեռեղուած — զոյգ զանգակատունով և կաթուղիկէով մը որուն ձախ
դին, վերօք, արեւի մը սկաւառակը կայ: — Կաթուղիկէին ստմիջապէս
տակն է երկսիւն կամար մը՝ Յիսուս-Մանուկը զրկած Ածաճնայ պատ-
կերին հեռու Սուրբերու և հրեշտակաց ուրիշ Յ պատկերներ երկկողմանի
կը շրջապատեն Տաճարը որուն ետեւէն լեզու լեզու արձակուող բազմա-
թիւ ճառագայթներու հունին թառած են՝ հոյսով և զուարթնոց զլիւիկներ:

Տաճարին մայր դրան ճիւղ առաջքը, կողմնակի կրկնակ մուտքերով՝
պարսպապատ և ծառագարգ պարտիզակին տակը կ'իյնայ նոյայ Տապա-
նը, հանդիման՝ Արարատի գաղաթ: Լեռան կուշտը կ'ընդհատէ վարդաձեւ
շրջանակ մը (rose) որուն զոյն է — խոշորացոյցով հաղիւ հաղ տեսա-
նելի — հաւալունք, կտուցով մարմինէն արեւն հանելու ետեւէ, իր
ձագերը կերակրելու համար. ինչ որ կը խորհրդանշէ Եկեղեցին:

Պարտիզակին առաջքն ու լեռան քովտանքը տարածուող ճերմակ
անդամտակին մէջ կը պարզուին Ս. Գիրգէն վերջուած անձեր ու տեսա-
րաններ՝ իրարմէ խորհրդաւոր: Այսպէս, ձախ դին, առանձին է Քրիստոս՝
ծովու վրայ, բազուկը դեպ ի Պետրոս կարկառուն, հանդիպակաց կողմն
ալ՝ Աշակերտներով լի առաջաստանաւ մը, փոթորիկի բռնուած: Սասա-
կաց ալեաց, և լուեցին.— Առաքեալին ճիշդ քովն է Քանանու Երկրին
արեւմտեան թիւնը, խաղողի մարդահասակ խայտապուն ողկոյց մը՝ 2
պարմանիներու ուսերովք ձողամբարձ: — Լուսաւորիչ, Տրդատ և այլ
սաղաւարտակիր եկեղեցականք Արարատայ արտեւանին մօտը կը նշմար-
ուին. իսկ առաջաստանաւէն քիչ մը վար (շուրջառին ջուրքը քերելով)
ընկողմանոյն է Յակոբ Նահապետ որուն Տեսիլքին սամադուղօք զլիւուն
վրայէն ուղղահայեաց կ'երկարի:

Կ'արժէ՞ր անշուշտ ծանրանալ այնքան բազմամասն ու մանուածա-
պատ այս նկարախումբին վրայ, քանի որ ան, հակառակ ճենական աշ-
խարհի ձեռարուեստ քլլալուն, յղացուած է Հայու ճաշակով, զճա-
գրութեամբ և բմբռնումով, ուստի և հարազատ մէկ նմոյշն է մեր հին
Քրիստոնէական Արուեստին:

Ս.ՇԽԱՐՀԱՆՈՉՍԿ ԿՆԱՐՉԻ ՄԸ ՄՍՀԸ

Հերու Մարտին հեռագիրը գուժեց ժԱՆ ԲՅՈՒՄԻՍԻ մահը որ անդի ունեցեր էր փարիզ 83 տարու էր։ Իրմով կ'անհետի նկարչական աշխարհի ամենէն կարկառուն դէմքը։ բովանդակ կեանքը նուիրած ըլլալով վրձինին, ներկին ու կտաւին որոնցմով արտազրեց անհամար գլուխ-գործոցներ, դարուց ի գարս անծերանալի։ Իր բեղուն տաղանդին կորովը, դժեւու, յորինելու և ստեղծագործելու անասման հմտութիւնը, նաև իր խոտաներկ (coloris)ի առնական ոյժը կը դասեն զինք սառչին կարգին վրայ իր ժամանակին Պատմութեան պատկերհաններու։

Ննած է 1838ին Ֆուռքըօ (Վերին կառօն)։ 1860ին Թուլուզի գեղարվարժարանէն վկայեալ՝ կ'անցնի փարիզ, աշակերտելու Լ. Գօնէէի և Ա. Պիտայի։ Կարչութեան մէջ իր մուտքը կը գործէ «Ուտիկէցի կատանի մահը» նկարով՝ 1863ին։ Այնուհետեւ իր մագական մասներէն կ'ելլեն իրարմէ բնտիր և հոյակապ նկարներ որոնց ցանկը դրած ենք ստորեւ։ Մեծ Լառուսէն քաղելով՝ 1891ին մտած է կաճառ։ Զուական ալ, Բօլ Ալպէն Լօռանս, յայտնի նկարիչ մըն է։ Մեծ վարպետը հասցուցած է նաև հայ աշակերտներ որոնցմէ յիշենք Լակառ Եասինը, Տ. Եսայեանը, Փ. Թէրլէմէզեանը, Ս. Բիւրքճեանը ևն.։ — Ահաւասիկ իր գործերը՝ Թուականի կարգաւ. — Պարահանդէսէն վերջ (1866) — Մօսկա. — Բիսուս և Մահու հրեշտակը — Պօքէնի բնթրիքը (1867) — Անպատի մէջ ձայն — Ֆէնտինան Ֆապոբ (1868) — Դիւահար մը բժշկոց Բիսուսը — Հերովդիազ և իր դուստրը (1869) — Հրէից ժամատունէն վատրեալ Բիսուսը — Ոնորիսը կրթող Ս. Ամբրոսիոս (1870) — Անկիէնի գուբսին մահը — Ֆորմօզա Պապն ու Ստեփանոս Լ. (1872) — Բեթսայիգայի աւազանը (1873) — Ռօմէի բնծան մերժող Ս. Բուրնոս — Բալայպրի գուբսը — կարգինալը — Մարթա (1874) — Ռօպէն լը Բիէօի բանտդրանքը — Եկեղ. արգելումը (1875) — Ֆուանտուս աը Պօրճիա՝ փորձուգալցի Իզապէլի զագագին սաղեւ (1876) — Աւատրիական սպայակոյտը՝ Ֆուանտուս Մանտյի գունդին տաջեւ (որ պատուոյ չքանչանք շահեցուց իրեն) 1877 — Գարքասօնի որմափակ կրօնաւորաց աղատումը (1882) — Օկիւսթ Ռօտէն — Պապն ու հաւատաքննիչը — Հոռմայ հաւատաքննական ատենի բանաը (1883) — Ուրբանոս Զ.ի վրէժը (1884) — Ֆուուսթ — Մեծ հաւատաքննիչը՝ կաթոլիկ թագաւորաց օրով (1886) — Լանկըսօքի խոովարբը (1887) — Օֆէլիա և Մունէ Սիւլլի (1888) — Հաւատաքննական ատենի մարդիկ (1889) — Հոռմայեցուց Ֆլօրեան խողերու հաստատումը — Փարիզի քաղաքատան պողպատէ կամարը — Պապը — կայսրը — Պապը — 1648ին՝ Բիէն Պրուսէլի ձերբակալութիւնը — Թուլուզ՝ Մօնֆօնի դէմ — Լօռակէցին (զարգանկար Թուլուզի ամբոցին) ևն. ևն.։ Իրեն կը պարտինք դեռ պատկերագրողութիւնը Բիէնի «Մէնօվէնկեան ժամանակաց պատմութիւններ» ղերքին, Ս. Գենովարէի մահը, Օսէնի ձեղնանկարը ևն. ևն.։ 1889ին ստանձնած է կարեւոր աշխատութիւն մը՝ փարիզի քաղաքատունը զարգանկարելու համար։

Համաշխարհային թօնընկէցն է այս որ Երկիրն ընկուղեց և որմէ 8 հոգի միայն ողջ մնաց, աշխարհիս առաջին գինովը՝ նոյ նահապետը միտանն։ Ս. Կիրքը պատճառը կը վերադրէ մարդոց մեղքին։ Աստուծոյ կողմէ իր պատիժ։ Արի՛ տես որ այդ մնայլ փոխանակ շնչուելու՝ աւելի կատարած ու փրփրած է աշխարհիս վրայ, և կարծես նոյնանալ ուզած է Պատուհասին համայնակուլ լոյծ ասրածութեանը հետ, մինչև մեր օրերը կոչուելով ծովածաւալ։ Ի՞նչ են ապաքէն պատերազմունք, արիւն-հեղութիւններ ու միահաղոյն շփոթակներ, բռնատիրութեան մուշտքոյք բեմադրուած՝ տիեզերքիս ամէն անկիւնները, երէկ և այսօր։ Մեր նիւթէն գուրս է սակայն քայլ առնել զէպի փիլիսոփայական ու կրօնական կալուած. ուստի կրկնենք Ֆրնս. առածը. — «Avocat! passons au déluge»։ — Անձրեւածքը տեւեց 40 օր և 40 գիշեր անդուլ. «Մեծ անդունդին բուր աղբիւրները ճեղքուեցան և երկնից պատուհանները բացուեցան»։ Հին կտակարանն այսպէս կ'ըսէ ահա, ու կ'աւելցնէ թէ 5 ամիս ջուրիքը բարձրացան տակաւ, հասնելով մինչև 15 կանգուն՝ երկնամերձիկ լեռանց զազաթներէ՛ն ալ վեր ուր կրնար մարդ ապաստան գտնել։ — Այս աշխարհաւեր աղէտը եղած է ներշնչարան շատ մը նկարչներու որոնք իրենց երեւակայութեան զօրութեամբ և իրենց ճարտար վրձինով յաջողած են յաւերժացնել ԶՐՀԵՂԵՂ կտաւին վրայ։ Յիշենք այդ նկարներէն գլխաւորները. — Որմանկար մը Հռոմի Սեքսթին մատարան մէջ. Խաւալացի Միխայիլ Անճիո (1475-1564) շինած է զայն, ուր կը տրեւն մեծ սգեւորութիւն և սարսափ. միայն թէ մէջի մարդիկը շատ փոքր են՝ բաղդամամբ պատկերին բարձրութեան։ — Վատիկանի նկարախոյններէն միոյն մէջ է Խաւալացի Ռաֆայիլինը (1483-1520) որ մեծ հանգիստութիւն ունի իր աշակերտին՝ Ժիլյ Ռովինի (1482-1546) նկարին հետ։ — Լուսիթի թանգարանն է Ֆրանսացի Նիսօյս Բուսկինը (1594-1665). այս գլուխ-գործոցը մաս կը կազմէ 4 պատկերներու՝ Ռելլիեօ զուքսին համար պատրաստուած։ Բուսէն «Չորս Եղանակները» ներկայացնելու պատրուակու.՝ նոր ձեւով մը զծեց Սրբազան Պատմութեան 4 յարազէպները որոնցմէ նշանաւորագոյնն է «Տիեզերական Զրհեղեղը», «Չմեւը» անուամբ ծանօթ, իր մահէն տարի մը առաջ նկարուած։ — Լուսիթի մէջ է զարձեակ Խաւալացի Անրուան-Մաուսիայ Գառաֆինը (1583-1618) որ Մաղառէնի հաւաքածոյին մաս կը կազմէ։ — Պեւլինի թոնգարանն ալ կայ նոյն պատկերհանէն նոր օրինակ մը որ Խաւալացի Տովինիօ Չամբիտի (1581-1641) կը վերագրուի։ — Հաշակաւոր է Լուսիթի մէջ Ֆրանսացի Ժիլոսե-Թոխոսինը (1767-1824) որ քննիչ յանձնախումբի մը կողմէ վկայուած է իր «մին չքնաղագոյն արտադրութիւններէն Ֆրնս. զպրոցին» նկարուած է 1810ին։ — Ֆրանսացի Կիւրսայ Տոսինը (1833-83) հանճարարուեստ է և հոգեյոյզ, բայց յօրինուած քինանիւնամութիւնն ու զանգաղութիւնը զիստած են տպոյթին։ — Խաւալացի

Զեկեղեղ. — Նյու Եդհամիտա Ալազանքի

Քոլ Վեռնիկոն (1528-88), անգլիացի ձուկ Մարրիմեն (1789-1854),
 Մեհարիի թանգարանին մէջ՝ գերմաններ Վիլհելմ Բաուլպարին (1805-74)
 և Շևոն սե Բաուլպարին (1794-1872), իտալացի Թիցիանին (1477-1576)
 պէլճերացի Ֆրանց Ֆրոնտին (1518-70), անգլիացի ձուկ Քրեյքին (1775-1851)
 նոյնպէս յիշատակելի են իրենց կատարելութեամբ:—Նկար-
 շուրթեան արուեստի հին ու նոր ամենազգի ներկայացուցիչներուն վրէժ-
 նէն ելած այս 15 «Ջրհեղեղ» ներու շարքին վրայ հպարտութեամբ կ'ա-
 շխտենք ուսուցչայ մեծահասակու ծովանկարիչ Յովհաննէս ԱՅՎԱ-
 ԶՈՎՍԻՔԻՆ (1817-1900) հանդիպակաց էջին վրայի սեւաւարդ «Քրեյքին»
 հետ, արուեստի քննադատներու թողումը կարծիք յայտնել անոր մասին:

Պրեզիտի Գրեյսոնի Վիլհելմ Բաուլպարին

(Յովհաննէս ԱՅՎԱԶՈՎՍԻՔԻՆ)

ԱՐԱՆՆԵՐ ԵՎ ՊԱՆԵՆՆԵՐ

Տարեցոյցին 2. տարին (էջ 238) կը պարունակէր լուսանկարն այս
տաղանդաւոր ծովանկարչին՝ իր աշխատանոցին մէջ յոտին: Ահա՛ իր
կենսագրականն այլ, պատանութեանը կենդանագրին հետ: — Ըն. կարին
1864ին: Իր առաջին զեղարուեստական ուսումը կ'ստանայ վենետիկ՝
Բաօլէթի վարպետին քով: Եւտոյ կ'անցնի կովկաս. իր նախափորձերը
քննութեանը կ'ենթարկէ Այվազովսքի որ կը քաջայերէ զինք՝ փարիզ
երթալու և կատարելագործելու իր արուեստը: — Ետպանեան կիւսթափ
Մօրոյի արուեստանոցը կ'ընդունուի, և ժիւլիանի Ակադեմիոյ մէջ կ'աւ-
շակերտի ժան-Բօլ Լօսանտի և Պէնժամէն Բօնսթանի: Իր բուն ուսու-
ցիչը Բնութիւնն է սակայն, Պաքթանի բնութիւնը մանուանդ ուրկէ
սուած է դաշտանկարի շատ մը օրինակներ և ցոյց դրած զանոնք «Առ-

թիսթ Ֆրանսէզի, «Սօսիէթէ Նաիթօ-
նալ տէ Պօզ'Առ»ի ևն. սալօններուն
մէջ: — Ետպանեան հիմնադիր ան-
դամն է Երզնկարիչներու Լնկեան.
կ'անդամակցի արուեստագիտական
ու գրական բաղմաթիւ ընկերու-
թեանց թէ՛ Ֆրանսա և թէ՛ այլուր:
Վերջապէս, այս վարպետը, Ռաֆա-
էլիի հետ, զունուոր փորագրու-
թիւնը ստեղծագործողներէն մին է,
և հիմնադիր անդամը «Գունաւոր
փորագրութեան Լնկեան»: — Իր գոր-
ծերուն թիւը չկայ այլ ևս: Ֆրան-
սական կառավարութիւնը բաւական
զնած է անոնցմէ. օրինակ՝ «Կարի-
զօս որսացող կանայք», «Վերջալոյս
Պաքթանի մէջ», «Ալիքը», «Լուսնի
լուսով» ևն. և Այս վերջինը շատ

Արտէն Եապանեանի պատանութիւնը կարեւոր գործ մըն է զոր Լիւքսէն-
պուրիի թանգարանը զնելու բախ-
տաւորութիւնն ունեցած է: 3-4 տարին անդամ մը, վարպետը միայն իր
գործերուն ցուցադրութիւնը կը կազմակերպէ փարիզի մէջ: Ժօսժ Բըթի
նկարարաւոր վերջերս աեղի ունեցած ցուցադրութեան մը սոթիւ՝ Եա-
պանեան Պատուոյ Լէզլանի աստիճան ստացաւ: Ֆրանս. մամուլն — ի
մասնաւորի «Ֆիկտոս» և «Թան» — արուեստի քննադատ Արտէն Ալէք-
սանտի և Թիէպօլ-Սիսօնի ստորագրութիւններով հրատարակեց յօդուած-
ներ որոնց մէջ այս վերջինը յանձին Եապանեանի կ'ընդունելին մեր ժա-
մանակներու առաջին ծովանկարչի: Այլ քննարու վրայ ցուցող լուսըն-
կալոյսի և մարը մանող արեւու լոյսի խաղերը պատկերացնելու մէջ՝

Հրաշարուեստ մոզու թիւն մը ունի իր վրձինը:— Անդլ. «Թուախ» հան-
 դէսը տաղանդաշատ արուեստագէտին նուիրած է բազմաթիւ յօդ-
 ուածներ, միաժամանակ արտատպելով անոր գործերէն: Շապանեան
 Լօնանի մէջ ցուցադրութիւն մը սարքեց և ամէնէն արդար յաջողու-
 թիւնը շահեցու թէ՛ տեղական մամուլին և թէ լուսամիտ արուեստա-
 գէտներու կողմէ: Բիշտակութեան արժանի է մանաւանդ փարիզի Ռի-
 աք Սէզ սրահին մէջ, 1920 տարւոյ. նոյ. ամսուն 15 օր տեւող այն
 ցուցահանդէսն ուր վարպետին հարիւրի մօտ նկարները կային՝ ա՛յնքան
 գնահատուած արուեստաւէր հասարակութենէն: — Որդին ՀԵՐԱՆ ԵԱ-
 ՊԱՆՆԱՆ նկարիչ է նոյնպէս և խոստմնայից տաղանդ մը:

Պարսկաստանի քանդակագործի ստեղծած «Սահար» (Նկար Լ, Գրաւոյնի մոտ):

ՆԿԱՐԻՉ ՖԷԹՎԱՆԵԱՆ Ի 1906 ՏՎ

1920 թ. և 21 թ. մեր Տարեցույցներուն մէջ ծանօթացուցած էինք զինք՝ իր յուսանկարով ու կենսագրութեամբ: Հերու Սդոստովին՝ մեծանուն նկարիչը փարիզէն անցաւ Լոնտօն, սնոր Արքայական Victoria and Albert մուսէնին մէջ Հոկտեմբերին ցուցադրելու համար իր հայ-հայրենազիտական և ազգագրական նկարները, հովանաւորութեամբ անգլ-գիտութեան, բանասիրութեան և գեղարուեստից ամենաբարձր անձնաւորութեանց որոնք իր գործին մէջ կը տեսնեն Հայ Ազգն աշխարհի ծանօթացնելու համար ցարգ կատարուած ձեռնարկներէն ու ցուցումներէն ամէնէն ցցունը, ճշմարիտն ու համոզկեր միջոցը:

† Տ Ի Պ Բ Ա Ն Ե Ս Ա Յ Ե Ա Ն

Հերու ամբուն՝ պոլսահայ թերթեր զուժեցին այս տաղանդաւոր պատկերհան-անդրիագործին, և իմաստասիրութեան, գրականութեանց և արուեստներու բազմահմուտ վերծանողին մահը որ տեղի ունեցրեալ էր փարիզ՝ ուր օգոստոսեայր կ'ապրէր պատերազմի տարիներէն առաջ:—Կենսագրութիւնը համառօտակի տուած ըլլալով մեր 1911 թ. Տարեցույցով, այս անգամ կ'ընդլայնենք զայն, օգտուելով տակնօք մեզ հաղորդած իր նօթերէն, Թր. Մաքլէտի « La France et l'Arménie à travers de l'Art » գեղարուեստագատում հրատարակութենէն, նաև գաղտնի տարիներու մտերմի մը՝ մեզ բրած խոստովանութենէն: — Երիտասարդութեան պատկերը գրած էինք նոյն տարին (էջ 298):

Ինչո՞ք 16 օգոստոս 1873 թ. Սթամբուլի մը կը պատկանէր հայ կաթուղիկ համայնքին: Հայրն էր Թովմաս Եսայեան որ երկար տակն զբաղմանց մէջ հաշուակալ-գանձապահի պաշտօն վարած է, ծերութեանը տարիներուն գառնալով թուրք ողբհարց մը (*): Տիգրան իր երազային խոսնուածքով շնորհակալութիւն հօր՝ բերած էր իր հօրեղբայրն էր ողբերգակ-քերթող Էմմանուէլ Եսայեան, մօրեղբայրը՝ պատմաբան-մատենագիր փորձուգալ Միքայէլ Փաշա, իսկ քեռայրը՝ Սեւեան Փաշայի որդին Սրապ: — Նին. կրթութիւնը ծննդավայրին զպրոցը ստանալէ յետոյ՝ կ'աշակերտի Կեղրոնական (1887-90), հնգամեայ շրջանի առաջին 3 տարիները լրացնելով միայն և դասընկեր ունենալով Հրաչեայ Աճառեան, Մ. Նամտանճեան, Ս. Չիֆթէ Սարաֆ, Տ. Եթմ. Արթիւնեան, Գեորգ Մկրտիչեան, Վահէ Արզուեան, Լ. Խարեան, Աղասի, Պետրոս Փարեան ևն., որով՝ կարելի է գատել արդէն թէ տակնօք ինչ սերունդներ կը հասցնէր Կեղրոնականը (Այս առթիւ կ'արժէ ի վեր հանել թէ Թովմաս Թէրզեան, նոյն կրթ. հաստատութեան առաջին տարիներու շրջանին,

(*) Հեղատարոյր եւ բարոյական մարմնացում՝ առաքինի ծերունի զոր երբեք ճանչցած ըլլաւ կեանքի մէջ, և որուն անբայոյզ անդրատեսուցեան ինքնազիր խոստովանանքը — մահէն քանի մը տարի առաջ ինձ յանձնած — մտադիր եմ հրատարակել ի մտոյ :

էղած է այն անձը որ իր առինքնող դաստիարակութեանց ընթացքին՝ կրցած է Գեղարուեստին եռանդը ներշնչել սաներուն և անոնց մէջ կազմել ճաշակը ճշմարիտ Գեղեցկին)։— Տիգրան անմիջապէս որ դպրոցը թողուց, Մէքթէպը Սէնային մտաւ, աշակերտելով իտալացի վալէսիի և նկարչութեան ու արձանագործութեան վկայական ստանալով հոնկէ 1895ին նկարչութեան և դժագիտութեան ուսուցիչ Վալսթիոյ կեդրոնականին մէջ (1894-5)։ 96ին կ'անդամակցի Մասժական լճիկեան։ — Ուսումնասիրած էր Արարական Արուեստն՝ իր արեւելեան քաղաքակրթութեան գլխաւոր էջերէն մին, և անոր բոլոր գաղանիքներուն տիրաւորու համար՝ հմտացած արարերէնի, սրուն շնորհիւ, Համիտի օրով, «էլէկէթը Թասգիգիէ»ի անդամներն արիւրեանած էր և յաջողած՝ Եւրոպայի համար անցագիրը հանել տալ 1896ին։ — Ի փարիզ, հրապարուած ժան Բ. Լօռանտի համբուէն՝ կ'աշակերտի անոր Ատեն մը կը հետեւի Գեղար. վարժարանի ընթացքին և Բօնաքաւսի առաջնորդութեամբ կ'աշխատի մասնաւորապէս փորագրութեան և Médailles(*) և կը յաճախէ նաև Առ Տեքորթիֆի դպրոցը։ 1907ին կը մասնակցի Օթէլ Տուռայի նկարչ. ցուցահանդէսին՝ արեւելեան տեսարաններով։ Նոյն տարին Օթէլ տէ վանթի մէջ կը ծախուի իր «Արեւելեան դաշտանկար»ը։ 1908ին, Ապէլ կոչուած արուեստի խմբակցութեան Բ. ցուցահանդէսին՝ մեծ դնահատութեան կ'արժանանան իր 3 նկարները (Բիզանդական զերեկանեցող — Սկիւսարի Սեմին — Պօլսոյ փողոց)։ 1912 ին «կանացի արուեստներու և արհեստից միջազգ. ցուցահանդէս»ին, Մայրերու յատուկ առուն «մէտայեօն»ի մը նախագիծը կը ներկայացնէ և կ'արժանանայ շքադրամի։ — Տ. Եսայեան վարպետ մըն էր դիմանկարչութեան մէջ և նախասիրաբար կ'ընտրէր արեւելեան նիւթեր ու տեսարաններ։ Իրմէ կը մնայ Սուրխցի Տիւրքի կիսանդրի մը որ մասնաւորաբար տպւորիչ է և զոր հրատարակած ենք մեր 1913ի Տարեցոյցով (էջ 249)։ Դարձեալ, իրբև անթերի նմոյշ դիմանկարի, մեր քով ունինք դունամատիտով (pastel) շինած մեծագիւր պիւսքը վիպասան Բաֆֆիի, ա'յնքան յաջող և արտայայտիչ, որ «կարծես պիտի խօսի»։ — Ունէր յարաբերութիւն փարիզեան արուեստագէտներու և մասնաւորապէս ընտրանիին հետ որմէ դնահատուած էր իր

Տիգրան Եսայեան

(*) Դիուի կամ ուրիշ պատկեր ներկայացնող հարթ քանդակ (bas-relief)։

կարողութիւններովը.—1911ին պահ մը Պոլիս եկաւ. Սկիւտար՝ Ալլամ-
սըզի լսարանը գիշեր մը բանախօսութեան մը առթիւ նախագահեց և
ամփոփ տեսութիւն մը քրաւ. Գեղարուեստի մասին, խոր ապաւորութիւն
թողով ունկնդիրներուն վրայ: Այնուհետեւ կրկին մեկնեցաւ. փարիզ: —
Թափառիկ կեանք մը անցուցած էր, զրկանքներով ի, հակառակ անոր
որ ազնուատոճմ գերզատանի մը շուռաւիղն էր ինք: Ֆրանսական այդ
ուսանին մէջ, նսայեան իր ապրելակերպով՝ կը յիշեցնէր Պօնիֆի կատար-
եալ տիպար մը, բառին իսկական ու արուեստագիտական տառամով: —
Արուեստին գործնականովը միայն չէր զրաղած. Անոր ինքնարուի
մղուսն էր որ սարած էր զինք՝ պարապելու Անոր ուսումնասիրու-
թեամբն ու գաղափարական՝ վը մանաւանդ: Հակառակ ասոր, նիւթա-
կան ծնչման հարկին տակ, արուեստի տեսակետով ապերախ աշխա-
տանքներ այ կատարած էր, իր կեանքը շահելու համար պարզապէս: —
Յամառ քնթերցող մը, և շնորհիւ իր օժտուած միտքին՝ բազմաճնուտ
անձ մը: Այնքան իր իմաստասիրական ծանօթութիւններովը՝ որքան
զրականութեանց և արուեստից մասին խոր հմտութեամբը, գիտէր միշտ
կատարեալ ձեռնհասութեամբ մօտենալ այդ մարդերէն միայն կամ միւ-
սին պատկանող որ և է հարցի. և իր գատումները կը կրէին հասունու-
թեան կնիքը: Անշահախնդիր արուեստագէտի խառնուածքով, կ'արհա-
մարճէր գործնական յաջողութեան տանող ամէն միջոց, և հակառակ
մեծ արժանիքներու, սակայն, զրապէս փայլող մը չէր եղած իր ասպա-
րէզին մէջ: Կարողով ուղիղ, բարեկամաց համար կարի անձնուէր,
յանկուցիչ՝ խօսակցութեանը կերպերուն մէջ, Տիգրան եղած էր նաև
վստահելի ամէն անոնց համար զորս քնդունած էր իբր բարեկամ: Լայ-
նախոհութիւնը կեանքի մէջ և մարդերու հանդէպ զինքը վարող սկզբ-
բունքն էր: — Իր բազմակողմանի ուսումնասիրութիւններէն՝ դժբախտա-
բար զրաւոր աշխատութիւններ սուուար թիւ մը չեն կազմեր: Աշխա-
տակցած էր Զօպանեանի 1895ի «Մաղիկ»ին (Դամբարանները և Պօլսոյ
կայս. թանգարանը), 1898-9ի «Անահիտ»ին (Գեղեցկին ընկերական գերբը
— Բրօֆ. Պիլիսէր), Դամասոնճեանի շարաթաթերթ «Մաղիկ»ին (Առ-
նուվօ), «Ա. Մամուլ»ի և «Ազգակ»ի, գեղարուեստական ուշագրաւ յօդ-
ուածներով: Փարիզ՝ Ժէօն Խիւրքերու օրգան «Մէլիքէթ»ի և «Շուրայի
Իւմէթ»ի մէջ երեւցած էին իր Ֆրնս. և տաճկ. յօդուածները Միհրսան
ծածկանուամբ: Կ'ենթադրուի թէ թողած քլլայ անտիպ ուսումնասիրու-
թիւններ ալ: Ասկէ շուրջ 11 տարի առաջ, հաւաստած էր ինձ, թէ
պատրաստելու վրայ էր Հայ նկարիչներ անուն երկասիրութիւն մը:
1900ին փարիզ ամուսնացած էր Օր. Զապէլ Յովհաննէսեանի հետ որ
արդէն իր սկսնակի փորձերը կատարած էր Զօպանեանի «Մաղիկ»ով և
«Անահիտ»ով: Զապէլ նսայեան, օժտուած զրկան շատ մը ձերքերով,
անուրանալի է, սակայն, որ ամուսնութենէն յետոյ, առաջին տարիներ-
բուն, արուեստի ու միտքի թանկագին տպաւորութիւններ կրած է Տիգ-
րանէն, այնպէս որ այսօրուան հասուն գրագիտուհին — ո՛չ միայն իրբեւ

կին գրող, այլ քնդհանուր առմամբ անզոյգ արժէք մը մեր արդի գրու-
կանութեան մէջ — Թերեւս երախտագիտութեան հարկ մը ունենայ մա-
տու ցանկէք իր գրական ստեղծողի առաջին շրջանի մենագրին՝ ամուսնոյն:

* Ատենօք Եւրոպա ուսանողի կեանք բոլորած օրիորդէ մը (այժմ
աիկին) ստացանք ողբացեալ արուեստագէտը բնորոշող հետեւեալ լրա-
ցուցիչ տողերն ալ. — «Իր մասին տպաւորութիւններս կ'ուզէք: Ես իրեն
հետ մտերիմ շրջանակի մը մէջ չեմ ապրած ՚ի փարիզ, հազիւ քանի մը
անգամ հետը տեսնուած եմ, սա համոզումը գոյացնելով, որ գերա-
զանցապէս ազնիւ խմբ մըն էր ան. վարժ ու լուս խօսող, գիւրահա-
ճայեացիի սէր, տանաւանգ շատ զբաղող բնկերական խնդիրներով:
Նկարչութեան և արձանագործութեան մէջ միջակ մէկը մնալուն զխա-
ւար պատճառներէն մին ալ իր շափազանց փափկանկատութիւնն էր.
Նիւթակիւն միջոցներէ զուրկ, չունենալով ուսանց՝ պաշտպան մը ճարե-
լու յանդգնութիւնը, կարենալ նուիրուելու համար իր նախասիրութեան
(աշխատիլ իր զարդացումին), Տիգրան չէ կրցած բաւական մը վեր բար-
ձրանալ անկէ ուր որ էր: Եւ ինչպէս բնոյթ և զարգացած անձի խօսակցու-
թիւն. ահա՛ ինչ որ պահած եմ իրմէ՛ իրրեւ տանէն ու ժողն տպա-
ւորութիւն»:

* Ահաւասիկ բաւացի թարգմանութիւնը 14 Նոյ. 1902 թուակիր
այն նամակին զոր իր ալեւոր վարպետը՝ ֆրոֆ. Բոնսքառմ (քանդակա-
գործութեան և փորագրութեան ուսուցիչ փարիզի Գեղար. Վրժինի)-
ուղղած է իրեն. — «Որքիլի Եսայեան, ուրախ եմ ձեր լուրերը ստանա-
լուս. սրով հետեւ գուք մին էք անոնցմէ զորսմարդ չի մոռնար կ'ու-
ցարկեմ այն վկայագիրը զոր խնդրած էք ինչ և զոր մեծ հաճոյքով
«կը յանձնեմ ձեզ, վասն զի գուք ամէն կերպով արժանի էք անոր:
«Անհունապէս շնորհակալ եմ ձեզ՝ ձեր սիրալի առաքումին համար:
«Նքեղ է ան, և ես մեծ խնամով պիտի պահեմ զայն՝ իբր արժանիքը
«գործին և իբր յիշատակ մը ձեռնէ: Թոյժ անկեղծ բարեկամական
«հաւատստեօք. ԲՕՍԱԲԱՌՍ

ՊՕՂՈՍ ԵԱԿՈԲԵԱՆ

Հերու Մարտ 3ին Նիւ-Եորքի մէջ մեռաւ տեղւոյն հայ գաղութին
այս ճերմանազարգ անդամը, 77 տարու: Նախապէս փորագրիչ, լուսա-
նկարիչ և նկարիչ ի Պոլիս, կէս դար առաջ անցած է նոր Աշխարհ և հին
չուտով գրաւած փայլուն գիրք մը իր արուեստակիցներուն մէջ,
հնարելով իր անուամբ յորջորջուած լուսափորագրութեան լուսագոյն
եղանակ մը: Վաղեմի բանորապետ ամերիկեան գործարանի մը, 27
տարիէ ի վեր կը վարէր իր սեփական արհեստանոցը, հասցնելով բազ-
մաթիւ աշակերտներ: Իր պաշտօնակիցները 1919ին ամենեցին վարպետին
արուեստագիտական գործունէութեան յիմնամեակը:

Պրպայեալ արձանագործ Արուսեայ Սուխանի գործերն

Փո. Ի. Յէ. Արիստակեսի անգլի. — Կարուղ մեծամարտիկներ

Ն Կ Ա Ր Ի Չ Յ Ո Վ Հ. Ա Լ Խ Ա Ջ Ե Ա Ն

Ծնած է Վան 1881ին և նկարչական ուսման սկսած կովկաս 1904ին աչակերտած է Գոստենի արուեստանոցը, Գեղարուեստից Վարժարանը 1909ին սկսեալ Փարիզի զանազան ցուցանադէսներուն, մասնաւորապէս Մայիսեան «Սալոն»ին— 15 Յնվր. 1918ին էր որ Պրն. Ալիազեանի 44 կտր պատկերներուն ցուցանադէսին բացումը տեղի ունեցաւ Փարիզ՝ Պուլվառ-Մալգէպի սրահը՝ Մ. Ս. Դաւիթ-Բէկ «Արձազանց Փարիզի»ի մէջ արձազանցը եղաւ այդ նկարանադէսին, արուեստի վերլուծումով մը՝ Յառաջ բերենք ատոր զլիւմասերը.— «Ալիազեան զաշտանկարիչ մը և տպաւորաների (impressioniste) մըն է, ճիշդ այնչափ որչափ էին տպաւորաների մեան վարպետներէն Սիսլէ, Ռենուար և ուրիշներ՝ իրենց վերջին արտադրութեանց մէջ։ Տպաւորաներիչ չափազանցութեան տարուելով՝ ծնունդ տուաւ կարգ մը գեղարուեստական արլանդակութեանց որոնց նուազ վիրաւորականներն են զիւսիզըն ու Փիլիքի-Քիզը։ Այդ չափազանցութեան պարագլուխներ, ու հետեւողները եղան անոնք որ առանց ջանք մասիւր և արվելու՝ ձգտեցան նկարչի համբաւ վայելելու. ուստի մարտ հոչակած՝ ընկալեալ զոյնբուն, հեռանկարին, շուքին, կիսաշուքին և նկարչութեան հիմնարարը եղող զծագրութեան զէմ, միշտ արուեստի անունով արտադրեցին այնպիսի անհեթեթ կտաւներ որոնց մէջ տիրող մանկավայել զծագրութիւնը նուազ ձիժաղելի է բան հասարակ մանկանացունբու՝ հողայինի աչքով չտեսած, գրչեբու անարուեստ յողաւրումը.— Ալիազեան, տպաւորաներիչ ծառայելէ առաջ, ելեր է նկարիչ մը որ երկար տարիներ քրտինք մասիւր է նկարչութեան բարդ արուեստը սորվելու, իւրացնելու։ Այդ շանքերուն հետեւանքն է որ կու տայ անոր տպաւորաների մեան մասնաւոր հմայք մը, հեշտալի զգուանք մը ընծայելով տեսողութեան.— Յաւցադրուած նկարներու ամբողջութիւնն իր կատարելութեամբ պատիւ կը բերէ Ալիազեանի հօր վրձինին. բայց անոնց մէջ կան մի բանիներ որոնք զլուխ-գործոցներ ըլլալով՝ պատիւ կը բերեն և՛ հոյ ցեղին։ Այսպէս, օրինակ, միւնի սպառոտիքին շարքին բոլոր կտաւներն այ իխտ յաջող են, բայց Neige d'Automne, Église de Paimon և Crépuscule d'Hiverը (Ֆինլանտական տեսարանք) անհամեմատ բարձր են թէ՛ կերտումով, թէ՛ գոյներու շաղումով. իսկ եթէ պէտք ըլլար այս երբորդութենէն մին պատկել, զպինին անպայման վերջինին յատկացնելու էր.— Ոս՝ մինակը բաւական պիտի ըլլար արուեստագէտ մը անմահացնելու, եթէ տակալին ուրիշ տեսակի երկեր՝ նոր և փառաւոր ապացոյցներ չնայթայթէին Ալիազեանի տաղանդի կրտ-

Նկարիչ Յ. Ալիազեան

Հին Գաղաթի փողոցը (Ֆինլանդիա). — Նկար Յոզեֆին Բլազկանի

վին — Հիանալի կտորներ կան ընդ-ամենաներու շարքին. բայց անոնց թագու-
նին է Derniere neige ուր Հարփինի մը մեծ արուեստը Տիալ-Փուժէի մը
երկնեանգութեան զուգորդումով կը պատկերացնեն նիւսիաներու խորհրդաւոր
զրօսաւայր մը, անհուն անտառ մը»:

Ն.ԿԱՐԻՉ ԹՈՒՅԷՆ ՍԵՐՈՐԵԱՆ

Արժէշ գաւառի (Վան) աննշան մէկ զիւրը ծնած է 1876ին: Հող
նախակիրթարան մը իսկ գոյութիւն չունենալուն, Ռուբէն աշտանակութեան
տարիները կը բոլորէ՝ անպէտ թուղթերու վրայ դէմքեր ու ծաղիկներ
գծելով կամ գրոցի ձեւ երկաթով մը խաչեր ու զարդեր բանդակելով քա-
րերու վրայ, մինչեւ ծնողացը հետ իր գաղթն ի Պոլիս 1890ին: Դատա-
պարտումով կենսաշահութեան համար զրոյս ծնելու որ եւ է աշխատու-
թեան, օրական 1 օխա հացի փոխարէն իբր սպառեակ կը ծառայէ մար-
տատան հայ բռնակիրներու ճաշարանը: Խոհանոցի գործերը կը
աւարտէին, Ռուբէն զուրգուրանօր
ծեռք կ'առնէր նպարեղէնի կոշտ
թուղթեր, անոնց վրայ գծելով Ռսկեղ-
ջիւրի տեսարան, մակոյկ ու ցուկա-
նաւ: Իրիկունները սուրն դարձին՝
հաճոյք կ'զգար ցոյց տալով զանոնք
իր մօր որուն հագին կը խռովէր
միշտ, վասն զի բացայայտ էր թէ իր
զակին տեղը դպրոցն էր միայն:
Ռուբէն տարի մը աւուան կը սեղմէ,
ուր ուրեմն մտնելով Գուս-Գափուի
Մայր Վարժարանը զոր կը լրացնէ
յաջողութեամբ եւ կ'սկսի յաճախել
Կայս. Գեղարուեստից Վարժարանը:
Արդարեւ նկարչութեան ճիւղին հե-
տեւող աշակերտներու շարքին՝ յայտ-
նութիւն մը կ'ըլլայ ինք. իտալացի
վարպետներու աչքէն չեն վրիպիր իր
յարատեւ ոգին եւ դէմք շինելու մէջ
իր արտակարգ ընդունակութիւնը:—

Ն.ԿԱՐԻՉ ԹՈՒՅԷՆ ՍԵՐՈՐԵԱՆ

Նիւթական անձկութիւնը զօրաւոր
կերպով կը ճնշէր սակայն իր վրայ. անժանօթ մը ամուսն, ուստի եւ
պատահական օժանդակութենէ զուրկ, ապրուելու համար ստիպում էր
արտադրել միշտ, զանազան նկարներ չնչին գումարներով ծախելով կամ
վիճակահանութեան զնելով: 1896ին Մայր Վարժարանի մէջ պաշտուէի կը
կոչուի իբր գծագրութեան ուսուցիչ, 40 դրշ. ամսականով: Այսպէս կը
տեւէ 6-7 տարի. կ'երեւի թէ հոգաբարձութիւնը կը շփոթէր արուեստա-
գէտը անտեսին հետ: — Գեղ. Վարժարանի շրջանը 1902ին տարտելուն,
Սերոբեան կը շարունակէ իր դասաւանդութիւնները մայրաքաղաքի

ազգային դպրոցներուն մէջ, տմենուրեք պատուելով. . . չնչին թոշակներով: Իր կեանքին վերջընթեր տարիներուն միայն, 1915ին եւ 16ին, օտար հաստատութիւններ (Կլտիկ-Փաշայի Ամերիկեան եւ Մազլիքլօյի կառավարական «նիմունէ» վարժարանք) կը զիտնան արդեամբ ազայուցանել իրենց գն.սհաստութիւնը:— Ուսուցչութիւնն առանց ընդհատելու, Սերոբեան բացաւ նկարչի աշխատանոց մը եւ ճիւղացուց զայն մեծ ու պզտիկ բազմաթիւ պատկերներով որոնք զարկ տուին վարպետ դիմանկարչի իր համբաւին: Արուեստին հուրը միշտ կ'արժարձէր իր մէջ. մեծագոյն իղմն էր անգամ մը անցնելու եւրոպա, ուսումնասիրելու հասար վարպետ-

Պօլսահայ «Ծաղկոց»ի սաներ. — Նկար Ռ. Սերոբեանի

ներու գործեր: Այդ իղձը 1910ին իրականացաւ. Սերոբեան գնաց Փարիզ, ի մէջ այլոց ծանօթանալով Ֆ. Շօմէի եւ Ժան Փօլ Լօռանսի որոնք իր շինած նկարները տեսնելով իրենց անվերապահ հիացումը կը յայտնեն: Սերոբեան ատեն մը Փարիզ մնայէ վերջ կ'անցնի Լօնտօն եւ մէկ քանի զվաւոր տեղեր: Պօլիս դարձին՝ նոր թափով մը կը նուիրուի գործին: Կը յաջորդեն Պատերազմի տարիները: Ինչպէս ամենուրեք, հոս ալ կը զադրի Գեղարուեստի կեանքը: Գործերը ծախորդ կ'ընթանան. առողջութիւնը կը խանգարուի եւ հիւանդութիւն մը կու գայ վերջակիտել իր բեղուն կեանքը 21 Յուլի. 1917ին:— Իր մահէն 4 տարի վերջ, առիթն ունեցանք բարեկամի մը զրասնենակին մէջ արէ անցունելու սաղանդաւոր պատկերհանին

գործերէն մէկ քանին, իւղաներկ եւ սեւագիր: Մեծամասնութեամբ գրու-
ններ եւ «պիւսթ»եր էին ատոնք, արտակարգ նրբութեամբ ու կենդանու-
թեամբ թրթռուն. — Հիւկոյի ծերոյթը, Սիրախայտ ցնծուհին, Ալեուր Տէր-
վիշը, Զուարթնոց հոյլը, Պչրուհին, Ետղիցի տղար եւ այն, բոլորն ալ
սայժնի գարդ :

Յառաջ բերենք մէկ քանի հատուած Արմ. Տէր-Յակոբեանի՝ խմբա-
գրութեանս յղած յօդուածէն. «Պրն. Ռուբէն — ինչպէս կը սիրէինք զինքը
կոչել — բարեց ուսանողութիւն մը սառապալից եւ անժայիտ: Զուրկ
ապրուստի միջոցներէ, Վասպուրականի այդ յամառ գաւակը շուրջ 20
տարի դպրոցէ դպրոց, առնէ տուն, անվհատ սուրբօրոյց մեր մատաղ սե-
րունդին զծելու արուեստն՝ իր ըմբռնած եւ զգայած ձեռով, զեղարուեստի
մեր վտիտ միջավայրին մէջ յաջողելով ունենալ բարի եւ անբասիր անուն
մը՝ վաստիում ա՛յնքան զրկանօք եւ աշխատանքով: Տարիներով օժանդ-
ակեց իր ընտանիքին, քոյրերուն եւ եղբայրներուն, որոնք նոյնպէս ժա-
ռանգական ընդունակութիւններով օժտուած, — մին՝ ջութակահար Օր-
Ազնիս, միւսն ալ՝ պղինձի նուրբ փորագրիչ Սմբատ, — խոստանալից տա-
ղանդներ էին, զորս թորախար զգեստնեց: Գոււ-Գափուի ծովեզերեայ քոյ-
նեքնին մեծ ներշնչարանը եղաւ զեղարուեստասէր այս ընտանիքին, եւ
Սերբրիան փարեցաւ վրձինին, հոն սրանելով մուսցօնցն իր զրկանքնե-
րուն: Եկարեց բնութիւնը, մարդկային դէմքեր եւ եկեղեցական պատկեր-
ների՝ որոնցմով օժտեց մեր սրբավայրերը, հանգուցեալ Տեխմարին պէս: Իր
արուեստին մասին արտայայտուիլ դժուար պիտի ըլլայ: Ան ինքնատու
ըլլալէ աւելի՝ եղաւ ընդօրինակիչ մը: Եւրոպայէն բոլորովին փոխուած
վերադարձաւ, հին մարդը, հին զգացողութիւնը թօթափած, եւ կազմակեր-
պել ջանաց նկարահանող մը: Պատերազմը սակայն վերիվայր չըջեց
ամէն ինչ: Եւ արուեստագէտը բարոյական տեսակ մը վիշառ ունեցաւ,
ինքզինքը հանրութեան լիովին չկարենայ հասկնելու սառապանքը, որուն
վրայ աւելնալով ընտանեկան դժբախտութիւնք եւ անյարմար ամուսնու-
թեան մը տեսական ցաւը, շուտով զգեստնեցին զինք: — . . . Իր գործերէն
մէկ մասը կը մնայ անօր եղբորը՝ Մուշեկի մօտ: Կարելի է գտնել հոն
վրձինի սիրունութիւններ, քյոս-ստուերի չափաւոր խաղիլ որոնք տակաւ
արուեստի թերթներուն, ան իրաւունք ունի հայ նկարչութեան մոռցուած
պատմութեան մէջ անկիւն մը ունենալու: Արուեստասէլներու կը մնայ
իր գործերը հաւարել, ցուցադրել եւ վաճառման արդիւնքով քար մը
զետեղել իր գերեզմանին վրայ, չթաղելու համար զայն մոռացութեան ան-
հուռնին մէջ: Իր մահով անհետացաւ Պօլոյ ամէնէն լաւ copistը, մանա-
ւանդ գարագալէմի անբաղդատելի վարպետը» :

1912ի մեր Տարեցոյցին մէջ (էջ 247-8) գրած էինք լուսանկարը, կենսագրութիւնն ու գործերէն մին՝ սամաթիացի այս նկարչին որ կէս դար անքնդհատ գծած ու նկարած էր ի Պօլիս, Տելեմաքի աշակերտեւ լէն մինչեւ վկայուիլը Գեղարուեստից Վարժարանէն, այնուհետեւ վազելով դպրոցէ դպրոց և տունէ տուն, կամ, Բերայի իր աշխատանոցը փակուած՝ սիրական իր մասիտին ու վրձինին հետ սպրելով երազանքի

Մուրացիի սէրվիօր՝ Սկիւտարի նաւամատոյցի մզկիթին բակին մէջ:

(Նկար Սիմոն Յակոբեանի, 1911)

տարիներ առաջ նուիրած էր մեզ սոյն պատկերը որ արտահանութիւնն է իր մէկ խոշոր իւղաներկին (1911) — Սկիւտարի նաւամատոյցին հանդիպակաց «Նէնի-ձամի» անդաստակէն մաս մը, մուրիկ շօժայի մը և Թրքուհի մը ներկայութեամբ — ա՛յնքան հարազատ ու սեղական գրչներով նկարուած:

ժամեր զոր կը խռովէին . . . կենսաշահութեան տաղտապութիւնները միայն իւր արդէն, թըրքահայ ո՞ր արուեստագէտ կրցած է գնահատուիլ քստ արժանւոյն և բարօրիկ կենցաղ մը բուրել ցվերջ, Շատեր ստիպուած են ատեն ատեն անհասարակ ըլլալ իրենց կոչման՝ լծուելով մեքենական աշխատութեանց, սպրելու համար լոկո — Սիմոն Յակոբեան հերու մայիս 16ին գոցեց իր աչքերը, միտմարում գտնէ՝ հասցուցած ըլլալուն արուեստին սիրահար աշակերտներ ուրոնք պղտիկ թիւ մը չեն կաղմեր: Ասոր անոր տունը, նաև հայ սրբավայրերուն մէջ կը գտնուին դեռ իր յաջող նկարներէն մէկ քանին: — Ողբացեալ նկարիչը

ՅՈՒՅՍ. ՀԱՆԿԷՍ ՄՐ Ի ՆԻՒ ԵՕՐԻ

Հերու Ապրիլ 1ին բացուեցաւ Նիւ Եօրքի երկրաչափներու Լիկին 36րդ ցուցանանդէսը, Մէթրոքոլիթըն մուսէնին մօտ՝ կիսաւարտ շէնքի մը մէջ: Ղահրու սրահիին մէջ աչքի կը զարնէր «Շահրիսթան» լայնածաւալ գորգ մը — Գօսմիկեան տան կողմէ ներմուծուած — որ ժՁ, դարու գործ մըն է, արդիւնք վառ երևակայութեան, պծնուած հրաշալի ու ճոխ զծագրութեամբ, ներկայացնելով 4 պարտէզ ուր արեւելցի նկարին իր ըմբռնած եղանակաւ, երանգներով ու ձեւով զետեղած է ծառեր, ծաղիկներ ու թռչուններ: — Նկարներու սրահին մէջ, լրուած աւազանի մը զեղեցիկ մէկ զրաներկին տակ կը տեսնուէր ԵՂՈՒՄԻԴ ԹԻՐՁԵԿԷ անունը, նաև ուրիշ 4 նկարներու տակ որոնք կը ներկայացնէին «Այա Սօֆիա», «Լքեալ Քէօշկ մը ի Վոսիոր», «Քէօշկին ներքնամասը», «Գոց Շուկան»: Մեծանուն բանաստեղ-ուսուցիչ Թովմաս Թէրզեանի որդին է՝ ուսումն իտալիա ստացած և վերջին ծայր համեստ այս տաղանդաւոր նկարիչը որ պատերազմի ընթացքին Պօլիս կը գտնուէր, և օրուան կառավարութիւնն իրեն յանձնեց յիշեալ Քէօշկին ուսումնասիրութիւնը: Զինադադարէն յետոյ անցաւ Ն. Եօրք, աշխատելով ամենահամբաւաւոր ճարտարապետաց ընկեան մօտ, միաժամանակ մնալով «Պօլսահայ Գեղար. Միութեան» Ամերիկայի ներկայացուցիչ:

Մ Ր Գ. Խ Ա Չ Ա Տ Ո Ւ Ր Ե Ա Ն

1920ի մեր Տարեցոյցին մէջ (էջ 108) անցողակի յիշատակած էինք մալա-Պիացի այս նկարիչը: Ինք էր որ Պօլշէվիքներու՝ շրջաբերութեան հանած Պղծա-դրամը զծագրեց, մրցումի մասնակցող արուեստագէտներէն առաջինը հանդիսա-նալով: Ապա անցաւ Ամերիկա և «Վոշնակ» անոր կեանքն ու գործունէութիւնը պատկերացնող յօդուած մը հրատարակեց, անոր զլիս. նկարներուն արտատպու-թեամբը:— Խաչատուրեան Հայաստանէն Պօլիս եկաւ հերու, Սեպտ.ի վերջերը, Հայաստանի արուեստագէտներու միութեան կողմէ պաշտօն ստացած՝ նկարիչ Գր. Շարպապչեանի հետ բանալու «Հայաստանի Արուեստահանդէս»ը, հայ վրձինէ ելած 150 նկարներով:

ՆՈՐԱՆԻՒ, ՀԱՅ ՏԱՆԿԱՆԻ ՄՐ

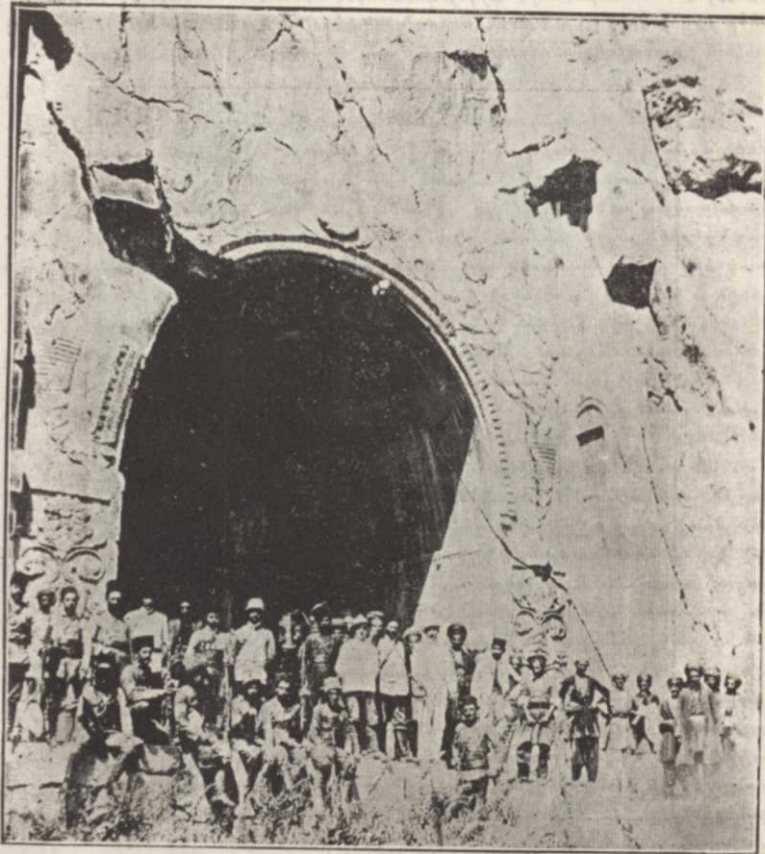
Հերու, Եղիպտոսի «Արեւ» Սերթը կը բովանդակէր նկարագրականը զեղար-ցուցանանդէսի մը որ կազմակերպուած էր Երուսաղէմ, բրիտանական բարձր գօմիսէր Հէրպըրթ Սամուէլի նախագահութեամբ: Նկարչութեան բաժնին իրենց մասնակցութիւնը բերած էին 15է աւելի օտարազգի յայտնի պատկերահաններ՝ որոնցմէ յիշենք ձօրճ Ե.ի նկարիչ Սլօմէնը: Ակադեմիաներէ ելած այդ արուես-տագէտներու շարքին էր նաև երիտասարդ անձանթ տաղանդ մը՝ սերաստացի ԱՒԵՏԻՍ ՄՈՒՐՈՒՍԵԱՆ, որուն զործերը գնահատելով ծախու առած են Հ. Սա-մուէլի տիկինն ու Զօրավար Սթօրս: Նոյն ինքն Սլօմէն իր սպաւորութիւնը յայտնելով Զիլինկիրեան Եպսկ.ի, ըսած է թէ ի իստեանէն Հայերը մեծ ար-ուեստագէտ մը պիտի ունենան յանձին Աւետիս Մուրատեանի:

Ուղիորդ Գորհի շրջանաւարտներէն Լեւոն Մեմորոզ հերոս ամրան՝ մայրա-
փառաստանս վերադարձաւ Պարսկաստանէն ուր սարիներէ հեծ կը գտնուէր առեւտր-
գործով: Լեւոն Պարսկաստանի նախընտրեալ «Ժամանակ» հրատարակած է իր
ուղևորի նորոգը: Եղան շարքէն է ՀԱՅ ԿԵԱՆՔԸ՝ ձԱՄԲՈՒՍ ՎՐԱՅ խորա-
գրով իր ուշագրաւ յօդուածը որուն պիտի հանդիպին ընթերցողի ներկայ
հաստիս Գ. ՄԱՍԻՆ մէջ: Այդ յօդուածին կ'անջատենք հետագայ հասուած-
ները որոնք մեկնուիքիւնէն են հոս զննելու Ձ պատկերներուն, — պատ-
կական դատաւոր հնուիքիւնէր ամրոջ՝ նախնեաց քանակագործութեան
քանակագին նշխարներովն ու պատմական պատմիկներով սույն:

Թիւ 1. — Քերամշահէն 1 ժամ հեռու, պատմական 2 քաղ(*)երէն
մեծագոյնը կը ներկայացնէ Թիւ 2 պատկերը, — յիշատակարան՝ Սա-
սանեան թագաւորներէն Խուսրէֆ կամ Խոսրով Բագրիդի — ընդարձակ
կամարակապ սենեակի ձեւով՝ լեռան մը ժեռուա կողին փորուած, ամե-
նագեղեցիկ նմոյշը սասանեան-պարսկական ոճին: Դիտեցէք 2 հրեշ-
տակները որոնք կամարին գուրտէն՝ «Թագ»ին կատարը զարդարող լու-
սինին կ'երկարեն պատկերը Այս մասը, նաև քանդակներուն շուրջի աե-
րեւանկարը՝ յոյն-հռոմէական արուեստին խորունկ և անգրկելի հետ-
քերը կը կրեն: Արդարեւ Սասանեանք մեծապէս օգտագործած են ժամա-
նակակց հայ, յոյն, հռոմայեցի և ասորի տաղանդները: «Թագ»ին քո-
վընտի պատերը ծածկուած են որսորդական նուրբ բարձրաքանդակներով
(Թիւ 3): — Դիմացի ճակատը երկուքի բաժնուած է վարի մասին մէջ,
ժայռէն գուրս կը ցցուի բնականէն մեծ զիրքով՝ վահան ու նիզակ ի
ձեռին այրուծի մը, Մեծն Խոսրով՝ աշտանակուած իր հրաշալի նստաի-
զին վրայ [գիշերուան պէս սեւ] որ դարերու մէջ երգուած նժոյզներէն
մին է: — Վերի բաժանմունքը կը ներկայացնէ հին պարսկական տա-
րազով 3 արձան: Արարական արչուանքի ատեն, Վանդալներ քանդած
են այրուծիին գէմքերը: (Թագին գուրսը կեցած են հայ, պարսկաբ և
քուրդ սահմանադրականք՝ խառնիխուռն. ձախէն աջ՝ առաջին ճերմակ
գլխարկաւորն է Արշակ Խան, Բ. գլխարկաւորը, ճերմակ հագուստով, մեր
նկարագրութեան մէջ յիշուած ձոնք, քովը՝ Գեորգ Խան և ճերմակ հա-
գուստով Տաթև Յակոբեան որ Ս. Բիւրատի վկայերուն «Չաթայ-Սազայ»
բժիշկն է): — Այս «Թագ»ին կից կայ Բ. մը աւելի փոքր և նիզակ
Շապուհ Բ. ի ձեռքով շինուած, իսկ «Թագ»երուն առջեւ՝ արուեստա-
կան լիճ մը: — 2 «Թագ»երուն անուամբ տեղն ալ կոչուած է քաղ-
պուրան, անոնք մը որուն շուրջ հաստորներ կան լեցուած անգլ.,
գերմ. և ֆրնս. գրականութեանց մէջ, իսկ մերինին մէջ կայ . . . ւտէս-
թան» մը, թրքարարաւոր-Հայատաւ «Փարհատ ու Երբին» որ այս

(*) Հայ լեզուի ծանօթ այս բառը պարսկերէն կը նշանակէ կամարակապ տեղ,
սենեակ, բնակարանս իսկ քայ-քայ՝ Թագին ոտքը, մօտը զանուած տեղ: Լ. Մ.

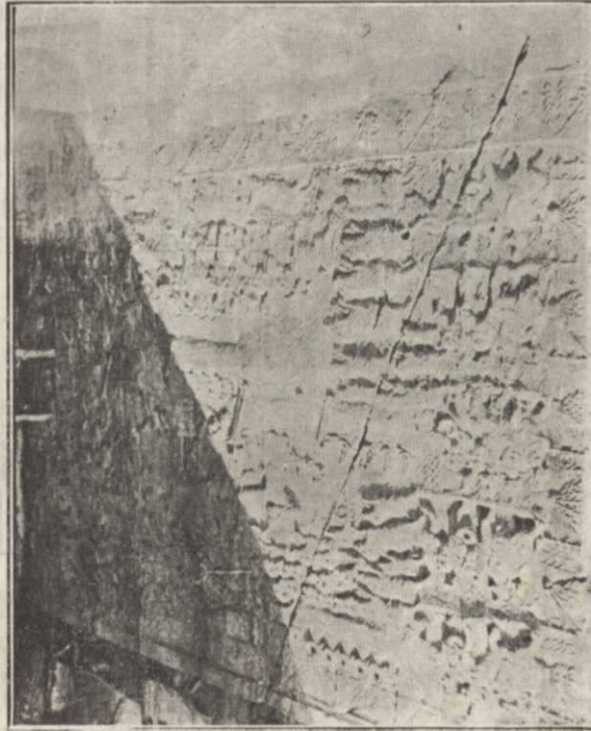
«Թաղ»ին շուրջ հիւսուած պարսիկ շքնաղ զիւցազնաղէպին աղճատ հայացումն բլլալու է: Եւրպ. բոլոր լեզուներով Թարգմանուած այդ քանաստեղծութիւնը կը պատմէ Գարհատին՝ օտար մեծ քանդակագործի մը տածած սերը հանդէպ Նիրինի, Խուսրէֆի հայազգի կնոջ: Թագաւորը՝ տեղեակ Գարհատի զգացմանց՝ կը խոստանայ իր «Հարէմի գարգ»ին

Թիւ 2

ձեռքը, պայմանաւ որ ապագածներէն ջուր բիւցնէ ան և անոնց կուրծքէն դուրս հանէ Թագաւորին անունը յաւերժացնող յուշարձան մը: Աերը կը գործէ զոյգ հրաշքները: Լեռի ու ցից լեռան ստորաջ կը ձեւանայ ընդարձակ լիճ մը ուր ընդերկրեայ ուղիէ մը հստող ականակիտ ջուր մը կը վազէ ցարգ. իսկ «Թաղ»ը լմբննալու մօտ է արգէն: Խուս-

րէֆ կը սարսափի: Բայց կայ արքայական խորամանկութիւնը: Օր մը, երբ Փարճատ «Թաղ»ին վերեւը զբաղած է իր հրաշակերտին վերջին յարգարումովք, լալկան ջատուկ մը կը նստի լիճին՝ եզերք՝ եզերքելով՝ «Նիրինի մահուան» ? սղբը սրուն ի լուր՝ Փարճատ կը գլխի անդունդն ի վար: * Թ|ւ 2.— Մեծ «Թաղ»ին քովքնտի պատերէն մին: Պատկերին կեզրոնը, նաև ու մը մէջ յոտին, մեծագիր, խուսրէֆ Բավրիզն է, ազեղը ձեռքը: 2 կինճեր կ'իյնան նաև ուն առջեւ: Լնդհ. պատկերը կը ներկա-

Թ|ւ 2

յացնէ նաև երով ու փիղերով կինճի որսորդութիւն՝ եղէգնուաներու մէջ: Սրարշաւ փախստական խողի երամակներ և սպաննուած անասնոց փոխադրութիւնը շատ նրբորէն քանդակուած են. միայն թէ չլրացած մասեր կան տեղ տեղ, կարծես հաստատել ուզելով վերոյիշեալ հէքեաթը: * Թ|ւ 3.— 2 «Թաղ»երէն քանի մը քայլ անդին, լիճին եզերքը

քանդակուած է Սասանեան թագաւորներէն Կարուհի կամ Սարգի ար-
ձանք որ պատկ կ'ընդունի իր սպարապետէն: Երկուքին կտին կեցած է
կրակապաշտ կրօնք խորհրդանշող պատկեր մը, չուսապսակի մը մէջ:

• Քերմանշահի մէջ է դարձեալ Պիսիրունի ժայռ որուն անմատ-
չելի բարձրութեան վրայ անվթար կը մնան դեռ Դարեհի հակակաւոր
քանդակները:— Դարեհ սուրբ մերկացուցած՝ կ'սպաննէ ապստամբ 10

Թիւ 3

Թագաւորներ որոնցմէ անձնիրին պատմութիւնք գրուած է առանձին
տախտակի վրայ: Զոհերէն մին է Հայաստանի թագաւորը: — Ասկէ մօտ
մէկ դար առաջ Ռօլինսըն Անգլիացին առաջին անգամ բլլալով յաջո-
ղեցաւ կարդալ և թարգմանել ատոնց սեպագիր արձանագրութիւնները,
թափելով 14 տարուան վտանգալի և յամառ աշխատութիւն պախովէժ
անդունդներէ վար՝ ինքզինքը շուտով աւկախած: ԼԵՒՈՆ ՄԵՍՐՈՊ

ԾԱՂԱՆԿԱՐՆ ՈՒ ԻՐ ԱՐՈՒԵՍԵՐ

ԵՄՂՂԱՆԿԱՐՔ նորարանութիւն մըն է մեր լեզուին մէջ՝ իրր համազօր ֆրէս. Caricature բառին, ծագումով իտալերէն, (Բառխարուստ): Գծազրութեան արուեստի միջոցաւ՝ այլանդակ և հեղնուած նկար մըն է այդ որ յաջող նկատուելու համար պարտի բովանդակել օրինակին իսկական գիծերը՝ ծագրական ուղղութեամբ մը, զատուած և շեշտուած, պայմանաւ որ կարելի ըլլայ ճանչնալ այլակերպեալ պատկերին ենթական: — Ընդհանրապէս իր մէջ ունի միանգամայն երգիծանքը, Ենդրն ու Ջաւելարը: Երբեմն ֆիզիքական տձեւութիւններ կը շեշտէ ան, երբեմն ալ մոլութիւններ:— Ամենահին ժամանակներէ սկսեալ, ծագրանկաբը գոյութիւն ունեցած է. Ասորեստանցիք ու Եգիպտացիք յաջողապէս մշակած են զայն, իսկ Յոյնք այնքան հեռուները գացած են որ, նոյն իսկ չեն խնայած իրենց աստուածներուն: Հռոմայեցիք ալ շատ գնահատած են զծագրութեան այս կերպը. Կիկերոն կը խօսի շափաղանցութեան տարուած մարմինի տձեւութիւններ ներկայացնող ծիծաղաշարժ պատկերներու մասին. Պլինիոս կը յիշատակէ Անթիփիլոս պատկերհանր որուն զբէն ելած է Կաիւրոս (խոզ) կոչուած արաւառց մարդպատկերը: Միջին դարու ձեռագրաց մանրանկարք, նոյն իսկ Էրօտիկանները^(*)

Թիլ 1

յաճախ զարդարուած են ամենանուրբ ծագրանկարներով: — Արուեստի վերածնութենէն յետոյ, ծագրանկաբը վերածաղկեցաւ Իտալիա որուն մեծ պատկերհանրը շատ հեղ այս երկիւղալի զէնքը գործածեցին իրենց մրցակիցներուն ու թշնամիներուն զէմ: Լեօնառ տը Վինչի և Ա. Բառաշ յայտնուեցան իրենց անսագիւտ յղացումներով. վերջնոյս զպրօցէն պօ-

(*) Այս առթիւ յիշենք հայ զրչագիրներու յօրինած զարդատառերը (ճարդ, ձուկ, Թռչուն ևւ անասուն՝ զիրար խածկուտող) որոնք կը ներկայացնեն ծագրանկարական բնոյթ մը, յատուկ՝ այդ շրջանի բոլոր կրօն. ձեռագիր մատեններու: Եթէ նկատի ունենանք այդ ատենի մեր արուեստագէտներուն միամիտ ու պարզ հոգին, այդ զարդատառերը փոխանակ իրր ծագրանկար առնելու՝ կրնանք համարել արտայայտութիւնը մանկունակ արուեստի մը որ ընթերցողին աչքը զրօցնելու հանգամանքն ունի լոկ:

լօնիացի բազմաթիւ նկարիչներ փայլեցան յետոյ. Պաշչիօ տէլ Պիանչօ գաճաճակերպ ու կապկանման պատկերներ գծելու մէջ տաղանդ մըն էր, Բիէթթօ Պելլօթի ալ՝ ծերերու և պառաւանց: 18րդ դարուն, Բիէռ Լիօնէ Հառմայեցին մեծ համբաւ ստացաւ իր քաղաքական ծաղրանկարներով. առնօք կանուխէն տարածուեցան Հիւսիսի երկիրներ: Գերմանիոյ մէջ Լօլպայն մեռելապարի երգիծական նիւթք ձեռք առաւ. իր բարեկամին՝ Եռասմի շինութեան փառաբանութիւնք գործին վրայ շինած ք գլուխ-գործոց է: Օսթատի, Պրատէրի և Թէնիէի շինածներն ալ կրնան նկատուիլ ճշմարիտ ծաղրագիմանկարներ (portrait-charge): — Ֆրանսայի մէջ ալ ծաղկեցաւ ընդ այսպէս պատկերելու այս եղանակը. Ռապրէի կը վերագրուի գաղափարը Songes drolatiques-ի որ երգիծական պատկերներու ամենահին հաւաքածոներէն մին է (1565): 17րդ դարուն, Քալօ

եղաւ ամենաճարտար ծաղրանկարիչը, բայց անձնական յարձակումներ ընելը դադարեցնելով և իր շարիմաց խանդը յատկացուց տիպարներ գծելու (Չֆալորները — Պասերագմի բշուտուրիւնները — Ս. Անտոնի փորձուրիւնը) որոնք պճպճուն նմոյշներ են նուրբ հեղնութեան (humour): — Լուի ԺԳ.ի և ԺԴ.ի օրով, ազատ սպարէզ գտաւ ծաղրանկարը. զայն տեսածին պէս կը դողար անվհճեր Ռիշլիէօն անգամ: Լուի ԺԵ.ին ալ շինայուեցաւ. օր չէր անցներ որ ոտիկանապետը հրահանգ շատանար՝ հետապնդելու անոր տարփանքները քաշքշող պատկերներուն հեղինակները: 1789ի Յեղափոխութիւնը գերա-

Թիւ 2

դրգուեց անոնց խանդը. վայրագ ու շնական ոգիով մը ծաղրանկարուեցան Մօնթանեստաներ, Ժիւստէններ, Էմիլիէներ և Սան-Քիւլօթներ, իսկ Յեղափոխութեան ամենէն շարաշուք պահերուն ալ՝ Տիւէքթուտի բարբերն ու Էնթուսեակալներուն և Մէնվէյեղներուն տարազները, Քառլ Վէանէի ճապուկ մատներով: Կայարութեան շրջանին, ծաղրանկարը գողունի կերպով միայն երեւցաւ. այդ միջոցին՝ Անգլիան էր նմանօրինակ պատկերներով Ֆրանսան քաշքշող. բայց Լուի ԺԴ.ի օրով երբ ֆրնս. միտքն իր իրաւունքները վերաշահեցաւ՝ անողոք գանուեցաւ ձաղկելու համար Էմիլիէները, Ազնուականները, ձիզուիթներն ու Անգլիացիները: Կարուս Ժ.ի ալ շինայուեցաւ, և ծաղրանկարն ուժգնօրէն խարտզանեց արքունիքը. անոր անկումը բորբոքեց Շառլէի և այլոց

խանդը՝ սակայն ո՛չ մէկ վեհապետ գուցէ այնքան նշանակաւ զորձած ըլլայ ծաղրանկարի՝ որքան լուի Ֆիլիֆ որուն գլուխը տանձաձեւ թիւրախը եղաւ այն ատենի ռուս ծաղրանկարիչներուն՝ «Գարիբաթիւս», «Շարիփարի» և «Ժուռնալ րուս սիո» թերթերը տուած են Ֆիլիբունի, Տոմիէի, Շամի և այլոց կողմէ ստորագրուած ծաղրանկարներու շարք մը. 1848 փետր.ի Յեղափոխութիւնը խեղկատակօրէն յաւերժացաւ տունց գրիչով. ծաղրանկարը Գեկտ, Չէն վերջ միայն զբաղեցու արտասահմանի գործելով. 19րդ դարու վերջին տարիներուն՝ Ֆրանսա ունեցած է շատ մը վարպետներ. կռկվէն եղաւ շարունակողը կապուստի. կան դեռ ժիլ, Վիլյէլթ, Բառան տ'Ալ, Բիլ, Պուլէ ար Մոնվէլ, Ֆոսէն, Լէանուար ևն.:

Թ լւ 3

— Ֆրանսայէն ետք՝ Անգլիան է որ տուած է ամենաճարտար ծաղրանկարիչները. Հօկարթ անիւնայ խարազանած է իր ժամանակի ընկերային ու քղք. բարբերը. նոյն ազգէն կան Գալտքոս, Չարլզ Բին, Սրիլման, Վոլթըր Կրէյն, ձէյմս Կիլբէյ, Բոպըթ Սէյմուր, ձօն Լիշ, Թէնիէլ, ալս Մօսիէ, ձօրճ Բրիւքէնք, Սօլանտսըն ևն.։ — Մյուս նիւթեր ունեցած են նշանաւոր մը, Ֆրանչիսքօ տէ Կօեա. Կերմանք՝ Վիլհէլմ, Պուշ, Օպըրլէնտեր, Ռայնիքէ, Հանս Շլիսման, Մօրիձ ֆօն Շիլնա, Կ. Պրանտ. Ամերիկացիք՝ Տօնա Կիպսըն, Բէրլէր, Ֆ. Մ. Հօնարթ. Չուիցերիացիք՝ Թէօֆէր. Աւստրիացիք՝ Կրէց, Թէօտօր. Պէլճիքացիք՝ Ժիւլիօ. Փօրթուղացիք՝ Պօրտալլօ Բինէյրօ. Հօլանտացիք՝ Եօհան Պրաքէնսիք. Իտալացիք՝ Բառօնթէ, Տալսանի, Ալթթօ. Ճարտնցիք՝ Բիօ-Սայ և Հօքու-Սայ:

* Հայերն ալ — եւրոպական ամէն նոսրոյթի հետամուտ — թէեւ քիչ մը ուշ՝ փորձած են յարել ծաղրանկարչութեան, որչափ որ կը ներէին իրենց ըմբռնումի և

հեղինամտութեան եղանակն ու ընդունակութիւնը: 19րդ դարու կէսէն ստղին հրատարակուած են ինչ ինչ գիրքեր, մանաւանդ հանգւաներ՝ լի երգիծախառն նկարներով, ձաղկելու մտօք ազգային արմատացած յոռի սովորոյթներ, թեթեւօլիկ բարբեր և անհասականութիւններ: Եւրոպանկար պարունակող գիրքերէն անդրանիկն ըլլալ կ'ենթադրենք Թ. Կրկուսիկեանի (նոյն ինքն ձ. Արամեան) 1856ին լոյս բնծայած Բնիւնիւնիւն լի լի լի լի գրքոյնը որ երգիծական պարսաւագիր մըն է Կապարաճեան Վրդ.ի համանուն գործին գէժ, «ստրկով կը ծախուի, ձրի չի բաշխուի» ծանօթութեամբ մը, պարունակելով մէկ ծաղրանկար — Պօլսահայ եր-

գիծաթերթերէն նախաախօն է Յ. Վարդանեանի Պօշպողազ սիրտ ասկմբ (1 թիւ, 1852ին), պօլսասչայ ասոտնին տեսարաններով զարդարուն, կողքին վրայ ալ խալիկ մարդ մը: Այնուհետեւ Յ. Աբովաճեանի Մեղրուն (15 Ապրիլ 1856ին սկսած և 1874ին դադարած), Գ. Այվազեանի Մամուլը (1869-83) և Յ. Յ. Պարոնեանի Թասրուբ (1874-77) կը բովանդակեն ազգանցուղարձեկն ու երեսփ. Ժողովը նիւթ ունեցող՝ միջակ յաջողութեամբ բաղմաթիւ ծաղրանկարներ, կ'անդրաանանք ասաջին երկուքին դժազրիները: Մեղրունի պատկերները յօրինած է յայտնի նկարիչ Տելեմաք Լիբերճեան: «Չոջերու հեղինակին թերթը յանդէսս մեծ ծառայութիւն մը մատուցած էր աւսուցիւ, ասանց լուսանկարի անհետացող մեր ազգայիններէն ոմանց դէմքերուն ուրուագիծները զբաժ և զաննք կորուստէ փրկած ըլլալուն կայ նաև Տ. Փափազեանի շեջակ հասարակ ծան (1886-8), Ա. Ազգեանի և

Յակոբ Հաճեանի Միւնսթ (1875-6) և Շառիպարին (1876):— Համիտի օրով՝ Գրաքննութիւնը երբ սասակացաւ հետզհետէ, ծաղրանկարն ալ դադարեցաւ գոյութիւն ունենալէ մեր զաւեշտաթերթերուն մէջ: Այս պատճառաւ, անշուշտ, խալթերու և սլաքներու զանձարան խիպարը (1884-8) ո՛չ մէկ ծաղրանկար ունի: 1903ին Լօնտօն հրատարակուող Հնչակեանց Ապսալը համբաւուր է իր քաղաքական ծաղրանկարներով. նոյնպէս Պետրոս Անձեղեանի Քրնո. Տալուլ փարիզեան պարբերականն և Օտեանի եղիպտական Ազատ խօսքին ինչ ինչ թիւերուն մէջ երեւցած են ծաղրական պատկերներ: — Հուրբիթէն ասգին՝ հրատարակը ողողուեցաւ իրերաս պարսաւ քարդերով, թերթերով ու գիրքերով որոնց շարքին պակաս չէին արժեքաւորներ ալ, Այսպէս, երեքիեզուեան Օզգապագ, Խարազան և Կանապիմաս (Ա. Անտոնեան), Կալնօշ և Լիպիպիմի (Ե. Թօլայեան), Կիկօ, Կիկօ, շիկօ, Կուկուկ, Զուռնա և շի-հի-հի (Բ. Լուսթիւնեան), Ֆրուքրու (Լիւա), Մեւ կասու (Գալֆաեան-Օտեան), Մանանայ (Օտեան), Սաղա-նա (Փ. Գօլանճեան), Աւել և Միւնս (Վ. Քիւշիւքեան), Շաւր (Մ. Պարտաեան) ևն.: Այս հանդէսներէն զաստ, ունեցանք գիրքեր ալ, Փճուրեան օճախ (Մուշեղ Ս., Պօսթըն տպ.), Կաւե արձաններ (Ա. Անտոնեան), Տարեցոյցներ (Կալաօշ-Կիկօ-Օտեան), սովորաբար ազգային դէմքերու և

Թիւ 4

դէպքերու ծաղրանկարներով: — Զինագազարէն վերջ, բաց ի նախկին
 «Կաթնօղակ» երեւցան նաև Խելոյ Դարիք (Յ. Աղնաւուբ), Իզնաս աղս
 (Ստեան), Նոր-դար (Ա. Սվաճեան) և Սիւնեա (Յ. Ամիրենց): — Պօլսէն
 դուրս, այս ուղղութեամբ լոյս բնծայուածներն են Կովկասի Խաղարարան,
 Կոստն ու Տարազը (վերջինս՝ քիչ անգամ ծաղրանկարով), Սաւառնակ
 (Եղիպատս), Մոծակ և Խիծ-բիծ (Իզմիր), Ազգային խամաճիկներ (Դամաս-
 կոս), Յախաւի (Ֆելաուէլֆեա), Ծիծաղ (Ֆրէզնօ), Իսկ Նիւ-Եօրթ՝ Ա.
 Տէր-Մահապետեանի The Armenia (այժմ The New Armenia) լուրջ ամ-
 սաթերթը ցարդ կը շարունակէ զնել բնարեւագոյն նմոյշներ օտար ծաղ-
 րանկարիչներու գործերէն:

*. Վերոյիշեալ հայ պարբերականներուն և հատորներուն մէջ երեւ-
 ցող ծաղրանկարք բնդ հանուր աւամար չեն լրացներ պայմանները ծաղ-
 րանկարի արուեստին, այնպէս որպէս կ'ըմբռն-

Թիւ 5

նեն զայն Եւրոպացիք և Ամերիկացիք: Յզա-
 ցումով ճարտարներ չեն պակսիր անշուշտ,
 բայց մեծ մասամբ զուրկ են կատարելութենէ
 և նուրբ հեղնութենէ: Գալով «քաղաքաւ
 կան»ին, մերոնք համարեա՛ թէ մուտ չեն
 գործած զեռ այդ կալուածէն ներս:— Իր
 պատանութեանը տարիներուն, Տ. Զրաքեան
 ցոյց տուած է ծաղրանկար յօրինելու արտա-
 կարգ կարողութիւն և տուած ատոր զմայլելի
 նմոյշները՝ Պերպերեան զպրօջը հրատարակուած
 Բոյր ձեռագիր շարաթատերթին (այժմ սեփա-
 կանութիւն Վիէննայի Միխիթարեանց): Թէ՛

յղացումով և թէ զծուածքի նրբութեամբ անզուգական է Արամ
 Անտոնեան. «Կաւէ արձաններ»ը, «Կառափնատ»ը, «Խարազանն ու
 «Փառութեան օճախ»ը (*) թղթատողներ պիտի հանդիպին անոր լուազոյն
 արտադրութեանց, այնքան անզուժ՝ ենթակոտներուն հանդէպ, և այն-
 քան վարպետ՝ անոնց ծիծաղելի կողմերը ցայտեցնելու մէջ: Առաւել
 կամ նուազ արժանիքներ ցոյց տուած են այս ճիւղին մէջ Գրիգոր
 Միխիթար (այլ անուամբ ձշմարտախօս), Լաքա, Ստեփան Ակաեան, Արմ.
 Տ. Յակոբեան, Տօն Վաէղ (Իզմիր), Զ. Զալֆեան, Հայ-Հոռոմ ձօրձի
 Կէյվէլի, Ֆելիք Արփեար, Շահնուր, Կառվարենց, Տ. Աճէմեան, Ա. Յ.
 Սվաճեան, Շամ (Նուպար Շամտանճեան), Արամ Փիլիկեան, Ե. Խիւտա-
 վերտեան, Սարուխան, Յ. Մինասեան (Ամերիկա), Հրանտ Մանափեան,
 Լ. Աւագեան և Յ. Ա. որուն շինածներէն 3 նմոյշներ են հոս զետեղ-
 ուածները (Թիւ 1-3): Թիւ 4՝ գործն է առաստայ Լաքայի. Իսկ Թիւ 5՝
 Շահնուրի:— Դիտողներուն կը Յեայ մէ՛կ ակնարկով ճանչնալ հրապա-
 րակի վրայ զրեչ շարժող այս հինգ անձերը:

(*) Վերջնոյս մէջ ծպտած է Ա. Գրիգորեան կեղծանուամբ:

ԽՃԱՆԿԱՐՆ ՈՒ ԻՐ ԱՐՈՒԵՍԸ

ԽՃԱՆԿԱՐ (*) կը կոչուին այն գործերը որ շինուած են զանազան գոյներով քարի, կիտուածի, ապակիի եւն. կտորուանքներէ. ասոնց գեղա- յարմար կցուածքն է ահա՛ որ կը կերպարանէ մարդու, անասունի, բոյսի եւն. զարդասպատկեր: Յորմէ հեաէ այս արուեստը գոյութիւն ունի, 2 մեթոս կերարկուած են, մին ուղղակի, միւսն ալ նախապէս գծելով: Գործածուած նախանիւթերն են գոյնզգոյն մարմարի փոքր խորանարդներ, թրծուն հողի, կապոյտ ապակիի (սմալթ) կամ կիտուածի (մինէ) քու- եաներ, կիտուածք՝ նուրբ գործերու համար մանուանդ: Անփոփոխ բաղադրութիւն մը կայ որ է՝ 1300 մաս կայծքարային աւազ, 600 կապար, 400 «քարպօնթ» ար սուտ, 500 գործածութենէ մաշելով յառաջ եկած կիտուածի փոշի, 300 կերի «Փլիւսթ» և 60 «բօլմաս»ի բորակատ: Հալու մի տեսն, այս կիտուածին գոյն կը տրուի մետաղական սքրիտներով որոնցմէ «հիւրան»ը գեղին կամ սեւ կը ներկէ, պղինձը՝ կարմիր կամ կանանչ, շնիքէլը՝ թուխ, «բլաթին»ը՝ դորչ, մակնէղիան՝ մանիշակագոյն եւն.: Կապոյտ ապակիէ կերտուած խճանկարներուն մէջ յաճախ կը տեսնուին սակիէ և արծաթէ երեսներ. ասոնք ձեռք կը բերուն՝ կիտուածին վրայ աւելցուելով թերթ մը այդ թանկագին մետաղ- ներէն, ծածկուած՝ անգոյն կիտուածի կամ ճերմակ ապակիի բարակ խուսով մը:— Խճանկարիչը պատի մը եւն. հարթութիւնը կը փորէ երես- կունք և հոն կը գնէ գաճի խու մը՝ զայն տարածելով: Գաճը չորնալուն պէ՛ս՝ շինելիք պատկերը կը գծէ վրան և ուզած գոյները կու տայ: յետոյ այդ գունաւոր խու բ մաս առ մաս կտրատելով՝ պատկերին ընդթին համեմատ՝ հանած գաճէ խորանարդին տեղը կը գնէ վերոյիշեալ կտոր- ուանքներէն մին որ հանուածին գոյնը պարտի ունենալ. զետեղած բեկորները թրջոց կը գնէ կերի շաղուանիւթի կամ իւղախառն մազտա- քէի մէջ, և այսպէս իրարու ետեւէ կը շարունակէ, մինչեւ որ պատ- կերցու օրինակը լրանայ: Կի ի շաղախին բաղադրութիւնն է՝ 20 մաս «բուզօլան» կոչուած հրաբխային աւազ, 420 մարած կեր, 220 աղի սի ծեծուք (խորտասն) և 70 ջուր: Իսկ իւղախառն մազտաքէն կը պատ- բաստուի 480 մաս փոշիացած կրաքարով, 200 մարած կերով, 80 կտա- ւատի իւղով (պէղիբ եաղք), 50 մաս ալ նոյն իւղին եփած տեսակովը:

Գեղարուեստի մէջ, խճանկարչութիւնը՝ քարի, ապակիի և կիտուածի կտորներով պատկերներ զրուագելու արուեստն է, տեսակ մը սալարկում: Քսէ 170 տարի առաջ, Հոռմայեցոց օրով յիշուած առաջին խճանկարն է Պրենեստայի մէջ Սէլլա նշանաւոր իշխանապետին շինել տուածը որ

(*) Այս նորարանութիւնը յարմար դատեցինք՝ իրր համագոր Mosaïqueի, փոխան օտար ծագմամբ Միւսիոն բանին: Նախնեաց մատենագրութեան մէջ կը հանդիպինք Մանրամասն կամ Մանրախիմ յորինուած բառերուն ալ. Յէեւ լաւագոյն պիտի ըլլար Յախնապակը կամ Ախնապակը, եթէ այս վերջինը ֆրանսերէն Porcelaine բառին յատկացուէր յետոյ:

մասամբ կը կազմէր Բախտի շատու ծոյն մեհեանին սալալատակը, ինչ որ շուտով ծաւալ գտաւ. Հոռոմայեցւոց մէջ, և զբողոքաց կաճառին յատկացեալ Մուսէոն կոչուած շէնքերուն գեանամասերը նոյն կերպ կը յարգարէին: Խճանկարք վեր բարձրացաւ յետոյ իր. . . սանկոտիկ դերքէն. գեանանկարք եղաւ որմանկար և ձեղնանկար՝ աշխատութեան միեւնոյն եղանակաւ, ներկայացնելով վարպետներու գործերէն առնուած ինքնատիպ պատկերներ որոնցմէ անեղծ մնացած ամենակարեւորն է Իսոնի պատկերագրը՝ Բոսնիէի մէջ երեւան հանուած: Քրիստոնէական արուեստը, նոյն իսկ հին դարերուն, մեզ կ'ընծայէ խճանկարի գործածութեան բազմամտի հետաքրքրական օրինակներ: Ս. Պետրոսի կաթողիկէն առաջին եկեղեցին եղաւ Հոռոմի որ ստացաւ այս սեռին յատուկ զարդարանքները. կոստանդիանոս ալ նոյն կերպով պաճուճեց կոստանդնուպոլսոյ և Լիրուսաղէմի տաճարները: Այս արուեստը Գալլիա անցաւ Իտալիայէն: Ե. դարուն կառուցուած և 13 դար յետոյ քանդուած Տօրաի (Թուլուզ) հռչակաւոր Ս. Մարիամ Ոսկեմայր եկեղեցին այսպէս կոչուած է՝ ոսկեփայլ զրասանդուած բլլալուն: Հիմա Սէն-Տընի գանուղ Գուէտէկիտ Թագուհւոյն գերեզմանաքարը գրուագուած է մեծագոյն թերթերով որոնք կը ցայտեցնեն հազուատին ձեւն ու ծալքերը: Լ. դարուն, պատկերամարտներու հերեփկոտութիւնը դատապարտող Նիկիոյ Ժողովու ալ արածեց խճանկարք՝ Լիկեղեցւոյ հովանիին ներքեւ զետեղուած յիշատակարաններուն համար: Մինչև թ. դար, խճանկարք — արդիւնք հռոմէական արուեստին և արեւմտեան նահանգաց մէջ անոր ազդեցութեան — օտար մնացին այն պակասութեանց համար որոնք ի յայտ կու գային Արեւելքի խճանկարչութեան մէջ. իսկ Միջին Դարուն, անոր անկումն պատճառներէն մին եղաւ այն սովորութիւնը որով արքայներ և գոսպաններ սալարկուիլ սկսան անձաշակ և աժանագին խճանկարներով. բայց վերածնութիւնը յանկարծ բարձրացուց զայն: Ս. Մարկոսը զարդարելու ատեն, վենետիկ կար Անտուէա Թաֆիի կողմէ հիմնուած խճանկարիչներու դպրոց մը որուն նշ. աշակերտները Հոռոմ կանչուեցան կղզեմէս Լ. Պապին կողմէ (1592-1605) և հրաշայի բնագործակութիւններ կատարեցին Հիւսիսային Իտալիոյ զանազան եկեղեցիներուն համար. անոնց ձեռագիրան է Հոռոմայ Ս. Պետրոսի գմբէթը: Յաջորդ քահանայապետաց օրով, վերածնութեան շրջանի հրաշակերտներէն մեծ մասը (Լաֆրանի, Բէլլէկրինի, Սաքիի, Ռոմանէլլիի, Սաֆայէի, Տօմինիքինի և Կէրքինի լաւագոյն էջերը) խճաքարով բնագործակուեցան: Այս զմայլելի աշխատութիւնները որոնց հեղինակները եղան Ռօնէթի, Յուքի և Քալանարա՝ շքնազ զարդերն են նոյն հոյակն կաթողիկէին: ԺԼ. դարուն սկիզբը, Բաօյօ տէ Քրիսթօֆօրիս և իր դպրոցը շարունակողը եղան անոնց: ԺՁ.—ԺԼ. դարերու իտալական այս խճանկարք կատարելադրոյններն են որոնք երբեք չինուած բլլան. ատենցմէ ոմանք մինչև 10,000 նրբերանգներ ունին և կը ներկայացնեն այնպիսի լրութիւն մը որով հազիւ թէ իւզաներկէ մը կը զանազանուին: — ԺԹ. դարու բն-

Խճանկարի հին ու նոր նմուշներ

Թացքին, խճանկարչութիւնը բաւական մը կորսնցուց իր համարաւէն, բայց քիչ յետոյ ի պատուի եղաւ կրկին՝ զարդարելու համար հարուստի կամ իշխանի բնակարանաց ներքին սրահը, նաև դաւիթներու այն գեանամասը որ կայ յուշարձաններու սանդուղներուն առաջքը:

Չանաղան դարերու մէջ յորինուած խճարնկարներէ 14 նմոյշ կը պարունակէ նախորդ էջի խմբակարգը: Թիւ 1. Կալիփահաճոմէական սաւարկուս: 2. Հոմէական խճանկար՝ կանոնաւոր շարուածքով: 3. Զուրքով սալարկուս՝ եռանկիւն խորշերով: 4. Հոմէական խճանկար՝ անկանոն շարուածքով: 5. Նոյն՝ լրիւ: 6. Բիզանդական (ն. դար): 7.-8. Նոյն (թ. դար): 9. Նոյն (ժ.Ա. դար): 10. Որմազդուագ (ժ.Գ. դար): 11. Սալարկուսի մանրամասունք (նոյն): 12. Խճանկար (նոյն): 13. Նոյն (ժ.Գ. դար): 14. Արդի խճանկար:

Հայերն ալ յետամնաց չեն եղած այս արուեստին մէջ և իրենց վանքերն ու եկեղեցիները զարդարեցին անոր յաւազոյն նմոյշներով: — Առաւելաբար մէջ (Վազարշապատ), Տրդատայ Կր. Լուսաւորիչը գիմաւորած սեղը, Ներսէս Կ. Նինոյ Երզ. դարուն կառոյց «Զուարթնոց» հրաշակերտ եկեղեցին որ ապա կործանեցաւ և 3 դար վերջ նոյն ոճով վերաշինուեցաւ Գագիկ Ա.ի կողմէ: Խաչիկ Վրդ.ի 1900ին կառարած պեղումներուն ատեն՝ երեւան ելան քանդակագործ արծիւ, խոյակ, հայ և օտար արձանագործութիւնք և խճանկարէ խաչի մը մասը (որուն մէկ նշխարը կը փնայ հիմա Նահան Պէրպէրեանի մօտ): — Խճանկարով զարդարուած հայ սրբափայտերը փոքր թիւ մը չեն կազմեր անշուշտ՝ Պիտի բաւականանանք՝ սեղ տալով այս անգամ գլխաւոր մասերուն ուսումնասիրութեան մը զոր Տարեցոյցիս համար պատրաստած է նրուազէմի ժառանգաւորաց վարժարանի շրջանաւարտ և այժմ հոն ուսուցիչ Յովսէփ Տէր-Վարդանեան, մասնաւորաբար նիւթ ունենալով Հայկական Գեղարուեստի յատուկ խճանկարները:

ՀԱՅ - ՊԱՍՏՄԱՆԱՆ ԵՄՄԱՐՆԵՐ

Պանոսավանքի Ս. Կարապետի. — Կը գտնուի Զիթենեաց Լեռան հարաւակողմը, Քսի Համարձման սանատեղիէն կէս գիւղովէն դէպ արեւելք, ուստ կալուածին մէջ, հաւանորար Տրդատայ ձեռամբ և Լուսաւորչի թելագործեամբ կառուցուած՝ Վրաց համար, և մինչեւ ժ.Վ. դար կանդուն փալէ ետք՝ Արարաց արշաւանքին կործանած: 1868ին, Ռուսք այդ կողմերը գիւղացի Արարներէ ընդարձակ գետին մը գնելով, երբ վանքի եկեղեցւոյ ևն. շինութեան համար պեղումներու կ'սկսին, երեւան կ'եղեն վանքիս խճանկար հնութիւնն իր յարակից մասերով: Իւրաքանչիւր կողմէ 2սկան մէթր երկայն քառակուսի մը կը ներկայացնէ որուն մէջը կայ 15 տանթիմ լայն և 1 խոր. ս. մ. մեծ՝ խճաքարերով շրջագիծ մը. ասոր կը յաջորդէ 1 շարք սեւ, 2 շարք ճերմակ և կրկին 1 շարք սեւ խճանկար տող մը որմէ վերջ կու գայ գունաւոր խճանկարներով և մազի հիւսկէնի ձեւ ընդելու գեալ զարդ

մը, դարձեալ սեւ ու ճերմակ գիծ մը որմէ 30 սանթիմոնց միջանկեալ մասէ մը յետոյ կը տեսնուին 5 սանթիմոնց փոքր քառակուսիներ, զերեւն ալ՝ հետեւեալ երկտող յիշատակարանը. «Բարեխօս ունեղով առ Ասուած զՍուրբ Եսայի եւ զԵրաննի հարսս Եովայրան, արարի վասն քորոքեան մնղաց զյիշատակարանս զայս»: Եովայրան կամ Արոփայրան հաւանորէն Աղուանից այն թագաւորն է որուն խնդրանօք Ս. Մեսրոպ հարեց ասանց գիրքը^(*): Խճանկարիս շինուածքը մեծ մասամբ անփոստ մնացած է պեղումի միջոցին:

Ասկէ քիչ վեր, դէպ հիւսիս, մէջտեղ կ'ելլէ վերինէն աւելի մեծ, գրեթէ անոր կրկին տարածութեամբ երկրորդ մը որ շուրջ 3 1/2 մէթր քառակուսի մըն է. շրջագիծը 5 սանթիմիւ լայն և եղջերան ձեւ խճանկար մը ունի որուն կը յաջորդէ նախորդին պէս հիւսկէն զարդ մը՝ 10 սանթիմիւ լայնքով. կրկին եղջերան ձեւ գլծ, 3-4 կարգ խճանկար, աղուցիկ շրջանակներ և այլազան բաժանումներ՝ պարփակելով զառնուկ մը, 3 ձուկ, արծիւ, կաքաւ, բաղ, խաղողի ողկոյզներ, ծաղկունք ևն. Ասանցմէ վեր, խճանկար պատկերներու գիծէն դուրս, շրջագիծին մէջ կայ մեսրոպեան երկաթադիր սա յիշատակարանը. «Այս դիր և երանելունու Շուշանկայն մաւրն Արտաւանայ. Հոռի ժլ՝: Արտաւան Զ. դարուն (539) ապրող մըն է, որդի Յովհ. Արշակունիի որ Պարսից Խոսրով թագաւորին օրով պատերազմներու մէջ նշանաւոր հանդիսացած է և ապա անցած Բուճնաց կողմը: Շուշան անոր մայրն է որ ուխտի կու գայ Երուսաղէմ ուր կը կնքէ մահկանացուն և կը թաղուի: Եւ քէն աղան մօրը գերեզմանին վրայ կը կանգնէ այս շէնքն ու վանքը^(**): — Խճանկարիս գրեթէ

Երուսաղէմի ռուսական վանքը

եան երկաթադիր սա յիշատակարանը. «Այս դիր և երանելունու Շուշանկայն մաւրն Արտաւանայ. Հոռի ժլ՝: Արտաւան Զ. դարուն (539) ապրող մըն է, որդի Յովհ. Արշակունիի որ Պարսից Խոսրով թագաւորին օրով պատերազմներու մէջ նշանաւոր հանդիսացած է և ապա անցած Բուճնաց կողմը: Շուշան անոր մայրն է որ ուխտի կու գայ Երուսաղէմ ուր կը կնքէ մահկանացուն և կը թաղուի: Եւ քէն աղան մօրը գերեզմանին վրայ կը կանգնէ այս շէնքն ու վանքը^(**): — Խճանկարիս գրեթէ

(*) Կորյուն էջ 19, սպ. վեճնտիկ: — Մովսէս Կաղանկ. էջ 217.

(**) Պատմութիւն Չափեան, Հատոր Բ. էջ 241-51:

3/4 ք Քրիստոսած է. սակայն անեղծ մնացած մասը նորէն գաղափար մը կրնայ տալ ամբողջին վրայ:— Տակի տարածութիւնը կը գրաւէ այր մը ուր կը տեսնուին ցարդ սակորի կտորուանք:

Քիչ մը անցին, դէպ չիւսիս, ուղղանկիւն-քառանկիւնաձեւ և առանց յիշատակարանի ուրիշ մըն ալ երեւան եկած է որ 2 մասի կը բաժնուի. մեծը՝ հասարակ խճաքար, փոքրն ալ 5 սանթիմետր քառակուսիներ:

Դէպ արեւմուտք, ուրիշ դամբան մըն ալ գտնուած է, եղբրքը 5 սանթիմ լայն թճանկարով մը որուն կը յաջորդէ 1 սող սեւ, 3 սող ճերմակ ու կրկին սեւ թճանկարներու շարք մը. միջանկեալ մասը, միշտ խճաքար, տեղ տեղ զարդարուած է սաղաւարտաձեւ նկարներով. ունի սա յիշատակարանը. «Վասն աղաւթից եւ փրկութեան թիւայ, Արստու եւ մաւրկան»: Թճանկարիս երկայնքն է $1\frac{1}{2}$ մէթր, լայնքն ալ $1\frac{1}{4}$ մէթր:

Ասանցմէ վերջ, կայ նաև շեղանկիւն փոքր թճանկար մը որ կը ներկայացնէ մանր ծաղիկներով խաչ մը, կեդրոնը փոքր շրջանակով մը:

Սոյն շրջափակին մէջ, ուրիշ տեղ մըն ալ գտնուած են կարգ մը գերեզմաններ որոնց կափարիչներուն վրայ ցարդ կը կարգանք Շուշան, Զուրիկ, Մարիս և այլ անուններ՝ ձախ կողմերին մէյմէկ խաչով:— Ուստաց վանքի շրջափակին մէջ գտնուող այս հնութիւնները խնամով պահուած են հիմա, իրենց տեղերուն վրայ կառուցուելով մատուռ, եկեղեցի և այլ շէնքեր:

Յ. Պողիբասուի վանք.— Քաղաքիս հիւսիսակողմը, «Կա. ասկոսի Դուռ» ծանօթ գուռէն կէս քիլոմէթր դէպ ի վեր, տան մը հիմերուն փորուելուն տաթիւ, 26 Յնս. 1896ին երեւան ելած թճանկարը ստուգիւ ամէնէն զեղեցիկն ու անփասն է: Արեւմուտքէն դէպ արեւելք, ուղղանկիւն քառանկիւնաձեւ յատակագիծ մը ունի որ վերի մասին վրայ (արեւելեան դին) 2 անկիւններէն քիչ մըն ալ շարունակուած է՝ հաստասար հեռաւորութեամբ Երջագիծն է 25-30 սանթիմ լայն՝ ճերմակ մանր քարերով խորանարդ-քառակուսի մը. միջամասը $6\frac{1}{4}$ մէթր երկայն և 3 մէթր լայն: Կեդրոնը թճանկարուած է փարչաձեւ մեծկակ թաղար մը. մէջը անկուած որթի նմանոց ծառին բունէն դէպ ի վեր երկկողմանի արձակուող ճիւղերը զրաւած է հարթ մակարդակը, 9 սանթիմ երկայն և 5 սանթիմ լայն՝ 45 բոլորակ շրջանակներու բաժնուած: Փարչին 2 կողմերը կան 2 գեղակերտ սիրամարդ, մակերեւոյթի կեդրոնական շրջանակին մէջն ալ՝ ահեղ արծիւ մը, վրան թութակ մը՝ վանդակով: Մնացեալ շրջանակներուն պատկերները կը ներկայացնեն փարփար, ջայլամ, սալամբ, բոցահաւ, արագիւլ, բազ, տրոր, սագ, կաշաղակ, կաքաւ, աղաւնի, տատրակ, աքաղաղ, հաւ, ուրուք ևն. 2 կողմերէն առկախ խաղողի ողկոյզներով զորս թռչունները կը կոցահարեն: Կը տեսնուին նաև արմաւենիի ոստեր ևն. Ենտակի վերնամասին վրայ, մէջտեղէն դէպ արեւելք ուղղեալ յաւելուած մը կայ. կը ներկայացնէ 1,70 մէթր երկայն և 0,75 լայն թճանկար մը, մէյմէկ թռչուն 4 անկիւններուն, ծաղկաման մըն ալ կեդրոնը: Սեղանի կամ խորանի տեղն

ըլլալ կ'ենթադրուի այս որուն վրայ կ'ընթեռնուինք. «Վասն յիշատակի
 եւ փրկութեան ամենայն Հայոց որոց զանուանան Տէր զիսէս. երկտող, մե-
 ռոպեան երկաթագիր:— Համանման խճանկարներու ներքեւ սովորաբար
 դամբարաններ երեւան հանուած ըլլալուն, կ'սկսին ասոր տակն ալ
 փորել, և հարաւ-արեւմտեան զին, այն է եկեղեցւոյ աւագ դրան կող-
 մէն ծայր կու տայ դամբաններու մուտքը: Եւ որովհետեւ հնութիւնս
 հայկական էր, կառավարական պաշտօնէի մը և Հայոց վանքի թարգ-
 մանին ներկայութեամբ կը բացուի միակտուր քարէ կափարիչը: Ժայռի
 մէջ փորուած այր մըն էր ան՝ 3 աստիճանով. զեախնը, մասնաւոր բա-
 ժիններու մէջ կը գտնուին կմախքներ, ոսկերտի, տանկակ մը հողէ
 ճրագակալ և սրուակներ: Ոսկորներու խառնիխուռն կուտակեալ ձեւը
 ներկաներուն կասկած կը ներշնչէ, թէ նախօրք գաղտամեւ անգամ մը
 բացուած և կարգ մը թանկարժէք հնութիւնք աներեւութացած ըլլան.
 պարագայ մը որ վերջը կը հաստատուի: — Վերոյիշեալ հնութիւններն
 ու շքնաղ խճանկարը պարունակող այս վանքը շինուած է Հայոց Չոր-
 րորդապետէն, ինչպէս կը վկայէ Խճիճեանի Հնախօսութեան մէկ յիշա-
 տակարանը: Չամչեան ալ Մոփաց գաւառի Արքեղայոս իշխանը կը
 համարէ այն Չորրորդապետը: Մենաստանիս վրայ շինուած է փառաւոր
 սուրբ մը որուն ստորնայարկն է այս խճանկարը, սեփականութիւն Ս.
 Յակովբեանց՝ Բէլէկեան Խանի առաստաձեռնութեամբ:

Այս կարգի հնութեանց շարքէն է գերեզմանն Արգար թագաւորի
 կողակից՝ Հեղինէի որ ամուսնոյն մահէն վերջ Միջագետքէն Երուսաղէմ
 կ'անցնի 42 թուին, Կղզիոս կայսեր օրով պատահած սովին ատեն,
 թանկագին ծառայութիւններ մատուցանելով ժողովրդեան: Սովի տա-
 ղիներէն վերջ է որ ան կ'սկսի շինել տալ եկեղեցի և վանքեր՝ Բաբ
 Մննդեան և Համբարձման անօրինական տեղեաց, Յակոբոս մեծի շիրմին
 վրայ ևն. (*): Հուսկ ուրեմն ինք եւս կը վախճանի և կը թաղուի Ս.
 Բաղաքիս մէջ: — Մինչեւ վերջին ժամանակներս անյայտ կը մնար իր
 գերեզմանը: 1875ին էր որ Թրանսաղիք սոյն վայրը գնեցին և հնախոյզ
 Սաւլօ երբ փորել տուաւ կարգ մը տեղեր, երեւան ելան 2 աստղին
 ջրամբար և ճերմակ քարէ սնտուկի ձեւ գերեզման մը որուն կափարիչը
 բացուելուն՝ երբայեցեքէն սա արձանագրութիւնը տեսնուեցաւ. «Հեղինէ
 քաղուհի, կիսն Հայոց Արգար քաղաւորի», նաև կանացի զանազան զարդեր
 և ոսկրտանք: Մնաւոր նոյնութեամբ փոխադրուեցաւ Փարիզի հնագի-
 տական թանգարանը:

Բանի մը խօսք ալ վերջերս Բէրէքի մէջ գտնուած արձանագրու-
 թեան մը մասին: Հեթում Ս. և Իրեն զաշնակից Հուլուզու Խան կը
 յարձակին Միջագետք, Ասորիք, Գամակոս, ուր ուրեմն Երուսաղէմ զոր
 շրջակայքով կը գրաւեն իսկ և ատեն մը իրենց իշխանութեան տակ կը

(*) Ստորագրուիւն Ս. Երուսաղիմի. էջ 6:

պահանջները՝ Այդ օրերուն, կարգ մը հայ գաղթականք հող կը հաստատուին և եկեղեցի մըն ալ կը շինեն ի Գերեք, 1878ին Արարներ հոնկէ սեքար մը կը բերեն՝ սա արձանագրութեամբ. «Աս կիկեղեցիս Ս. Յակոբ անուանով շիրմոյ բազալտի ժամանակ շինուեցաւ երանուի սիկնոյ Չապիշին Յնայոնիոնի պատերազմին վերջ յաղթանակ երևարով 29, 1257, Յովհաննէսեան Ած.ատուր Եպսկ. իր պատմութեան մէջ (էջ 187) իբր ականատես կը պատմէ թէ նոյն քարին վրայ կար նիզակներու և զրօշներու վերել թառած գինանշան մըն ալ, Յեսպոնիոն զարդիս Յեսպէն կը կոչուի որ Ս. Գրոց Եսերոնն է, Ամովրհացոց Սեհոն թագաւորին մայրաքաղաքը. իսկ Գերեք արար քաղաք մըն է որ Երուսաղէմի հարաւարեւելակողմը, Մեռեալ Մովէն անդին կ'իյնայ և ուր կան Տարագրութենէ Յնացած ցանցառ թուով գաղթականներ:

Յիշատակարանի մը մէջ կը կարդանք, թէ Լեւոն Բ. իր թագաւորութեան վերջընթեր տարիներուն՝ կարգ մը շինութիւններ ընել կուտայ յԵրուսաղէմ. «Ի թուականութեանս Հայոց 735, նուաստ ծառայամ. քրիստոնէից Մալվայ վրդպտ.ս յարեւելից եկաք յած.ակոբ քաղաքն Երուսաղէմ, արդեամբ և ընչիւք Ս. Թագաւորին Լեւոնի և Տ. Յակոբ կաթող.ի Ս. Յակովբեանց գաւիթն սալեցաք և Հրեշտակապետն պարսպեցաք: Որք կարդայք, Ս. Թագաւորին և իւր զաւակացն երկար կեանս խնդրեցէք:» Հրեշտակապետ Ս. Յակոբայ վանուց շրջափակին մէջ է, այժմ կուսանոց: — Ըստ Հաննայի, Լեւոնի այս և զանազան շինութեանց և նուիրատուութեանց մանրամասնութիւնք արձանագրուած են Ս. Յակոբ եկեղեցոյ հիւսիսակողմի Ա. սեան վրայ որ պատկերներով ծածկուած ըլլալուն՝ կարելի չէ եղած զայնս ձեռք ձգել:

Լեւոն Բ.ի թագաւորութեան սկիզբի տարիներուն, Ակներ վանուց միարանք իրեն 1ը նուիրեն 1272ին գրուած մագաղաթ աւետարան մը, 40 սանթիմ երկայն և 6-7 սանթիմ լայն, ընդարձակ յիշատակարանով մը ուր մանրամասն արձանագրուած են թագաւորին, թագուհւոյն և ն. Լամբրոնացիի ազգատոհմք, Թագաւորին, թագուհւոյն և արքայազանց պատկերները ոսկեգօծ նկարուած են՝ մէջի երկաթագրերուն պէս: Այս թանկագին աւետարանը ցարդ ի պահ կը մնայ վանքին զանձատունը, նման մեղրամոմի գոյն՝ միակտուր սաթէ այն աւաին զոր ոմանք Լեւոն Բ.ի, ոմանք ալ Տօրք կ'ընծայեն:

Աւանդաբար կը պատմուի նաև, թէ Լեւոն Ե.ի գերութեան օրերուն կամ ազատութենէն վերջ, իր թագուհին ու զուտարը կու գան Երուսաղէմ ուր կը վախճանին, թաղուելով Գլխաղիբի մարան առաջքերը սակէ 20 տարի յառաջագոյն այդ վայրը կը սալայատակուէր, առ ի հետաքրքրութիւն քիչ մըն ալ կը փորեն և արդարեւ մէջտեղ կը հանեն մեկ դամբանի մէջ 2 կմախք՝ քով քովի, մին մեծ, միւսը փոքր, ինչ որ կը հաստատէ ծանօթ աւանդութիւնը:

Երուսաղիմ, 25 Յնւ. 1921

ՅՈՎՍԷՓ ՏԵՐ-ՎԱՐԴԱԵԱՆ

(*) Դեռնից Պատմիչ, էջ 151:

Գ Ե Ղ Ե Ց Կ Ա Գ Ի Տ ՈՒ Թ Ի Ն

Այն գիտութիւնն է այս որ, ընդհանուր առմամբ, կը ճառէ Գեղեցկին վրայ, նաեւ այն զգացման վրայ զոր Գեղեցիկը կը ծնցնէ ի մեզ: Իր բառակազմութենէն զատելով՝ Գեղեցկագիտութիւնը որքան ղիւրահասկանալի, բարդ ու դժուարին է սակայն անոր վերլուծումը. վասն զի փիլիսոփայական գիտութեանց մէկ ճիւղն է, առարկայ ունենալով Գեղեցիկը, միանգամայն ըլլալով Գեղեցկին եւ Արուեստի փիլիսոփայութեան վարդապետութիւնը:— Ի մեզ, տարականն Տէմիրճիպաշեանի հետ Պէրպէրեանն էր որ ամէնէն շատ յարած էր այս Գիտութեան եւ Վիքթօր Բուգէնէն ազդուած՝ մինչեւ իր վերջին շունչը գրած քերթած, ճառած ու զաստիստած էր ձշմարիկը, Գեղեցիկն ու Բարին:— Իրմէ վերջ՝ իր որդին Շահան, փիլիսոփայական ուսումնքն ամբողջացնելով ի Փարիզ, եկաւ շարունակել եւ իր լրումին հասցնել մեծանուն հայրիկին աշխատութիւնը՝ համանուն վարժարանին մէջ: 1920ի սկիզբները «Հայ Կանանց Լիկա»ի հրատարակած, Շահան Պէրպէրեան սկիզբ տուաւ նաեւ Տեսական Գեղեցկագիտութեան դասընթացքի մը որ ամիսներ տեւեց, հիացնելով իր երկսեռ ունկնդիրները: Ահաւասիկ այդ բանախօսութեանց ամփոփումը.— Արուեստի ուղղութիւններ—Արուեստի ստեղծման եւ տարածման պայմանը—Արուեստին ու Գեղեցկին խկութիւնը—Արուեստի ու Բարոյականի, Արուեստի եւ Գիտութեան քննազանցութեան յարաբերութիւնները: Այնուհետեւ շարունակեց նոյն դասընթացքը հերոս, իր դարձոյն երիցագոյններուն եւ Աւագներուն, նիւթ ունենալով զանազան արուեստներու պատմականն ու տեսականը:—Ո՛ր էր թէ նմանօրինակ դասախօսութիւնը յաճախադէպ դառնային եւ շատեր՝ երթային ունկնդրել զանոնք, փոխան այն ճամարտակութեանց զորս «Հայրենաշունչ ճառեր» պիտակով ա՛յնքան հրամցուցին մեզ, նաեւ փոխան այն իրերապարսաւ գրութեանց որոնցմով ողողուեցաւ մեր այս օրուան լրագրութիւնը:

† Գ. Յ. ՏԱՄԱՏ

1912ի մեր Տարեցոյցով (էջ 242-3) ճանչցուցած էինք զուիցերիարնակ հայ նկարիչ մը, Ժ. ՏԱՄԱՏը, հրատարակելով նաեւ իր կենդանագիրն ու ծովանկարներէն մին:— Լօզանէն՝ Տքթ. Բագրեանդեան մեզ ուղած նամակով կը գուժէ անոր մահը որ տեղի ունեցած է 24 Դեկտ. 1920ին անդ:— Գ. Յ. Տամատ, հակառակ ութսնամենի խոր ծերութեան, մինչեւ վերջին օրերը կը շարունակէր խանդով կապուած մ՛նալ իր վրձինին, եւ կը սիրէր կտաւին յանձնել զոյներով եւ տեսարաններով ա՛յնքան այլազան հէլվէտիական պատկերներ որոնք միշտ կը խօսէին արուեստագէտի իր երիտասարդ հոգիին:

ՌՈՒՍԱՆԱՅ ՊԱՐՈՒՀԻ ՄԸ

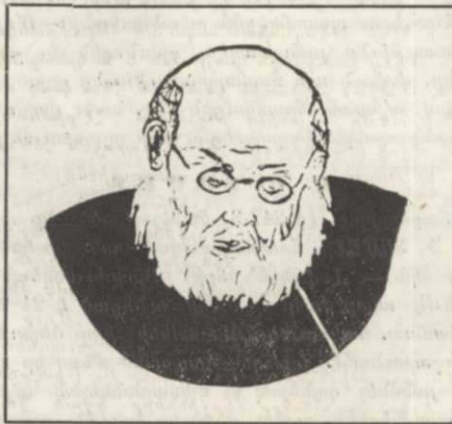
Պօլշէվիք շարժումը մեր Կովկասի եղբայրներն ու քոյրերը քշեց հասցուց մինչեւ: Բիւզանդիոնի դուռները: Արդարեւ ստուար է թիւր մտաւորականներու, ազգային ու կրթական գործիչներու եւ արուեստագէտներու

որոնք իրենց հանգիստը խռոված՝ հոս կ'ապրին դեռ, բարբարական-սարսարական, իրենց ուրոյն մասնագիտութիւններով մեր համայնքին օգտակար ըլլալու տրամադիր :

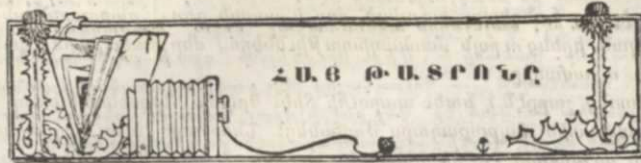
Աստուց շարքէն է նաեւ պարուհի Տիկ. Կրասա Արզումանեան որ հերու ձմեռնամուտին մայրաքաղաքս ժամանեց: Շնորհալի արուեստագիտուհին 1915ին աւարտած է Բեթրօկրատի պոլիտեխնիկի Կայս. Ակադեմիան եւ այդ շրջանէն մինչեւ Յեղափոխութեան պայթումը՝ մասնակցած Բեթրօկրատի եւ Մօսկուայի զեղար. թատրոններուն, արժանանալով ջերմ գնահատութեանց, շնորհիւ իր նուրբ արուեստին, դիւրաթեք մարմնոյն ու զեղեցիկ կազմին: 1917ին Եկատերինոտար՝ իր ծննդավայրը մեկնելով, հիմնած է քաղաքի պարերու դասընթացը մը եւ պաշտօն վարած տեղւոյն Քօնսէն-վաթուառին մէջ :

Կ Բ Ե Ս Ո Ս Ի Ե Ռ Ո Տ Ա Ն Ի Ն

Լիւբնովի թանգարանը վերջերս տիրացաւ երկաթէ հին եռոտանիի մը որ կը գուգաղիալի Պուտտայի թուականին եւ զոր երեւան հանած են Ալլաճապատի մօտ (Հնդկաստան), 70 ոտք խորութեամբ գետնին տակէն, երբ նոր կամուրջի մը հիմերը կը պեղէին : Այս եռոտանին բացարձակապէս կը նմանի անո՛ր զոր Հերոդոտոս նկարագրած է՝ իրր հետաքրքրական նիւթերէն մին Կրեստի գանձերուն :

Օրմանեան Ա.ի դիմանկարը գոր Վ. Քէֆէեան ռազեան-ւին մէջ ուրուագծած է՝ անոր մրափին պահուն, երբ դէպ ի Մրուսաղէմ կ'ուղեւորէին միասին 1914 Ապրիլին:

Նախընթաց էջերով՝ Ն. Պէշիկթաշլեան քրոնիկագրած էր մայրաքաղաքիս վերջացող թաաերաշրջանը, ներկայացուած Հայ և օտար Հեղինակներու գործերէն աւելի՝ պատկերացնելով դերեր և դերակատարներ:—Մեր Գեղարուեստի բաժնին փակման առթիւ, իբր վերջաբան, կը փափաքինք անդրադառնալ նորէն այս նիւթին, Հայ Թատրոնին:

ԹԱՏՐՈՆԸ, միւս արուեստներուն պէս, ազգային կարեւոր արտայայտչներէն մին է, միաժամանակ ըլլալով ազգակը սոհմիկ մշակոյթ թին: — Արեւմտահայոցս մէջ, անցեալ դարու կէսերէն սկսեալ, Ազգային Թատրոնի կազմութեան փորձեր եղած են. թէև, պէտք է ընդունիլ, որ ատուք մնացած են ամուլ, տրուած ըլլալով քաղաքական, նա՛ մասնաւոր ժողովուրդին ապրած կեանքին հետ աղերս շունեցող նիւթերու պարագան: — Ինչպէս գիտենք, մեր թատերական նախկին երկատրութեանց անփոփոխ առանցքը կը կազմէր հին Հայոց թագաւորներու և զօրավարներու պատմական կեանքը որ աւելի մեր ազգային սնափառութիւնները կը գգուէր, քան թէ կը խօսէր մեր հոգիին:

1862ին, Նար-Պէյի՛ Թէոդոսիա տպուած Այափռանկան պայմանագրական ուղիէն շեղող յանդուզն քայլ մըն է և կրնայ նկատուիլ անդրանիկ նմոյշ՝ պօլսահայ ընթացիկ կեանքին հետ կապ ունեցող թատերախաղի մը: Համիտեան շրջանին, Թղլեանի, Հէքիմեանի, Թէրզեանի, Գալէմճեանի և այլոց թատերագրութեան զպրոցէն հեռանալու ջանքերը տած են Ռչտունի (Վեցուկիս պրօֆի ժառանգութիւնը), Տ. Գ. Փափագեան (Թապալախար երանոս աղբար), Մ. Պէշիկթաշլեան (Երեմիա), Յ. Յ. Պարոնեան (Պաղտատ աղբար — Արեւիկան ստամբարոյթ — Պոսյգ և 4րդ մը՝ Շողոմոսը, վերջերս լոյս ընծայուած), բոլորն ալ նախապատուութիւն տալով, սակայն, Չաւեչտին: — Ասոնցմէ վերջ, Արշակ Զօպանեան հրատարակ իջաւ իրապաշտ գործով մը, Մուք խաւերով Նոյն օրերուն, «Սկիւտարի սոխակ»ին՝ Պ. Դուրեանի թղուաններուն բեմագրութիւնը մեծ դժուարութիւններով կ'աջողցնէր Բ. Լքսէրճեան քահանայացուն. և այս երկու առամները վերջինները եղան Պօլսահայ Բեմով հայերէն ներկայացումներուն: — Այնուհետեւ ասպարէզը մնաց Մնակեանի որ 15 տարի շարունակ Փրնս. վէպեր հրատարակ մեզ, զանոնք ճարտարօրէն պատշաճեցնելով թատրոնի, մի՛շտ թուրքերէն սակայն, տիրող արգելքին հետեւանօք:—Իր զուարթ գրելովը, Ալփաւան միայն համարձակեցաւ հեղինակել թիկնածուները, մինչ Հայ Թատրոնը կը շա-

բունակէր մնալ իր մեռելութեանը մէջ: — Անդին, Եգիպտոսահայք, ազատ
ամէն կապանքէ, վայելեցին արեւմտահայ երկու տաղանդաւոր գրա-
գէտներու՝ Եր. Օսեանի և Միք. Վիրճեանի գլուխ-գործոցը, Զրանֆո-
րտիական պատերազմը: — Պոլսահայոց ԳՅԻ գաղթականական հասանքն ալ
որ Պուլկարիա խուժած էր՝ հայ բեմին վրայ հանուած տեսաւ գաւառի
Հայութեան մղած վերջին ազատամարտերէն յուզիչ դրուագներ — Ուր-
միոյ յարքանակն ու Սասնոյ կերտմանը — զոր գիրի առած էր Տիգրան
Գալէստեանը (*): Այս սեռին կը պատկանէր Հմ. Արամեանցի Անմահն Ժի-
րայրը որ Ազատութեան հռչակումէն վերջը ներկայացուեցաւ հոս:

Հուրբիւթէն ասդին, կ'սպասէինք նոր բմբուռմով թատերախաղե-
րու հեղինակումին ու ներկայացմանց, քանի որ կը դադրէր հալածանքը
հայ լեզուի դէմ: Մեր գրողներէն քիչեր եղան սահայն զբաղող՝ ինքնա-
գիր թատերախաղերով, վասն զի նախընթաց ժամանակներու միջավայրը
թոյլատու չէր եղած թատերագիրներ երեւան բերելու, ինչպէս կողմսի
անկաշխանդ միջավայրին մէջ յառաջ եկեր էին Սունդուկեանցի, Երվան-
դազէի, Լ. Եանթի և Ա. Տարնեանի նման շատարաստուածներ:

Արդարեւ թատրոնը գլխաւոր հայելին է այն կենցաղին զոր ժողո-
վուրդը — դատակարգային բոլոր շերտաւորումներով — կը վարէ օրը
օրին. այդ հայելին պարտի բլլալ անոր հարազատ անդրադարձը: Բաղ-
դատամար Արեւելահայոց, մեր մէջ շատ ազատ ու ակար եղած է այս
ցոլացումը Պատճառը յեշեցինք վերէ: — Վերջին ժամանակներս մայ-
րաքաղաքին մէջ կազմուած Հայ Տրամաթիքը յաճախ օտար նիւթեր
բեմագրեց, և բնականաբար ներկաներ՝ հեռու թատերախաղի մը խոր-
քին թափանցելէ՝ թեթեւօրէն տռին զայն. ուրիշ խօսքով, թատրոնը
մնաց ու կը մնայ դեռ զբօսավայր մը ժողովուրդին, և «խանութ» մը
դերասաններուն համար: Երկու կողմն ալ անշուշտ բնական բերումով
մը աւելի՛ պիտի տպաւորուէին, եթէ բեմագրուած խաղերը բխած
բլլային իրենց շատ մօտ զգացումներէն: Ազգային թատրոն մը չի կրնար
երբեք գոյութիւն ունենալ օտար նոյն իսկ հրաշակներաներու հայացու-
մովն ու բեմագրումովք: Եթէ մէկ կողմէ փափաքելի էր, որ գրողներ
լրջօրէն անգրադառնային այս պէտքին, միւս կողմէ ջերմապէս յանձ-
նարարելի է, որպէս զի վէպերով ու վիպակներով աւելի հարուստ արեւ-
մտահայ գրականութենէն իրապաշտ երկեր քնարանօք վերցունին և բե-
մագրութեան գաղտնիքներուն գիտակ անձերու կողմէ (ի հարկին՝ հա-
ւաքական աշխատութեամբ ալ) թատերախաղի վերածուելով՝ հանուին
բեմ: Ասիկա գրգիռ մը բլլար թերեւս օրուան գրողներուն, մղուելու
համար կատարելու իրենց յաջող նախափորձերը:—Օրինակը մէկէ աւելի
անգամներ տրուեցաւ արդէն: Այսպէս, Արփիարի հոյակապ վէպին՝ կատ-

(*) Նորէն ին դպրոցին պատկանող այն թատերագիրն է այս որ ատենօր
յանդանութիւնն ունեցած էր գրելու Յռչայ Իսկարիովսացին: Բայց, բեմագրու-
մեան օրն իսկ, Պատրիարքարանը ազդու միջոցներու զիմելով՝ խափանեց զայն:

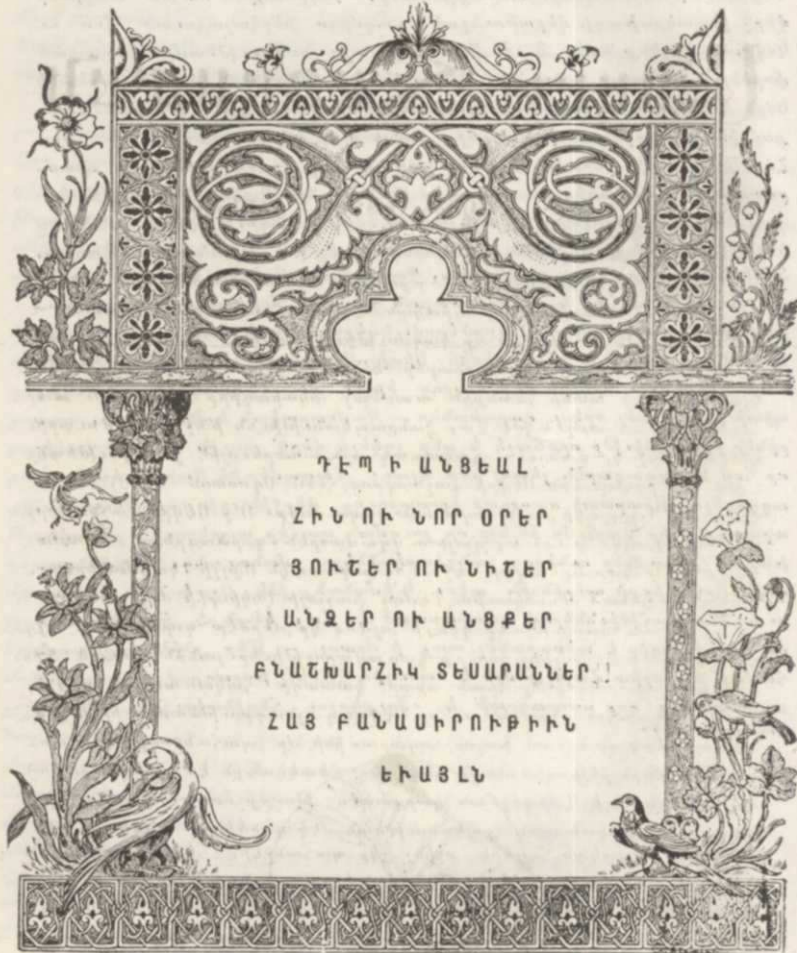
միր ժամուցէն յետոյ զոր թատերագրեցին Պարթեւեան և Թէքէեան,
 Հատ մըն ալ աւելցաւ մեր թատերացանկին վրայ, Տ. Կամսարականի
 34 տարի առաջ հեղինակած Վարժապետի աղբիւր զոր հերու շոկտ. Չին
 Հայ Տրամաթիքը յաջողապէս ներկայացուց Բերա, Աշտա Մատթեանցի
 կողմէ թատերագրուելով:— Վարժապետին աղջիկէն առաջ ունէինք
 Պարոնեանի Մեծապատիւ մուրացիաները, հեղինակին մահէն տարիներ
 վերջ թատերախաղի վերածուելով՝ բազմիցս ներկայացուած հոս ու
 կողկաս Յիշենք նաև Յ. Տ. Սերունիի այս ուղղութեամբ կատարած
 փորձերը՝ Չոհրապի փոսրային, Վարուժանի Արմենուհիին և Չարդարեանի
 Եօրը երգիչներուն վրայ: Իսկ Երուսանի Հարազատ ուղի՞ն՝ ի՛ր իսկ ձեռ-
 ջով թատերագրուած ի Խարբերդ՝ ափսոս որ կորու հեղինակին հետ,
 Հայ Ամբուս քի օրերուն Առաւել կամ նուազ յաջողութեամբ պատ-
 րաստուած բարոյայից կատարողեր են Օտեանի Զաւարըն և Սանման-
 դուրեան 67րդ յօդուածը, Լիւայի Սայոնի օմր, Գ. Անդութի Երկու շրտիմերը
 և Օղիւն, Ամերկեցի Տիֆլինն և ժառանգութիւնը, Կ. Սիմոնի Կրոյ Սկսուած,
 Տայի Կարապետը, Հարս ու կեսուքը, Պապեւեանի Ասիացի սասիրիլը և այլն:

Աւելի ձեռնհաս և ոչ-երգիծարան գրողներ ճոխացուցին Հայ Բատ-
 րոնի խաղացանկը նորանոր գործերով: Եղերաբախ Թլկատիցիէն ունինք
 Ո՞ր մեկուն ետեւին և Ինդի դիմին, Սիպիլ-Ալփասլանէն՝ Մազնիսը, Դարձ-
 եալ, Բուրգերու երկրին մէջ ապրող երկու Վալէքազանդաներ — ուղիղ
 պիտի քլար ըսել երկու վարպետներ — Կամարական և կիւրճեան, տա-
 րիներ իրենց նիւթը որոճալէ և ոճը յղկելէ վերջ՝ տուն մեզ փրկանիլը
 որ հոս Ձինադադարէն յետոյ ընմ ելաւ: Վաղամեռիկ Պարթեւեանն ալ
 ազգուելով Արարատի ստորուտը կատարուող վերջին դիւցազնամարտէն,
 արտագրեց իր Չայն մը ննջցը որ յուզման պահէր ապրեցուց՝ յեղափո-
 խական հակուսներ ունեցող հանդիսականներու մանաւանդ, Ներվանդա-
 դէի Վրահաւիքի օրերինն յէս: Կ'իմանանք թէ Օշական եւս երկար
 ուսուսնասիրութիւններով պատրաստած է հայ կեանքէ թատերախաղ
 մը զոր մտադիր է տեսարանել տալ ի մօտոյ: — Մեր ընթերցողներուն
 համար ճշմարիտ վայելք մըն է ստուգիւ ՂԱՄԸ խորագրով այն անծիպ
 քանակաւաղ զոր ստորագրած է «Յուլքեր»ու հեղինակուհին, ներկայ
 հատորին մէջ:

❖ Գ. ՄԱՍ ❖

ՀԱՅ ԿԵԱՆՔԸ ԵՐԷԿ ԵՒ ԱՅՍՈՐ

ԺԶ. ՏԱՐԻ ❖ ԱՄԷՆՈՒՆ ՏԱՐԵՑՈՅՑԸ ❖ 1922

ԱՆՎԱԽ ՀԱՅԿԱՄԱՐՆ

1 Սեպտ. 1920 — 1 Սեպտ. 1921

ԱՄՈՋՈՒԱՆ՝ թե ո՛րքան ալ ախոր Հայաստանի անկախութիւնը խնդրական, Հայոց հաւատքն անսասան է հայրենիքի մը կազմութեան համար, կը պահենք խորագիրը զոր քնարեր էինք անցեալ տարի — Հայաստանի կեանքին եւամեայ նկարագիրը ցոյց կու տար արդէն թէ Հայ Հանրապետութիւնն ինչքան դժուարին զիրքի մը մէջ կը գտնուէր, հակառակ այն առերեւոյթ յաջողութեանց որ ձեռք բերուած էին Սեպտեմբերի զաշնագրով (10 Օգոստոս 1920) և 10 Մայիս 1920 պուշէփիքեան շարժման զսպումովը: Ո՛չ Սեպտեմբերի զաշնագիրը պարտադրող ոյժ մը, ոչ ալ զայն ուղղամտօրէն գործադրելու արամազրութիւն մը կար Արեւելքի մէջ: Լնդհակառակն Միլլի կազմակերպութեան վրայ յենած Մուսթաֆա Քեմալ փաշայի կնկիրելի մէջ ստեղծած կառավարութիւնը զէնքի՛ ոյժով կը մերժէր գործադրել այդ Դաշնագիրը որ կ. Պօլսոյ թուրք կառավարութիւնը յանձն առած էր: Միլլի կառավարութիւնը հետեւաբար կատաղի հակառակորդ մըն էր Հայաստանի Հանրապետութեան որ Սեպտեմբերի զաշնագրութեամբ իր իշխանութեան տակ գտնուած խոշոր հողարածինի մը պահանջողը կը դառնար: Թրքական թշնամութեան բնական հետեւանքն էր թաթարական ատելութիւնը, զի Ատրպէյճան պարզապէս թուրք ստեղծագործութիւն մըն էր և թրքական քաղաքականութեան մէկ գործիքը՝ կովկասի մէջ: Վրաստան թրքական հողերէ ոչինչ կը պահանջէր, հետեւաբար շատ արամազիր չէր թուրքերու գէմ մաքստելով՝ անոնց զայրոյթն իր վրայ հրաւիրելու, երբ մանաւանդ Հայոց ալ բարեկամ չէր, զի 1918 Դեկտեմբերին հրաւիրուող պատերազմին խրամ բացած էր երկու ժողովուրդներու միջեւ: Հայաստանի արտաքին դժուարին զիրքն անգամ մը եւս ծանրացաւ, երբ Պուշէփիք Ռուսոյ վարիչք իրենց աշխարհը տակնուվրայ ընելու ծրագիրը գործադրելու համար՝ յարմար նկատեցին գործակցել և

Համաձայնիլ Մուսթաֆա Քէմալի կառավարութեան հետ: Այդ համաձայնութիւնը կ'ապահովէր գլխի գործելու ազատութիւնը Մ. Քէմալի որ Հայաստանի վրայ յարձակելու պիտի վարանէր, որչափ ատեն որ Ռուսիոյ գոնէ չէզոքութիւնը ապահոված չըլլար:

Հայաստան ասիէ զոտ ունէր ներքին զփուարութիւններ զորս կարելի չէր անտեսել: Ը. Ը. կառավարութիւնը, հակառակ իր ժողովրդավար կարգերուն ու պետութիւնը վարող կոստակցութեան ընկերավարական համոզմանց, չէր կրցած երկրին մէջ հաստատել կարգաւորութիւն մը որ իրապէս հիմնուած ըլլար ժողովրդեան կամքին վրայ և ստեղծել

Մուսթաֆա Քէմալ Փասա

պայմաններ որոնք ապահովէին բնակչութեան բարեկեցութիւնն ու երջանկութիւնը, աւելի քան բռնակալ ձարական կառավարութիւնը: Հայաստանի մահաժամանակ բնակչութիւնը պարբերաբար կ'ըմբոստանար, անսլոյժ արտաքին թելադրութեանց կամ չժողովրդավարացած տարբեր պատճառած նեղութեանց: Իսկ հայ ժողովուրդը կը ներկայացնէր բոլորովին տարբեր հոգեբանութիւն մը և զանազան տեսակի զբոսազոհութիւններ որոնք մեծ դեր կատարեցին Հայաստանի վերջին միամեայ կեանքին մէջ: — կուսակցամուլ մտայնութիւնը զոր ցոյց տուեր էին երկրին վարիները՝ բոլոր ոչ-կուսակցական և ոչ-դաշնակցական մտաւորականութիւնը զփոխներ զարձուցած էր: Ռուսահայ զանգուածը որ մեծամասնութիւնն էր՝

հաշտ աչքով չէր դիտեր թրքահայոց մասնակցութիւնը կառավարական գործերու, և այլամերժ արամադրութիւն մը ցոյց կու տար, ինչ որ ոչ նուազ յուստիարութեան կը մասնէր մտաւորականութեան մէկ մասը: — Սակայն ասոնցմէ գերիվեր ու գլխաւոր ցուր որ գիւղացի և բանւոր ընակչութիւնը կը զփոխացնէր կառավարութեան դէմ, այն հարկազրուութիւնէն էր զոր Հանրապետութիւնն ունէր՝ շարունակ զէնքի տակ պահելու զանոնք ներքին ու արտաքին թշնամիներու դէմ: Անընդհատ պատերազմը որուն աւարտը երբեք չէին տեսներ պարզամիտ գիւղացի և աշխատուոր դատարարները, պատճառ մըն էր որ զգուանք առթէր և զփոխութիւն առաջ բերէր: — Պատերազմները կը քանդէին երկրին տնտեսութիւնը: Մշակութիւնը դադարած էր և սովը տեսական վիճակ մըն էր: Պատերազմական վիճակին հետ անբաժան եղող զինուորական զբաւուրները, առեւտուրի սահմանափակումներն ու կառավարական հակակշիռներու ենթարկումը, կալուածոց գնումներուն և վաճառմանց

արգիլուած քլլալը, պատերազմի հանդիսավայր եղած տեղերու բնակչութեան ենթարկուած գժբախտութիւնները, նաև շարունակական տեղափոխութիւնք ո՛չ նուազ կ'ազդէին բնակչութեան վրայ:

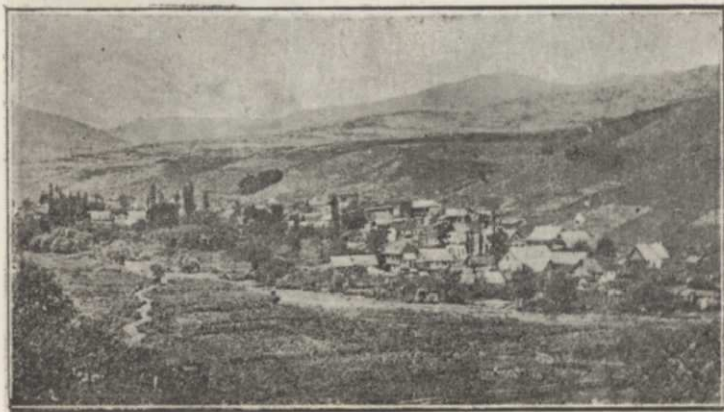
Գետինք պատրաստ էր ուրեմն հակապետական թելադրանքներու համար, և ասոր հետեւանքն էր արդէն 1920 մայիսեան շարժումը զոր Պոլշէվիքները կրցած էին յառաջ բերել: Լ. Լ. Կառավարութիւնը կրցած էր այն ստեղծողի զայն, սակայն, ինչպէս կ'երեւայ, պոլշէվիք գաղափարները չէին դազրած քաղաքուելէ Լայ Բանակին մէջ որ ամէնէն

Կարսի սնարանը՝ գետին կողմէն

յարմար կայանն էր այդ հակազինւորական գաղափարներն արգիւնաւորելու և պետութեան հիմք քանդելու: Եւ իրապէս Լ. Լանրապետութեան հիմք Բանակն էր, առանց որու՝ ան չէր կրնար իր գոյութիւնը պահպանել: Բանակն էր յոյսը Պետութեան որ Սէվոսի Դաշնագրով իրեն սահմանուած հոգերը պէտք էր գրաւէր ու կցէր Լ. Լանրապետութեան: Օգոստոսին, արդէն Լայ Բանակը յառաջխաղացման փորձ մը քրած էր Օլթիի գրաւմամբ, և հայաստանի մէջ ու դուրսը շարունակ պաշտօնական և անպաշտօն բերաններ կը խօսէին նոր գրաւումներու վրայ որոնց

ընական է թէ անտարբեր չէր կրնար մնալ Լինկոլնի կառավարութիւնը։ Մուսթաֆա Քէմալ փաշա լուսինայն կը պատրաստուէր Հայաստանի դէմ արշաւանքի մը որուն միայն Սեպտ. 15ին կը տեղեկանար շ. շ. կառավարութիւնը։ Արդարեւ, Սեպտ. 20ին և 21ին Սարքամըշի մտա կ'սկսէին կռիւները Բէօրօղլի-Պաշի սարի ուղղութեամբ, և Սեպտ. 22ին Սլիթի կը վերադառնուէր Թուրքերէն։ Այս յարձակման կը մասնակցէին Քեազիմ Կարա Պէքեր փաշայի հրամասարութեան տակ թրք. կանոնաւոր բանակէն զօրամասեր՝ թնդանօթներով ու զնդաչիբներով։ Կը կարծուի թէ անոնք կը բաղկանային 3 զօրաբաժին (3500ական հոգի) կանոնաւոր զօրքէ ու նոյնքան ալ անկանոն թրքական ու քրդական կամաւոր զունդերէ, մեծ մասամբ ձիաւոր։ Այսպէս, Սարքամըշի ուղղութեամբ Քէմալականք համախմբած կը թուէին 22,000ի չափ զինուոր

Գիլիզան (ընդհանուր տեսարան)

որոնց յետոյ պիտի միանար Տրապիզոնի զօրաբաժինը։ Սեպտ. 29ին կռիւներն աւելի կատաղի բնոյթ կ'ստանան. թշնամիին զերազանց ոյժին ներկայութիւնը կ'զգացուի արդէն և լուրջ, կանխաւ խորհուած ծրագրի մը իրագործման համար հաստատ մտադրութիւն մը։ Գերագոյն ճիգն էր որ պիտի փորձէր Հայաստան։ Դեռ Հոկտ. 1ին կացութիւնն այնքան ծանրակշիռ էր որ Չօր. Սեպուհ Կարաէն կը հետազդէր. — «Հայաստանի րանային՝ Ղարսը վսակցի տակ հ. կոյ եմ անում 18-30 տարեկանը անպարէ զինով, մանգաղով, զետանդիով Ղարսն ու Հայաստանը փրկելու։ Եթէ տուիմ Ղարսը, կու տանք Հայաստանը և կը յիկի մեր գերեզմանը։ Անպարտեցի՛ք քանի որչէ։ — շ. շ. կառավարութիւնը արդէն զէնքէ տակ կանչած էր մինչեւ 37 տարեկանները։ Անպարտանօք հասաքումս՝

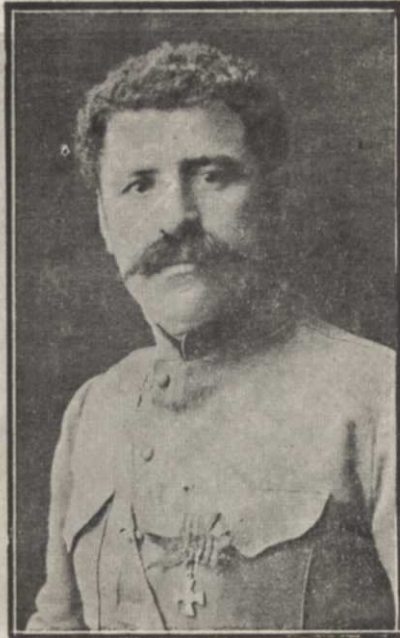
նորագիւրք և կամաւորք: Եւ անոնց նախնակ ան անհրաժեշտ մարզանքներու, կը զբիւռէին ճակատ՝ միասնաբար սակաւաթիւ մարզուած զօրամասերու: Եւ յոյնաբէս որոշո եզաւ Կարսի ճակատին վրայ դառնուած հայ զինուորական ոյժերը համախմբել և կեդրոնացնել Սարըղամիշէն ղէպի Կարս արշաւող զինուոր ոյժերու ղէմ, կասեցնելու համար՝ անոնց յառաջխաղացումը: Կառավարութիւնը յուսահատ դիմադրութիւն մը կը պատրաստէր «Հայաստանի բանակին» մէջ ուր կը համախմբուէին զինուորներու մեծ մասն ու ռազմամթերքի մեծագոյն պահեստները: Զօրֆիրումեան կը կարգուի Կարսի հրամատար և զինուորական կառավարիչ պաշարման վիճակ կը հրատարակուի — Հոկտ. 5ին Քէմալական ուժերը շարունակելով հանդերձ իրենց յարձակողականը Սարըղամիշի և

Գարախիլազ (Մաղկաձոր)

Կազդուանի ու զղութեամբ և թնդանօթային մեծ կռիւ մը կատարելով հանդերձ Նոփօ-Սէլիմի կողմը, Իկաիբի կողմէն ալ կ'սկսին յարձակողականի: Հայ Բանակը կ'ընկրկի և տեղի կու տայ թուրք զօրքին առջեւ: Բոլոր յոյսը Կարսի ամրութեանց և բնական անսուիկ զիրքին վրայ էր: Սակայն Հայ Բանակը որուն հրամատարութեան կազմն անբաւական էր, սպաները քիչ ու անփորձ, զօրքերն ալ անփորձ և թունաւորուած՝ սպառզային միջազգայնական մտայնութեամբ, Հոկտ. 31ին Կարսը «Հայաստանի բանակին» առանց դիմադրութեան ձգեցին թուրք զինուորին զոր իբր ընկեր ու բարեկամ կ'ընդունէին: Հոն թրքաց ձեռքը գերի կ'իյնային Զօր. Փիրումեան իր բոլոր սպայակոյտով, և բազմաթիւ սպաներ ու զինուորներ: — Անսկիւկալի եկան ընակչութեան բոլոր արուները

որոնք իբր պատերազմական զերի՝ կարին և այլուր կը տարուէին, և քաղաքը կ'ենթարկուէր ու թալանիս իսկ թուրք յառաջ-
խաղացման հետեւանօք սարսափահար կարսի և շրջակայքի զիւղացի
ընակչութիւնը կրկին կը լքանէր ամէն բան, տուն-տեղ և ապրանք և
գարձեալ խստագոյն եղանակի մը մէջ խոյս կու տար, գրէթէ բոկոսն ու

Ջորափար Սմբատ

մերկ, դէպ հիւսիս, նոր
թշուառութեանց և տա-
ռապանքներու ենթարկուե-
լու համար:

Երբ Հայաստանի հա-
րաւային սահմանին վրայ
այս յոյժ եղերական դէպ-
քերը տեղի կ'ունենային,
երկրին հիւսիսային սահ-
մանին վրայ ալ ոչ նուազ
ճակատագրական իրողու-
թիւններ կը պատահէին:
Թրքական յառաջխաղաց-
ման հետ գրէթէ միածա-
մանակ, Սեպտ. 19/ն սուս
կարմիր Բանակէն մասեր
յանկարծ յառաջ կը խա-
ղային Ղազախի շրջանին
մէջ Աքսիպարայի կիրճէն
և կը գրուէին հայկական
հողեր: Հայ զօրքը Սեպտ.
21/ին կը վերագրուէր Աք-
սիպարան, Բողոմիս, Սյ-
րում և Կուշէի-Այրում
գիւղերը: — Հայ Բանակը

լիովին իր պարտքը կատարելու համար պարտաւորուած էր հիւսիսէն և
հարաւէն յառաջացող երկու ոյժերուն միանգամայն գիմարելու, ինչ
որ կարելի չէր, ո՛չ միայն անոր համար որ իր ոյժը մեծ չէր, այլ վասն
զի իր կորովն ու բարոյականք քայքայուած էին: Այսու հանդերձ հա-
րաւային ճակատին վրայ կռիւք մղուած ատեն Ղարանի մէջ ալ ան փա-
մանակ մը մաքառեցաւ Պոլշէփիքներուն դէմ:

Հ. Հ. Կառավարութիւնն արդէն Սեպտ.ի վերջերքը լիովին գիտակ էր
այն դժնդակ կացութեան որուն ենթարկուած էր Հայաստան, մուրճին
և սայլին մէջտեղ մնալով: Անկարելի էր երկու ոյժերուն դէմ միեւնոյն
ատեն կռուիլ ուստի գէթ Ռուսաց չէզոքութիւնն ապահովելու վրայ
կը մտածէր: — Կարչապետ թ. Համօ Օհանջանեան շոկու. Նին կը բողոքէ

Խորհրդային Ռուսիոյ Կարմիր Բանակին յարձակման դէմ, և կը ջանայ այս ծանապարհով բանակցութեան մտնել վերստին Մոսկուայի հետ ուրիշ զարձած էին Անպատեմերի սկիզբը 1. Շանթ, 2. Տերտերեան, 1. Սարաքեան և Յ. Ստոիկեան, երկարատեւ ապարդիւն բանակցութիւններէ յետոյ Արգարեւ բանակցութիւնները կ'սկսին Սոփիէթական Ռուսաստանի՝ Հայաստանի զիւսնաստիական լիազօր Լըկրանի հետ շօկտեմբեր 8ին Օհանջանեան անթելով բուր աշխարհի և քաղաքակիրթ մարդկութեան զուր օգնութիւն հայցելէ վերջ, 2. 2. կառավարութիւնը կը նետուի Խորհրդային Ռուսիոյ զիրկ'աւելի քան երեք պահանջ կոտ Լըկրանի հետ ստորագրելով համաձայնագիր մը (21 Նոյեմ. 1920) որով Ռուսերը կը խոստանային իրենց ազդեցութիւնն ի գործ զնել Թուրքիոյ և Ատրպէյճանի վրայ. որպէս զի անոնք հողային զիջումներ ընէին Հայաստանին Այս պայմանագրութեան համաձայն՝ ա) 2. Հանրապետութեան պիտի ձգուէր ամբողջ Երեւանի նահանգը, Կարսի նահանգը. Զանգեզուրի գաւառը, Կաղախն ու Լոսին: բ) Իբրբեքական զօրքերը պիտի պարպէին ամբողջ Ռուսաստանը, մինչեւ 1914ի սահմանները: գ) 1914ի սահմաններէն մինչեւ Տրապիզոն, Կարին և Մուշ տարածութեան թուրք զօրքը պիտի քաշուէր և միայն թրքական վարչութիւնը պիտի մնար: յ) Ասոնցմէ վերջ միայն Ռուսաստանի օժանդակութեամբ և աջակցութեամբ պիտի սկսէին Լնկիւրիի և Հայաստանի միջեւ բանակցութիւններ՝ սահմաններու վերջնական ճշգրման համար: Ն) Ռուսաստան պիտի տար Հայաստանի նախ և այլ անհրաժեշտ պիտոյքներ: Չ) Ռուսաստան պիտի զիջէր Հայաստանի կառավարութեան քանի մը հայկական մշակութային հիմնարկութիւններ որոնք կը գտնուին ռուս քաղաքներու մէջ՝ իրենց ամբողջ հարստութեամբ, ինչպէս Կաղարեան ձեմարանը, զրազարանները ևն.: Ասոնց փոխարէն՝ Հայաստան Սոփիէթական Ռուսաստանի պիտի տար քրակիզիքի

Քորավար Սեպուռ

241

երաւունք, զէնք և ևս զմամթերք՝ անցնելու համար զէպի թուրքիա-
Տրապիզոն-Կարին-Մուշ գիծէն անդին։ Ռուսաստան պիտի ապահու-
վէր, որ այդ զէնքն ու ևս զմամթերքը պիտի չզործածուէին Հայաս-
տանի գէմ, և իբր քրտնազոյն իրաւունք՝ անոնց 25 0/0 ք պիտի ձգուէր
Հայաստանի։— Հայ կառավարութիւնը երբ խնդրեց որ այս համաձայնու-
թիւնը — որ Հայաստանը կը փրկէր անել կացութենէ մը — չուսով
իրագործուի, Լըկրան անհրաժեշտ համարեց երթալ Պազու՝ Ատրպէճանի
հետ սահմաններու մասին համաձայնութիւն գոյացնելու, ինչպէս նաև
Մոսկուա՝ իր կառավարութեան և այնտեղ գտնուող թուրք պատուի-
րակութեան հետ որոշ եզրակացութեան գալու նպատակաւ։ Իր մեկնու-
մէն հազիւ քանի մը օր յետոյ, Հայաստանի մէջ զէպիքերը կը զահա-
վիժէին և այդ համաձայնութեան կնքումէն 10 օր անցնելուն՝ կարս
կ'իյնար և թուրք զօրքերը կը հասնէին Ալեքսանդրապոլի առջև։ —
Հայ կառավարութիւնը չէր կրնար այլ եւս յոյս դնել հիւսիսէն գալիք
օգնութեան վրայ որ եթէ քանի մը օր ալ յապաղէր՝ թուրք բանակը
կրնար Երեւան մտնել։ — Միւս կողմէ, կարսի անկումէն յետոյ Ալեք-
սանդրապոլի և կարսի միջև գտնուող երկիրներու զիւղացիութեան
գաղթը, նաև Ալեքսանդրապոլիներու անջատ հաշտութիւն կնքելու

կառավարութիւնը Նոյմ. 3ին կը հեռագրէ Լինկուրիի կառավարու-
թեան՝ զինագաղարի և հաշտութեան բանակցութեանց ձեռնարկելու իր
պատրաստակամութիւնը։ Այս առաջարկը թուրք հրամատարութեան
կը յանձնուէր Նոյ. 5ին։ Նոյն օրը Հայաստանի կառավարութիւնը
կ'ստանայ Լինկուրիի թուրք Ազգ. մեծ ժողովէն Նոյ. 2 թուակիր հե-
ռագիր մը որ նոյն բաղձանքը կը յայտնէր։ — Գարա Պէքիւր փաշա
ստանալով Հայաստանի կառավարութեան առաջարկը, իր կողմէն որոշ
պայմաններ կը դնէր՝ բանակցութիւնները սկսելու համար։ Այսպէս, կը
պահանջէր որ հայ զօրքերը պարպէին Ալեքսանդրապոլը, թուրք զօրքե-
րու կողմէ անոր բերդերն ու կայարանը գրաւուէին, քաղաքը մտալով
բնակչութեան ձեռքը։ Հայ զօրքերը պարտաւոր էին 10-15 քիլոմէթր
չըջագիծով հեռանալ նոյն քաղաքէն։ — Այս առաջարկը քննութեան
առնուեցաւ Նոյ. 5ին նախարարութեան և հրամատարութեան խառն
նիստին մէջ, և ևս զմական նախարարին ու հրամատարութեան պատճա-
ռաբանութիւնները լսուելէ յետոյ՝ որոշուեցաւ քննուելի Գարա Պէքիւր
փաշայի առաջարկը։

Այս պայմաններով ահա կնքուեցաւ Ա. զինագաղարը Նոյ. 7ին։
Յաջորդ օր, սակայն, Լինկուրիի կառավարութիւնը զգալով Հայաստանի
զիմադրութեան անկարող ըլլալը՝ կ'առաջարկէր նոր պայմաններ որոնք
մինչև որ չընդունուէին, հաշտութեան բանակցութիւնները պիտի չկա-
տարուէին։ Գարա Պէքիւր կը պահանջէր յանձնել 12 թնդանօթ և 60
զնդացի՝ իրենց բոլոր կազմածներով, 4000 սնտուկ փամփուշտ, 6000
թնդանօթի ռումբ, 1000 սնտուկ հրացանի կազմածներ, 2 վայրաշարժ,

50 վական և 2000 հրանցան: Բաց աստի, հայ զօրքը պիտի պարպեր Ալա-
կեօղ կայարանէն դէպ ի կըրմըղլու-նորմանի-Դալալօղլի-Վարունցազ-
կայ որմէ դէպ արեւմուտք (Ալեքսանդրապօլ) պիտի գրաւուէր թուրք
զօրքով, իսկ դէպ արեւելք մինչեւ Արաքս կայարանը, Ալազէօղի դա-
զաթը, Գանապիւրմազ, Բոցիքինէ և Նոզօ-Միխայլովկայ՝ պիտի նկատու-
ուէին չէզոք գօտի, և պիտի կառավարուէին հայկական վարչութեամբ
և ինքնավար մարմիններով: Իսկ այդ դժէն դէպ արեւելք՝ պիտի գրա-
ւէին հայկական զօրքերը:

Վարչապետ Օհանջանեան խորհրդարանի արտակարգ նիստին մէջ
(Նոյ. 11) կարսի տնկումն ու անկէ յետոյ կատարուած բանակցութիւն-
ները զեկոյցով մը կը հաղորդէ, և կը ներկայացնէ Գարա Պէքիբի առա-
ջարկները որոնք միաձայն կը մեր-
ժուին: Զէնքերու բախտն անդամ
մըն ալ պիտի փորձուէր: Կառավա-
րութիւնը վերջին յուսահատ փորձն
ըրաւ երկու զօրամասով, Երեւան-
եանը՝ Դրոյի հրամատարութեամբ, և
Զաջուրինը՝ Ակուհի զեկավարու-
թեամբ: 3-4 օրուան նոր կռիւներ
իրական ու է արդիւնք չտուին:
Նոյ. 12ին թուրքերը զրաւեցին
Ակինի կայարանն ու Իկտիրը: Հայ
զօրքը քաշուեցաւ դէպ Արաքս: Նոյ.
13ին տեղի ունեցաւ թրքական մեծ
յարձակողականը հայ երկու զօրա-
բանակներու վրայ: Ակինը զիմացաւ,
Զաջուրի առջեւ հայ զօրքերը մօ-
տեցան Ալեքսանդրապօլի և յետոյ
ևս քաշուեցան մինչեւ Համամլը,
Զաջուրի կիրճերը թրքաց ձեռքը
ձգելով: Նոյ. 15ին հայ զօրքը ետ
առաւ Ակինի կայարանը, յաջողելով զիմացրաւել թուրք յարձակոց-
ները: Թուրքերը վերական յառաջխաղալ: Նահանջող բանակը գրեթէ
քայքայուած էր: Ետեւէն կը հասնէին նոր ոյժեր, մանաւանդ կամաւոր
խումբեր: Զաջուրի առջեւ կռիւ կը մղուի ու ժգնութեամբ 4-5 ժամ:
Կիրիջանի մէկ խումբն ու քանի մը վաշտեր կը կռուին Տերսուարի,
սակայն ուրիշներ կը լքեն ճակատը: Թուրքերը կ'անցնին հայկական
բաւակին թիկունքը:

Լ. Մ. Գարախանեան
(Մօսկուայի մէջ Յօգիէքական
Հանրապետութեան արս. գործոց
Գովիւտի խորհրդական և վար-
ժաւիայի ղեկավար):

Յուսահատութիւնն ընդհանուր էր և ամէն ոք հարաք մը կը փնտը-
ուէր թուրքերը: Տեղացնելու: Կառավարութիւնը բարոյալքուած՝ բանա-
կին կորով ներշնչելու համար իրը յուսահատական վերջին փորձ, Նոյ.
17ին, 15 երեսփոխաններ և հանրային գործիչներ ճակատ կը դրկեր:

սակայն ոչ մէկ օգուտ կ'ունենար անկարգ կերպով նահանջող զինուորը կանոններու համար: Միւս կողմէ կառավարութիւնը խառնուելու չորք (Նոյ. 17) կը փութացնէր թիֆլիս՝ Դաշնակից ներկայացուցիչներու մօտ, Հայաստանի կացութիւնը անոնց պարզելու և վերջին յուսահատական գիմում մը բնելու համար: Սոյն նպատակներ առիթք որ այս յուսահատ պահը կը ներկայացնէր՝ օգտագործեցին պուլշէվիք գործակալները: Ներկայացնելով հիւսիսային փրկարար ոյժք՝ Ռուսաստանը որուն գիւտանագիտական ներկայացուցիչը Լըկրան Մոսկուայէն ճամբայ ելած էր գէպի երեւան: Ժողովուրդը կը հաւատար թէ ան կու գար իրագործելու Հոկտ. 21ի համաձայնութիւնը որ Հայաստանի փրկութիւնը պիտի բլլար:

Նոր քաղաքականութիւն մը բնագրկելու պէտքը պատճառ կ'ըլլար որ Պ. Օհանջանեան հրատարէր վարչապետութիւնէ (Նոյ. 18): Խորհրդարանը երկրին ամէն ոյժերը համախմբելու համար պաշտօն կու տայ Քաջագունեանի, որ նոր գահճիճ մը կազմէ: Նոյն օր, ժամանակ չահելու կամ ինչ որ կարելի է՝ ազատելու համար, Բ. անգամ զինազոգար կը կնքուէր որուն պայմաններուն համաձայն՝ հայ կառավարութիւնը Նոյ. 23ին թուրքերուն կը յանձնէր 10 թնդանօթ և 20,000 հրացան: Իսկ հաշտութեան բանակցութիւնք 2 օր վերջ կ'սկսէին Ալեքսանդրապոլ, Գարա Պէքիբ Փաշայի և Պէքիբ Սամի Պէյի հետ: Հայ պատուիրակներն էին Նախկին վարչապետ Ալ. Խատիսեան, Էլմտ. Նախարար Ա. Արիստանդանեան և Կարսի նահանգապետ Ս. Ղորղանեան: Էնկիւրիի կառավարութեան ներկայացուցիչք իբր յաղթական՝ փոքր և բնկճուած Հայաստանի պատուիրակներուն ակամայ ստորագրել կու տային Դեկտ. 3ին իրենց տուն տուած ձեւով Ալեքսանդրապոլի գաշնագրիք որ սեւ արատ մը պիտի մնայ ց'իշտ: Վասն զի անով հայ կառավարութիւնը կը վաւերացնէր սա տեսութիւնք թէ «սով. սահմանին մէջ հայ մեծամասնութիւնը ունեցող որ և է հողամաս յիայ» (յօդ. 3), կը զիջանէր մինչև Արաքս և Արածանի գտնուող հողամասերը (յօդ. 4), կը հրատարէր կանոնաւոր բանակ ունենալէ (յօդ. 6), կ'ընդունէր թրքական հակահիշիւ և պաշտպանութիւն (յօդ. 7 և 10), մինչեւ 6 ամիս իրենց տեղերը չգարձող գաղթականաց սեպհականաթրութիւնը կ'ուրանար (յօդ. 8), կը մերժէր և չեղեալ կը հռչակէր Սէզրի գաշնագրիք (յօդ. 11), կը ճանչնար իսլամ համայնքներու կազմութիւնը Հայաստանի մէջ (յօդ. 12), կը խոստանար րուսիցիի բրաւունք թուրքիոյ (յօդ. 13), թուլտուութիւն զինուորական միջամտութեան (յօդ. 14) և վերջապէս չեղեալ կը համարէր իր կնքած բոլոր գաշնագրիքերը որոնք թուրքիոյ կը վերաբերէին և կամ անոր շահերուն վնասակար էին (յօդ. 15):

Մինչեւ այն, արդէն Հայաստան կ'ենթարկուէր գունափոխութեան մը և կ'ընդունէր «խորհրդային» վարչաձեւ: Լ'սինք արդէն թէ միտքերը գէպի հոն ուղղուած էին, և այն բնդհանուր յուսահատութեան մէջ որ կը տիրէր երկրին վրայ՝ միակ յոյսը Լըկրանի խոստումներուն գործաւ

զրույթիւնն էր: Հետեւաբար ուսաստէր արամազրու թիւնները դարձեալ
 երեւան եկած էին և շատեր յոյս կը տածէին Մոսկուայի մէջ գործող
 Տեղիւնակաւոր Պուլշէվիքներու որոնք, օրինակի համար, Գարախանի պէս
 ազդեցիկ գեր կը կատարէին Մոսկուայի կեդրոնին մէջ, և արդարեւ
 կրնային գեր մը կատարել եթէ ուղէին: Այեքսանդրապօլ արդէն իմա-
 նայով թուրքերու մերձեանայն ու կառավարական պաշտօնէից՝ քաղաքը
 ձգել փախչելը, Նոյ. Տին յայտարարած էր Պուլշէվիքեան իշխանութիւն,
 թուրք հրամանատարութեան հովանիին տակ: Գարա-Ֆիլիսէ և Սանահին
 երկրորդ տարածութեան վրայ գտնուած բնակչութիւնն ալ, նաև հոն
 ապաստանած գաղթականք, համակիր արամազրու թիւն կը մնուցանէին
 Պուլշէվիքներուն հանդէպ, ցանկալով կառավարութեան տապալման:
 Հայաստանի միւս վայրերուն մէջ, նոյն իսկ Երեւան, նոյն արամազրու-
 թիւնը կը տիրէր, աւելի զսպուած և գաղտնի, որովհետև Հայ կառա-
 վարութիւնը դեռ գոյութիւն ունէր և կը շարունակէր իր բնակչու-
 թիւնները թէ՛ թուրքերուն և թէ՛
 Պուլշէվիքներուն հետ: Թէև Հայաս-
 տանի մէջ յեղաշրջում յառաջ բե-
 րող պուլշէվիքեան ուժեղ կազմա-
 կերպութիւն գոյութիւն չունէր,
 սակայն անոր պակասը կը լրացներ
 Լըկրանի պատուիրակութիւնը որ
 Նոյ. 21ին Մոսկուայէն Երեւան կը
 վերադառնար, երբ կարս գրաւուած
 էր և թուրքերը դէպ Այեքսանդրա-
 պօլ-Գարաֆիլիսէ-Դիլիջան կ'առա-
 ջանային այդ ճանապարհով միա-
 նալու համար Ատրպէճանի հետ:
 Լըկրանի կու գար օգտուիլ ժողովուր-
 դին յուսահատութենէն և ծաւալել
 արդէն ժողովրդեան մէջ քիչ շատ
 արմատացած սա՛ գաղափարը, թէ
 ո՛չ միայն Պուլշէվիքներու միջոցաւ

Լեւոն Սարգիսեան

կարելի էր թուրքերը քշել, այլ նաև հաց ու նաւթ հասցնել և փրկել
 Հայաստանը տագնապալի կացութենէ: Ան արդէն Պազուի մէջ խորհրդա-
 դակցութիւններ կատարած էր իր համախոհներուն հետ և որոշ ծրագիրով
 մը կը փութար Հայաստանը «խորհրդային» դարձնել: Հակառակ անոր որ
 Պազուի մէջ Պուլշէվիքներէն շատեր առաջարկած էին Հայաստանի վրայ
 ձեռք չդնել, չխառնուիլ անոր ներքին գործերուն և չօգտուիլ անոր
 անձկալից վիճակէն, բայց կը տեսնուին որոշ պարաստութիւններ, կը
 կազմակերպուին պուլշէվիքեան դորամասեր, քնդ որս և հայ մեծամաս-
 նակիւնք, որոշելով կառավարութիւնը ձեռք առնել և Հայաստանը գրա-
 ւել, «ազատել» ֆարիքալիս գաշնակից պետութիւններէն և սերտ յարա-

բերութիւններ պահպանելով դրացիներու հետ՝ երկիրը հանել անտանելի վիճակէ: — Հետեւաբար Նոյ. 17ին հայ Պալշէփիքները կը կազմեն «Խորհրդային Հայաստանի ազգա-յեղափոխական քօմիթէ» անուամբ մարմին մը: Բամպակ-Ղազարի շրջանի հայ գիւղացիք դաւանացած նրեւանի կառավարութիւնէն՝ շուտով ենթարկուած էին պալշէփք գործակալներու ազդեցութեան, նախապատիւ սեպելով թուրք յասաջխազացման առջեւ Ռուսն ունենալ իրրեւ իշխող, փոխան թուրքին: Այս պատճառաւ կարգ մը գիւղերէ մասնակի զիմուսներ կը ած էին Պալշէփիքներու, և իջեւանի մօտ բանակած ռուս կարմիր զօրամասին՝ գալ և կառավարել Բամպակ-Ղազարի շրջանը, թուրքերու մուսքի արգիլելու համար: Պալշէփիքներու փափաքն ալ այս էր արդէն: Իրենց գործակալներուն կազմած հանրազօրութիւնները ստանալէ յետոյ, Նոյ. 28ին պալշէփիքեան 11ը բանակի 6-7 հազար զինուորք 8-12 թնդանօթներով երեք ուղղութեամբ խուճեցին Հայաստանէն ներս: Առաջին թեւք ճնշեց Բարսեան, կեդրոնն իջաւ իջեւան-Դիլիջան, իսկ երրորդը յարձակեցաւ Բալկենսի ուղղութեամբ դէպ ի Ղարաղօյլի: Իջեւանի (Գարգանաբայ) մէջ, տեղացիք ողջունեցին զանոնք իբր ազատարարներ:

Նախ քան ներխուժումը, «տուն գառնալու» հեռապատկերով ֆոմիլ-նիւրները բարոյալքած էին սահմանազուրի այս զօրքերը որոնք իրենց պարտականութիւնը թողնով զարձան «տուն»: Դիլիջանի բանակը նահանջեց դէպ ի Սիմոնովկա, Ղարաղօյլի գունդը մղեց 10-12 ժամուան կռիւ՝ արշաւող կարմիր բանակին դէմ և ապա տեղի տուաւ: Թուրք և ռուս յասաջխազացումներ և ժողովրդեան օտարասէր արամազրութիւնք քսոս մը ստեղծեք էին: Յ. Քաջազնունի օրերով զուր կը ջանար զահալի մը կազմել և ի վերջոյ ձեռնթափ կ'ըլլար: Նոյ. 27ին Սիմոն Վրացեան կ'աջողէր կազմել նոր զահալի մը որուն անգամներն էին. — Ս. Վրացեան վարչապետ և արտ. գործոց նախարար և փոխ նախարար ներքին գործոց (Դաշնակցական), Արշակ Տերտերեան կլմտ. նիւրք. (նոյն), Դրօ զինուորական (նոյն), Ա. Յովհաննիսեան երկրորդին. և աշխատանքի (նոյն), Ա. Խոնդկարեան դատական (Սոց.-աէվ.), Վ. Միխայիլովսկի կրթին. (նոյն): Սակայն այս զահալի մը՝ այնքան զժուարութեամբ կազմուած՝ հազիւ ետօրեայ կեանք կ'ունենար, վասն զի Դիլիջանի մէջ Նոյ. 29ին կը կազմուէր ռուս սլոժերէ հոգանաւորուած Հայաստանի Յեղիովը (Յեղափոխական Կոմիտէ) որ ռուս բանակին հետ կ'առաջանար: Արդէն Դեկտ. 1ին ան Դիլիջան փոխազրուած էր և մշտակայ յարաբերութեան մէջ էր Ռուսիոյ նրեւանի ներկայացուցիչ Լըկրանի հետ որ կը բանակցէր Վրացեանի զահալի մը հետ, յանուն այս կառավարութեան: Վրացեան որ ռուսասէր ճանչցուած էր՝ նախ Նոյ. 30ին Դիլիջանի զբաւման համար բողոքեց Մոսկուայի ներկայացուցչին մօտ, անոր միջամտութեան վրայ յոյս դնելով. սակայն շուտով հասկցաւ որ պատրանքի մը կը զոհուէր, վասն զի հակառակ անոր որ Լըկրան Նոյ. 30ին ներում խնդրած էր և զօրքը կտ քաշել խոստացած՝ 6 ժամ յետոյ կու գար յայտնել թէ

քոմիտեի անդամներն հրահանգուածներն կեդրոնական Գոմիտէն վճարած էր Հայաստանը խորհրդային դարձել, ուստի իր սուաշին յայտարարութիւնը կը ջնջէր: Յետոյ ուղեց Պոլշէ վիճակները զիջուածներով շահել, և եթէ ոչ իշխանութիւնն ամբողջ՝ գլխի անոր մէկ մասն իրենց ձեռքերուն մէջ ունենալ: Ուստի Դիլիջան գտնուող և զիմադրութեան պատրաստուող Զօր. Սեպուհի հրահանգ տուաւ ետ քաշուիլ՝ մինչև Զիրուխու: Սակայն որ և է օգուտ չունեցաւ: Լքիբան պահանջող լեզու մը գործածել սկսաւ և վերջապէս յաջողեցաւ համողել Վրացեանը, որ զիջանի իր իշխանութիւնը Դիլիջան սպասող Յեղկոմին: Լքիբան խոստացաւ և նոյն իսկ ստորագրութիւն տուաւ, թէ դաշինքի անդամք անձեռնմխելի պիտի մնան և խստութիւններ ու զնդակահարութիւններ տեղի պիտի չունենան:

Վրացեան Յեղկոմին մէջ 2 Դաշնակցական անդամ առնելու պայմանաւ՝ կը քաշուի իշխանութենէ զոր կը փոխանցէ Զօր. Դրոյի՝ իբր զինորական դիվիզիոնի (Դեկտ. 1). այս վերջինը կը փորձէ բանակցել սովետական քոմիտէին հետ և իրաւախոհութեան մը գալ: Սակայն բանակցութեան ձեռնարկած օրը (Դեկ. 2) Հայաստան նրեւանի մէջ կը հռչակուի Վորհրդաւմէն, մինչ թատիսեան Ալեքսանդրապօլի մէջ հաշտութեան դաշնագրի կ'ստորագրէր: — Կասեանի գլխաւորութեամբ Դիլիջանի Յեղկոմը կը մտնէ նրեւան և Դեկտ. 4ին իր գլխաւորութեամբ կը կազմուի հետեւեալ դաշինքը. — Սարգիս Կասեան (Սերգէյ Տէր. Գասպրեան, պոլշէ վիճ.) վարչապետ և երկրագործական ժողովրդային քոմիտէի: Ասխանազ Մուսիսեան, Սահակ Տեր-Գաբրիէլեան (այժմ, ի Մոսկուա Հայաստանի ներկայացուցիչ): Աւիս Նուրիջանեան ազգական գործերու ժողովրդական քոմիտէի: Ալիս. Բեկզադեան տրաւ. գործոց և պարէնաւորման քոմիտէի իսկ Սիլին (Ռուս-Պոլշէ վիճ.) հրամատարն էր Հայաստան մտնող ուս կարմիր Բանակին:

Գեղիկէ Ծախվորտեան (Հայաստանի Ս. Խ. Հանրապետութեան անկան անկախացուցիչ հայ զազուրթներում: Նոյն պատգով՝ այժմ ի Պօլիս:)

Խորհրդային կարգերու Հայաստան մտնելէն ածիջապէս յետոյ, Խորհրդային Ռուսիոյ արտ. գործոց քօմիտէր Չիչէրին Դեկտ. 6 թուակիր ծանուցագրով մը Մուսթաֆա Քէմալէն կը պահանջէ պարպել Հայաստանի գրաւեալ մասերը: Նոյն օրը (Դեկտ. 6) Յեղկոմ (= Իեւկոմ=Յեղափոխութեան քօմիթէ) կը կազմակերպուի, և կառավարութեան կազմը կը լրանայ Տեառեալ կերպով.—Մրց. Կասեան (նիզՏ. և երկրագործական ժողովրդային քօմիտէր), Ալ. Բեկլաղեան (արտ. գործոց), Ալիս Նուրիչանեան (ղինւորական), Ասֆանզ Մուսլեան (ներքին գործոց), Աշո Յովհաննիսեան (լուսաւորութեան), — Դեկտ. 17ին այս Յեղկոմը կը վերակազմուի: Մ.առեան կը քաշուի ԴաՏլիճէն որուն վրայ կ'աւելնան սա նոր անդամները. — Ռուրիկ Ոսկանեան (Տաղորդակցութեան), Սանակ Դովլաբեան (ներքին գործոց), Ս. Բալլասեան (արգարագատութեան) որ քիչ յետոյ տեղի կու տայ Պազուէն եկող Սիւրիյան Նուրիի, Ե. Նրզնիկեան (եւեմտական գործոց), Ջաղիբեան (եւեմտականի Խորհրդատու, Չէղոք), Խօշամիրեան (գործերու կառավարիչ, Չէղոք), Թուրանեան (քարտուղար, Չէղոք):

Սակայն այս կազմն ալ տեւական չըլլար, վասն զի Դեկտ. 25ին կը լսուի թէ աւելի սահմանափակուելով զուտ Պոլշէփքներու ձեռք կը մնայ իշխանութիւնը: Կասեան Յեղ. Գօմիթէի նախագահն է նորէն, Բեկլաղեան (արտ. գործոց և պարենաւորման ժողովրդական քօմիտէր), Բուրջանեան (մամուլի և բրորականի քօմիտէր), Ռուրիկ Ոսկանեան (Տաղորդակցութեան ժողովրդական քօմիտէր), Դասասաւա Տեր-Սիմոնեան, Կոստանեան (Սօցիալական Ապահովութեան քօմիտէր), Աշո Յովհաննիսեան (լուսաւորութեան քօմիտէր), Ալիս Նուրիչանեան (ղինւորական քօմիտէր):

Դեկտ. 14ին Երեւան կ'սկսի Տրատարակուիլ Գօմիտիսթ թերթը, հայերէն և ուսերէն: Այս լրագրին առաջին թիւին մէջ Տրատարակուած կառավարական յայտարարութիւն մը շեղեալ կը հռչակէր Ալեքսանդրապօլի Դաշինքը: Դժբախտարար այս յայտարարութեան իրագործումը գրական որ և է փաստով չկրցաւ ցոյց տալ Խորհրդային Հայաստանը որ իր յոյսը գրած էր Մոսկուայի միջամտութեան վրայ: Լնդհակառակն Կասեանի Յեղկոմը պատճառեց մեծ յուսախարութիւն և ընդՏ. զժողոՏանք, արդիւնք՝ անլուր կեղեքումներու և անիրաւութեանց զորս պոլշէփք վարչաձեւը բերաւ միասին: Յեղկոմը Երեւան հասնելէն քանի մը օր վերջ չէր բոլոր կուսակցութեանց պաշտօնապէս հարցում ուղղեց թէ ի՞նչ է իրենց տեսակէտը հանդէպ Խորհրդային վարչաձեւին, ի՞նչ կարծիք ունին Գ. Խնտերնացիօնային, Բ. Խնտերնացիօնային, համաշխարհիկ ու ընկերային յեղափոխութեան, Ռուսիոյ արեւելեան քաղաքականութեան և ընդ մասին: Ռուսիոյ Սօցիալ-Դեմօկրատները, շնչակեանք, Սօցիալիստ Յեղափոխականք և Չախ Դաշնակցականներու Միութիւնը Խորհրդային վարչաձեւը կ'ընդունէին՝ իբր լաւագոյն պետական իրաւակարգ: Յեղկոմն ու Կոմկուսկենտկոմը (= կոմմունիստական կուսակցութեան կեդրոնական կոմիտէ) փորձեր քրին այս հոսանքներուն

գործակցութիւնն ու ձուլումը յառաջ բերելու համար, սակայն միայն Դաշնակցութեան ձախ հատուածը յաջողեցան ձուլել իրենց մէջ. իսկ միւս կուսակցութիւնները, մասնաւորաբար Դաշնակցականք, ենթարկուեցան հալածանքի և արգելուեցան օրինական ազատութենէ: Այս արգելքը կը դադարեցնէր հաւաքական ամէն տեսակ աշխատանք: Ակումբներ և թերթեր կը փակուէին,

խօսքի և մամուլի ազատութիւնը կը ջնջուէր, ընդ նմին և անծի անձեռնմխելութիւնը: Զերբակալուեցան և բանաւեցան շատեր որոնք իբր թէ զեղծութիւններ և գոշութիւններ քրած էին:

Վրացեանի Դաշինքին անկումէն յետոյ, նախկին վարչապետ բժ. Համօ Օհանջանեան և իր Դաշինքին ընկերները կեանքերին վտանգուած տեսնելով՝ կ'որոշեն Վրաստան անցնել: Սահմանադրէն 4 վերստ հետու գիւղացիք լուր կու տան տեղական Յեղկոմին, Պրովստեա գիւղին մէջ Պուշէվիքները կը ձերբակալեն Օհանջանեանը, դատական նախարար Արտաշէս Զիլինկիբեանը (Ռուբէն Դարբինեան), արտակարգ դատարանի նախագահ բժիշկ Տէր-Դաւթեանը, Երեւանի քաղաքապետ Արշալոյս Աստուածատու բեանը, Թիֆլիսի Աշխատար թերթի խմբագիր Կորիւն Ղազազեանը, խորհրդարանի անդամ Վահան Կառապետեանը, Բախադար Բուս բանակին, Մակենցեան ներքին գործ. նախարար:

Հայկ. Թանգարանին բացման օրը (Ազէն) Առոս Յովհաննիսեան՝ կրթ. նախարար, Ա. Շահվերեան, Վէլիխանով՝ քաղաքապետ, Բուս բանակին, Մակենցեան՝ ներքին գործ. նախարար:

կալուածները ոտքով կը տարուին Գարա-Բիլիսէ և անկէ Դիլիջան ուր տեղական Յեղկոմը (որուն կը նախագահէր Օր. Սիլիկ Դաւթեան) կը հարցաքննէ զանոնք և հետոյն Երեւան կ'ուղարկէ ուր բանաք կը վիճակի իրենց, շատ մը ուրիշ յայտնի դէմքերու հետ, մասաւորապէս 1000 հոգի: 1921 Յունվարին հալածանքն ու կեղեքութիւնները կը հասնին

ծայրագոյն աստիճանի: Կը կատարուին հսկայ շուրջ կայանք, անվերջ խուզարկութիւններ, պարէնի և մթերքներու բռնագրաւումներ: Մասնաւորապէս ծանր կ'ազդէր բնակչութեան վրայ Կարմիր Բանակի զինուորուն՝ տուններու վրայ բռնի բաժանումը:

Հայաստան իր ինքնորոշ և հայացի գրոշմը կը կորսնցնէ վերստին, սուսականութեան և նմարկուելով, մասնաւոր Գեկափ վերջերք՝ երբ երկրին ներքին կառավարութիւնն իրապէս կ'անցնէր Ձեկա Ձեռնգլխակա (արտակարգ դատախազութիւն) — Հայ պետութեան մը ստաջին սրոշիչ նշանք՝ Հայ Բանակը գոյութիւն ունենալէ կը դադարէր, վասն զի Կասեանի կառավարութիւնը ո՛չ ՚ի հայն Գեկափ. 17ին զօրացրու մով հայ բանակը կը չնջէր, այլ և անոր սպաները դաւով մը կը հեռացնէր երկրէն: Արդարեւ 24 Յունվար 1921ին զանոնք կը հրաւիրէր խորհրդարանին առջեւ և ապա հաւաքուած 1000ի չափ սպաները — որոնց մէջ էին Զօր. նազարբէկեան, Հախերդեան, Կամազեան, Ֆէսինքօ, Շուրաբիկեան, Բարազամեան, Սիլիկեան և այլն — ձերբակալել կու տար սուս կարմիր զօրքին և հակոզութեան տակ կ'ուղարկէր Քանաքեռ ուր անոնցմէ 25ը ազատ կ'արձակուէին և մնացեալները կը տարուէին Պազու: Հոն իրենցմէ 90 սպաներ և սաղատ կ'արձակուէին և մնացեալներուն կէսը կը զրկուէր Տիֆլիսի կան սպաներու մօտ՝ Բէազան, միւսներն ալ՝ զանազան քաղաքներ: Զօր. Շուրաբիկեան Պազուէն Ռոստով փոխադրուած պահուն՝ կառավարութիւն վար նետուելով անձնասպան կ'ըլլայ:

Երբ այս էր կազութիւնը պետութեան կեդրոնը, զաւտաներու մէջ ուր հսկողութիւնը թոյլ էր՝ աւելի անմխիթարական էր ան. վասն զի կեդրոնական իշխանութեան աչքէն հեռու, անբարեխիղճ տարրեր և բախտախնդիրք առիթէն օգտուելով՝ բնակչութիւնը կը կեղեքէին, ինչ որ զիւղացիները կը դառնացնէր: Պոլշէ վիճերը կը պահանջէին անոնցմէ, որ իրենց ուսեստի մթերքները արամադրէին Կարմիր Բանակին: Աւարապու արշաւախումներ կը շրջէին որոնք կը կատարէին խուզարկութիւններ, զէնք ու զինուորական հագուստ կը խլէին զիւղացիներէն, արջառ և խար պաշտօնական բռնագրաւմանց կ'ենթարկէին, իսկ անպաշտօն կերպով կը յափշտակէին ամեն ինչ (իւղ, մեզր, պանիր, զարդեր, դրամ և այլն): Գիւղացիք անոնց գէւ յուսահատօրէն բողոքներ կը բարձրացնէին որոնք երբեմն կ'ստանային խառնայոյզ հանգամանք. օրինակ, Գարաշիչաղի (Մաղկաձոր) զիւղախումբին մէջ Պոլշէ վիճերու շահատակութեանց հետեւանօք Ալփարս զիւղի խառնութիւնք. Ախտայէն հոն կը զրկուին սուս Կարմիր Բանակէն 2 վաշա. զիւղացիք կը դիմադրեն, Պոլշէ վիճերը յաղթական զիւղ կը մտնեն: Պաշ-Քեառնի զիւղի բնակիչք տեսնելով իրենց զրացի զիւղերուն մէջ տեղի ունեցած թալանք՝ կ'որոշեն թոյլ չտալ, որ Կարմիր Բանակի զինուորները զիւղ մտնեն: Եւ կ'աջողին:

Առանց այս բոլորին ալ, խորհրդային վարչաձեւին ստեղծած շրջափոխումը, անոր արմատական կարգադրութիւնները, նախապէս տիրող կուսակցութեան մարդոց տապալումն ու իրենց պաշտօններէն հեռա-

ցումը բնական էր որ ստեղծէին զժողովներու խոշոր խումբեր: Եւրֆին գործոց ժողովրդական քօմիտէութեան Դեկտ. 17ի հրամանագրերը որով իրենց պաշտօնէն դադարած կը հաշակէր ըստը քաղաքային ինքնավարութիւնները, գաւառական վարչութիւնները, Եւրֆին գործոց նախարարութեան արտակարգ լիազօրները, Միլիտի տեսուչները, նահանգական տեսանները, հանրապետութեան քաղաքապահ գորաց պահեսար, պա-

հանջելով որ անոնց ըստը գոյքերը անմիջապէս ցուցակագրուելով յանձնուին Երեւանի կեդրոնական և գաւառի տեղական Յեղկոմներուն, արձակուած պաշտօնեաներուն միայն 15 օրուան ռոճիկ տալով, անշուշտ կուսակցական մակարոյժներու ստուար զանգուած մը եւս կը դարձընէր անբաւական ու կառավարութեան հակառակորդ:—Պուշկիֆները քանդեցին դատարանաց կազմակերպութիւնը, փակեցին համայնարանը (Դեկտ. 18ի հրամանագրով) և բացին ժողովրդական համալսարան մը՝ իրենց բմբուսած եղանակաւ (Յունվար 18): Գրասեցին ըստը արարանները, խփանեցին լրագրիչները, և այսպէս ըստմութիւ անձեր զրկեցին իրենց արուստը հայթայթելու միջոցներէն: Հանրային ու մասնաւոր-անհատական գրադարանները պետական ստացուածք հաշակեցին:

Հայաստանի վարչապետ Ալեքս. Մեանսիկեան կ'այցելէ Ալլահվէրսի գործարանը: (Ափրէն) Ա. Լալայեան, Մոսաեան եւ Մեանսիկեան:

Ապրանքներու բռնադատումը, գործարաններու և աշխատանոցներու — նոյն իսկ ջրաղացներու և աղօրիփներու — պետականացումը կայլն ո՛չ նուազ նպաստեցին՝ ստուարացնելու դանդաւորներու և դաւանացողներու թիւը: Նոյն իսկ Դեկտ. 19ին հրամանագիր մը (Դեկտեմբ.) կը յայտարարէր, թէ ազգայնացուած են Հայաստանի մէջ գործող ըստը պանքաներն ու մանր վարկի բնկերութիւնները: Հայ ժողովրդեան գուրգուրան-

քին առարկայ Լ՛ջմիածնի՛ն իսկ իր կալուածներով և Տիմարկու թիւննե-
րով պետականացնելու ծրագիր՝ մշակեցին. բարեբախտաբար այս գործին
հսկելու համար Լեւոն Սարգսեանի պէս հասուն մէկը խմբաւոր զբին
Լ՛ջմիածնայ վանուց վրայ: Եկեղեցիներու և մենաստաններու կալուած-
ները պետական ստացուածք հռչակեցին, եկեղեցականներն ալ արդիւն-
աւոր ուսուցչութենէ: որով այս դասակարգն ալ զգոհներու շարքը
մտաւ: Ժողովրդեան այն յոյսը, թէ Պոլշէ վիճակները պիտի վանէին թուր-
քերը գրաւեալ վայրերէն, և զաղթականք հնարաւորութիւն պիտի
ունենային գաւառաւու իրենց օճախները՝ չիրականացաւ երբեք. ընդհա-
կառակն ի գործ դրուեցան կալուածականութիւններ և կողոպուտներ որոնց
անմիջական հետեւանք եղան սոփո ու կեանքի սղութիւնը, ո՛չ նուազ
քմբոսացուցիչ: Այնպէս որ երկրին մէջ կար լարուած արամազրութիւն
մը, խլրտու մներու և ընդվզումի ձգտող: Արդէն կորիզներ կային երկրին
մէջ: Զանգեզուր քմբոսա զիբք ունէր Երեւանի դէմ և հոն չէր կրցած
մտնել պոլշէ վիճք զինուորը: Զանգեզուրի և Դալարագետի մէջ Դաշնակ-
ցութիւնը տէր էր կացութեան և կ'սպառնար Երեւանի, հոն վերահաս-
տատել ուղեւոր իր իշխանութիւնը: Այս կացութեան առջեւ Յեղհոմբ
զարնաւ աւելի սպառնական և զիմեց ճնշողական միջոցներու որոնք
էր թէ իր գոյութիւնը սպառնալու համար ձեռք կ'առնուէին: Սոյն
ահարեկումի քաղաքականութիւնն իր սասակութեան հասաւ՝ երբ էջ-
միածնեցի Աթարեհեան Մոսկուայէն Երեւան ժամանեց, — փետրվարի
առաջին տասնեակին ձերբակալուեցան յայտնի Դաշնակցական գործիչ-
ներ և զեկավարներ, իրր կանխազգուշութիւն և պատանդ: Երեւանի մէջ
պաշարման վիճակ հռչակուեցաւ: Պոլշէ վիճակներու վրաստանի վրայ
արշաւանքին հետ — որ կ'սկսէր փետր. 12ին — զրէթէ միաթամանակ
ծայր տուին Հայաստանի մէջ խլրտու մներ որոնց կասեանի վարչութիւնը
պատասխանեց խտորէն: — փետր. 14ին առաջին անգամ կատարուեցան
զնդակահարութիւններ. նոյն օրը զնդակահար եղան 14 հոգի որոնց մէջ
էին Համազասպ, Գնդ. Դորդանեան ևն.: Ամէն օր նախորդ օրը զնդակահար
եղողներու ցանկը կը փակցնէին փողոցները, որպէս զի ժողովուրդը
զիտնար և ահարեկէր: Այսպէս շարունակուեցաւ 4 օր: Պոլշէ վիճակները
ծրագրած էին 600 հոգի մահով պատժել, սակայն իրագործելու ժամա-
նակ չունեցան: Պաշ-Բեառնիի զիւղացիք որոնք միշտ քմբոսա մնացեր
էին և անոնց միացող Պաշ-Ապարանի զիւղացիք փետր. 15ին յառաջ կը
խաղան: Աշտարակ, Վաղարշապատ, Կատայք կը ծաւալի շարժումը
(փետր. 15-16) և փետր. 17ի զիշերը կը զբաւուի Երեւանի արուարձանը՝
Գանաքեա: Յաջորդ առաւօտուն Երեւանի քաղաքացիներն ալ կ'քմբոս-
տանան, երբ արդէն ազդեցութիւնները զուրսէն շրջապատած էին Երեւանը:
Դաշնակցականաց առաջնորդութեամբ և կողմակերպուած զինեալ ոյժեր
քաղաք կը մտնեն և կը բանան լանտին գուռները, մինչ Հայաստանի
Գոմմիւնիստական կառավարութիւնը, կուսակցութիւնն ու Հայաստանի
Վարմիր Բանակէն 3-4000 հոգի զրահապատ կառախումբով կը քաշուին

զէպ Տարու, Դամարուի, Վեաիի ու Շարուրի շրջանները: Պուլէվիք-ները Երեւանէն խոյս տուած ասան՝ բանակին Տրամատարական կազմը միասին կը տանին և կ'ապանեն անոնց մեծ մասը: Երեւանի մէջ ուրախութեան ցոյցեր կը կատարուին և նոյն օրն իսկ կը կազմուի «Հայրենիքի փրկութեան ֆոնդ» մը, նախագահութեամբ Սիմոն Վրացիաբի որ արագորձոց և զիւղանտեսական նախարարութեան ներքէնը ձեռք կ'առնէ նորէն իսկ գլխաւոր անդամներն էին Արշակ Յովնանեան (զինուորական գործոց վարիչ), Ն. Տրտեան (եւեւմտ. նախարարութեան վարիչ), Կարօ Սասունի (ներքին գործոց վարիչ), Սմբատ Եղիազարեան (խնամատարական գործոց վարիչ), Յ. Տր-Միխայիլեան, Ա. Օհանջանեան, Վ. Միւսիսեան, Ն. Սարգսեան (աշխատանքի ու ազատագրութեան վարիչ), Ս. Խաչատրեան (քննչ. Տրամատար), Յ. Տր Եղիարեան (պարէնաւորման գործոց վարիչ), Միխիլ Նոյնեան (ներքին գործոց օգնական) և ուրիշներ, թուով 15 հոգի, գրեթէ անխաբ Դաշնակցական, բայց ի մէկէն: Համանման քօմիթէներ կը կազմուին միւս կեդրոններու և զիւղերու մէջ: Բանակը կ'առնէ «Ժողովրդական բանակ» անունը, քննչ. Տրամատարութեամբ Գնդ. Խաբանեանի (Կուռօ):

Սիսակ Տէր-Սիմոնեան (Փօսթ-Հեռագր. արդի ճիւղը.)

Պուլէվիքները թէև Երեւանէն վտարուել չեն գաղթել կոտելէ: Լօռի և Գարա-Քիլիսէ չեն հպատակել նոր կառավարութեան և կը պահեն պուլէվիքեան վարչաձեւը: Փրկութեան ֆօնդին զժամը կը փորձէ Հայաստանի անկախութեան հիման վրայ Մոսկուայի հետ հասկացողութեան մը գալ: Մոսկուա զինչողութիւն չընէր բնաւ: Այն ասան Վրացեան (Մարտ 1ին) զիմում կ'ընէ թրքաց և անոնցմէ օգնութիւն կը խնդրէ Պուլէվիքներու դէմ(*), բայց ո՛չ մէկ անգէլ օգնութիւն կը գտնէ: Ժամանակաւոր կերպով քնկրկած պուլէվիք ոյժերը կ'սկսին յարձակմանց որոնցմէ ամենէն ուժգինն էր Փետր. 26ինը՝ մայրաքաղաքին վրայ: Մարտ 3ին Գարա-Քիլիսէի ուղղութեամբ կոտել կը շարունակուի և «Փրկութեան ֆօնդ»-ի զինուորք առժամեայ յաջողութիւններ կ'ունենան, այնպէս որ Մարտ 7ին Վրացեան հաշուեյարդարի վերջաւորութեան մերձեցումը յայտարարելով՝ ի մօտոյ Բաղխիօն զահլիճի մը կազմութիւնը կ'աւեակէ: Երկու կողմէն կը գործուին անլուր անգթութիւններ: Վրացեան և իր Ն. Փ. ֆօնդին իրենց կարճ պաշտօնավարութեան շրջանին լիուր կը փոխադարձեն նախկին պուլէվիք կառավարութեան գոր-

(*) Կարմիր Ասդ Թիւ 79, կամ Ժող. Զայն Թիւ 823 (25 հնւ. 1921):

ծած անգթութիւնները՝ միեւնոյն միջոցներով. իսկ Պուլշէվիքները պատերազմի ընթացքին աւարի կուտան բոլոր այն զիւղերը որոնք առժամապէս կը գտնուէին իրենց գործողութեանց շրջանին մէջ, և կը գործեն անլուր խժոժութիւններ: Կախը երթալով կը սասականայ և Պուլշէվիքները հետզհետէ կ'ուժեղնան: Այս վերջինք Մարտ 27ին իրեւանի վրայ կ'առաջանան Կոմսարյուի և Նլինովկայի ճակատներէն: Մարտ 28-29ին աւելի մեծ ոյժերով յարձակումը կը շարունակեն և Ապրիլ 1ին կ'առաջանան մինչեւ Աշտարակ-Օշական: Ապրիլ 2ին կը գրաւեն Քանաքեռը որմէ յետոյ իրեւան կ'իյնայ առանց կռիւի: Լ. Փ. Բոմիժէն կ'ապաստանի Զանգեզուր, իր հետ տանելով իրեւանի բնակչութեան մէկ զլխաւոր մասը՝ մօտ 15,000 հոգի որոնցմէ մէկ մասը կ'անցնի Պարսկաստան:

Իրեւան գրէթէ բոլորովին դատարկ էր, երբ Ապրիլ 3ին հոն վերահաստատուեցաւ Խորհրդային Հայաստանի կառավարութիւնը որ այս անգամ նախընթաց փորձառութիւններէն խրատուած՝ աւելի մեղմ մեթոտներու զինեց և կըցաւ վստահութիւն գրաւելու նախ իշխանութեան գլուխ եկաւ Կասեան որուն կը գործակցէին Ալիս Նուրիբեկեան, Ա. Յովհաննիսեան, Դրասսամաս Տէր-Սիմոնեան, Կոստանեան, Ասխանազ Մուսեան: Այս քոմիտէներու խորհուրդը հազիւ քանի մը շաբաթ իշխանութիւն վարեց. Կասեան մեկնեցաւ Թիֆլիս, փոխանորդ թողլով նոր Յեղկոմի ներքին գործոց քոմիտէր Պողոս Մակինցեանը: Գիշ յետոյ Հայաստան եկաւ իրր վարիշ Յեղկոմի՝ Մեասնիկեան (գրական անուամբ Ա. Մարտնի) և Յեղկոմը վերականգնեց այնպիսի տարրերով որոնք հեռու էին Ամբարբէկեանի և Ալիս Նուրիբեկեանի արինառուշտ քաղաքականութեան ներկայացուցիչներն ըլլալէ: Այդ նոր Յեղկոմը որ ցարդ պաշտօնի վրայ է՝ ունի սա կազմը.— Ա. Մեասնիկեան (վարչապետ, զինուորական քոմիտէր և անդամ կողկասեան ղին. կոմիտէի), Ասխանազ Մուսեան (արտ. գործոց քոմիտէր և նախագահ իրեւանայ Յեղկոմին), Պողոս Մակինցեան (ներքին գործոց քոմիտէր), Ալ. Բեկզադեան (պարէնաւորման և արտաքին առեւտուրի), Ալ. Եանիկեան (բանուոր գիւղացիական տեսչութեան), Ա. Խանոյիսան (եղեւմտական), Արսաշիս Կարիկեան (արդարադատութեան), Ալոս Յովհաննիսեան (լուսաւորութեան), Արշակ Խալիկեան (աշխատանքի), Արամայիս Երզնկեան (երկրագործական), Բժ. Մաթո Համբարձումեան (առողջապահութեան), Սիսակ Տէր-Սիմոնեան (թղթատարական և հեռագրական), Օն. Տիրկիւրեան (սօցիալական սպահովութեան և գաղթականական), Սրայիոն Սրայիոնեան (= Լուկաշին) ժողովրդական անտես. խորհուրդի, այն է՝ շտաբային շտաբագահ, Միխայիլ Ղարաբեկեան (Յեղկոմի քարտուղար):

Այս Յեղկոմը ցոյց տուաւ շափաւոր հակումներ և գործակից առաւանձներ որոնք տակն կերպով վստահութիւն կը վայելէին. այսպէս Լիւոն Սարգսեանը — որ Ալեքսանդրապոլի Յեղկոմին նախագահն էր մինչեւ Մայիսի վերջ և կարեւոր ձայն ունէր կառավարութեան մէջ, — նոր «խորհրդային» կառավարութեան անդամիկ գործերէն մին էր. Ապրիլ

10ին հրատարակել ներման հրամանագիր մը բոլոր այն քաղաքացւոց համար որոնք մուրաժ՝ գործօն մասնակցութիւն ունեցած էին քաղաքային կռիւին մէջ: Այս ներումէն պիտի շօղաուէին Հայրենիքի փրկութեան ֆոնդէին և ֆոնդիւնիսթները դատող արտասովոր ատեանին անդամք: Կառավարութեան առաջին մտածումներէն մին եղաւ նոյնպէս քաղաքէն և զիւղերէն փախչող ժողովուրդը հայրենագարձ ընկուիւնդիրը: Փախստականներուն մօտ զրկուեցան պատուիրակներ՝ զանոնք ետ գարձնելու պաշտօնով: Կազմուեցաւ ներման հրամանագրին արագ և շրիւ գործադրութեան համար մարմին մը: — Արդարեւ զիւղերուն ընակիչներն իրենց սուները գարձան և նուիրուեցան իրենց երկրագործական գրազմանց: Նոյնպէս Զանգեզուր և անկէ Դաւրէժ ապաստանող ընակ-

Չախէն աջ. — Դաւիթ Դաւիթեան (Վրաստանի երեսփ. ժողովի անգամ և Երեւանի խնամասարութեան նախարարութեան Վրաստանի ներկայացուցիչ, այժմ «Օլիս»), Ալիս. Եարաճեան (Երեւանի Բազմազլուխի օգնական, այժմ «Օլիս»), Յր. Յարութիւնեան (ազգ. գործիչ):

չութիւնը հետզհետէ գարձաւ Երեւան, և քաղաքը վերստացաւ նախկին ոգեւորութիւնը:

Սակայն Զանգեզուր ապաստանող Դաշնակցական կառավարութիւնը չվարանեցաւ քաղաքական պատերազմ բանալու, Սիւնեաց Տաթևի վանքին մէջ հաստատելով կառավարութիւն և խորհրդարան, «Լիւնա-հայաստան» անուամբ որ յայտնի էր թէ շուտով պիտի ընկճուէր. վասն զի իր սյժերն անբաւական էին և ժողովրդական նոր շարժման մը յայտը չկար, քանի որ Մեանիկեանի կառավարութիւնը կը շահէր ժողովուրդին վստահութիւնը՝ խոհեմ և չափաւոր ընթացքով:

Խորհրդային կառավարութեան կարեւոր յաջողութիւններէն մին

եղաւ Ապրիլ 21ին Ալեքսանդրապօլի կարեւոր քաղաքին Թրքաց կողմէ պարպումը որ կցուեցաւ Խորհր. Հայաստանի Այս յաջողութեան առթիւ Յեղկոսն Ապրիլ 24ին ընդհ. և լիակատար ներում հռչակեց — առանց որ և է վերապահումի — և Մոսկուայէն խնդրեց զարձնել Յով. 24ին աքսորուած բոլոր հայ սպաները որոնք Մայիսի վերջերը դարձան:

Ապրիլ 20ին Հայ կարմիր բանակը մտաւ առաջին անգամ Շարուր, և քաղաքային պատերազմով մը աւելորդ արեւնհեղութեանց տեղի շտաւլու համար՝ պոլշէվիք կառավարութիւնն առաջարկ քրաւ բանակցելու «Լեւոնահայաստան»ի կառավարութեանս Այս նպատակաւ Դուլաչ զիւղ բանագնաց զրկուեցան Մայիս 1ին Մոսկուայէն եկած պոլշէվիք զործիչ Արտաշէս կարինեան, Սոցիալ-Դեմոկրատ Դաւիթ Լեւոնուհ և անկուսակցական Բժ. Ա. Մելիքեան (Մելիքով) որոնք հաղորդեցին սովիեթ կառավարութեան պայմանները. — ա) Չինամատուցութիւն, բ) Հեռանալ ուղող բմ. ստաներն ազատ պիտի ըլլային Պարսկաստան անցնելու, գ) Վերադարձողներուն բնդհանուր ներում պիտի ըլլար:

Սակայն այս առաջարկները մերժուեցան և պատուիրակները Յունիս Յին զարձան ձեռնուռնայն, վրան զի «Լեւոնահայաստան» կառավարութեան պէտ Ս. Վրացեան և ուղղակիան նախարար՝ Նժդեհ՝ չէին զիջած որ և է բանակցութիւն կատարելու հայ մեծամասնականաց հետ և կ'ուզէին ուղղակի յարաբերութեան մտնել Մոսկուայի կառավարութեան հետ: Խորհրդային Հայաստանի կառավարութիւնը զարձեալ հարցք խաղաղ միջոցներով լուծելու համար Յունիս 13ին կարլնեսներ կրկին զրկեց Վրացեանի մօտ Այս առթիւ քօմիսարներու խորհուրդը հրատարակեց Յունիս 13ին Ձանդեղուրի իշխանութեան ուղղեալ նամակ մը որով Հայաստանի Սովիեթական կառավարութիւնը կը խոստանար Թ. Ձանդեղուրի աշխատանքներու կարելիութիւն տալ, մշակելու սէրոյն հայկական կենցաղ. Ձանդեղուրի բնակչութիւնը պիտի ունենար աեղական մարմիններ և իր տնտեսին վարչաձեւը: Թ. Ձանդեղուր պիտի կազմէր Խորհրդային Հայաստանի անրաժան մասը: Թ. կարելիութիւն սիտի տրուէր ինքնապաշտօնաւթեան, և Ձանդեղուրի մէջ զործող զօրախումբերը պիտի ենթարկուէին ընդհ. հրամատարութեան, կազմելով անրաժան մասը Խորհրդային Հանրապետութեան կարմիր զօրաբանակին: Թ. Նոյն. քաղաքական ներում: Թ. Խորհրդային կառավարութիւնը թոյլ պիտի տար քղք. կուսակցութեանց և մամուլի ազատութիւն բոլոր քղք. հոսանքներու համար որոնք պիտի խզէին վերջնականապէս իրենց կապը միջազգային կայսերականութեան հետ, պաշտպանելով Խորհրդային զիծք: Թ. Հայ գիւղացիութեան հոգը չիւլել և Ձանդեղուրէն հեռացած բնակչութիւնը վերադարձնել՝ երբ աշխատանքներ չցանկար: Եւ յիշեցնելով Վովկոսեան զրացի պետութեանց միջեւ տիրող եղբայրական յարաբերութիւնները, Լեւոնային կարարադի՝ Խորհրդային Հայաստանի վերջնական կցումը ևլն. կը հրաւիրէր Ձանդեղուրն ալ միանալ Խորհրդային Հայաստանի որ արդէն համախմբած էր իր շուրջ հայաբնակ մեծ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՆՈՐ ԹՂԹԱԳՐԱՄ 100 ԲՈՒՊԼԻՆՈՑ

Նմալո մըն է ներկայս՝ երևանի Հ. Հանրապետութեան պատաստած բար-
 դամներէն որոնք Պօլեովիկեան Շարժմամբ երկրն գրաւման հետեւանօք
 օրջարեութեան չիզան հանուիլ, բայց կը պահուին հիմա մենէ օտտերուն
 գրգանին մէջ, իրեւ նախական իրիոր :

կեղերնները, դառնալով համայն հայ ժողովուրդին համար իրական հայրենիք ուր կը տիրէ հայ լեզուն:

Ա. Կարինեան այս անգամ նորէն չի կրնար բնակեցութեան մտնել: Դեռ խօսակցութեան չէր մտած, երբ Լեւոնահայաստանի զօրքերը յանկարծական կերպով կը յարձակին, մինչ Կարինեան հազիւ ժամանակ կը գտնէ խոյս տալու: Այս անակնկալ յարձակման հետեւանօք քաղաքային պատերազմը կը սաստկանայ, երբ մասնաւորապէս Նժդէհի զօրքերը նաւորու-Դաւարազեազը կը գրուեն (Յունիս 16): — Հայաստանի ուսու կարմիր Բանակին հրամատար շէքեր կը հրամայէ զէնքի ոյժով վերջ տալ ըմբոստութեան: Գորիս կը գրաւուի, նոյնպէս Դիզակ և Վարանդա: Ապստամբները կը քաշուին Ղափան որ Յուլիսին կ'իյնայ Պոլշէփիքնե-րուն ձեռք՝ առանց կարիւի: Ո՛չ մէկ հալածանք կը գործադրուի դիւ-րացեցութեան դէմ: Եւ այդ թուականէն սկսեալ բովանդակ Հայաստան կ'ենթարկուի «խորհրդային» վարչաձեւի:

Լօսին — երբեմն Հայաստանի և Վրաստանի միջեւ կուտախնձոր, ապա չէզոք դօտի — Հայաստանի վարչութեան տակ է, և թիֆլիսէն 4 ժամ հեռու Սաղաթու՝ սահմանն է Վրաստանի: Զանգեզուր միացած է Հայաստանի և իրր ընդհ. կառավարիչ՝ հոն զրկուած է Դրաստամատ Տէր-Սիմոնեան: Ղարաբաղ, սկզբունքով Հայաստանի մաս հռչակուած, լայն ինքնավարութիւն կ'ստանայ Արարկէճանի հովանաւորութեան տակ, նոյնպէս Նախիջևեան (որուն թաթար բնակչութիւնը կ'ընդդիմանայ Հայաստանի կցուելու), Հայաստանի համար քրսնկիրի թուլտուութեամբ: Խ. Կառավարութիւնը հիմա ամէն ճիգ կը թափէ Մոսկուայի օժանդակութեամբ Հայաստանի կցելու նաև Կարսի շրջանակը որուն 100.000 անձի մօտ բնակչութիւնը թուրք արշաւանքին հետեւանօք իր օճախները լքած՝ զրէթէ մերկ ու անօթի կը թափառի, նորանոր անլուր թշուառութեանց ենթակայ, հայրեւոզարձ ըլլալու յոյսով: Պոլշէփիք վարչաձեւը որ Դեկտ. 3էն մինչեւ փետր. 18 յախուռն կիրառութեամբ մը քարուքանդ քրած էր երկիրը, յեղաշրջել փորձելով ամէն կարգ, Լէլինի դիֆրիաներուն համաձայն, նաև Ս. Վրացեանի «քառասնօրեայ իշխանութիւնը», զայն ձեռք բերելու և ապա վանելու համար մղուած զինեալ պայքարը, Հայաստանի Սովիէթական և Լեւոնահայաստանի Դաշնակցական կառավարութեանց իրարու դէմ մղած քաղաքային-քնտանի պատերազմը. բոլոր տանք յառաջ բերին անտեսութեան և պարէնաւորման դժուարութիւններ որոնք առանց ասո՛նց ալ գոյութիւն ունէին արդէն:

Կասեանի վարչութեան օրով, տեղ տեղ Ամերիկեան Նպաստամատոյցին մթերքներու պատահական բաժնագրաւումները — որոնք պատճառ եղան Ամերիկեան անվստահութեան՝ հանդէպ պոլշէփիք կառավարութեան — ո՛չ նուազ երկիրը մտանցին դժնդակ կացութեան: — Երկու սպանալից և զրէթէ զուգընթաց աղէտներ՝ սո՞վ և համաճարակներ հնձել սկսան բնակչութիւնը: Մեամերիկեանի կառավարութիւնը որ Ապրիլ 2էն յետոյ իշխանութեան գլուխ եկաւ՝ բարեբախտաբար

յաջողեցաւ իր ուղղամիտ վերաբերումով Ամերիկեան Կոնստամուտոյցին վաստակութեան արժանանալ, բնակչութեան՝ մանաւանդ որբերու համար անոնց օժանդակութիւնն ապահովելով: Պաշտօնական տեսարանութեան քործագիր՝ ծայրայեղն Լենին Կովկասի 4 հանրապետութեանց՝ Հայաստանի, Արարկէյճանի, Վրաստանի և Տաղիստանի ուղղեալ նամակի մը մէջ կ'ըսէր, թէ Կովկասի մէջ պէտք էր հետեւիլ տարբեր քաղաքականութեան մը, որովհետեւ ան ուրիշ միջավայր մըն էր, թէ պէտք էր ղիջող բլաւ դէպ ի մտաւորականութիւնն ու մանր քաղքենիութիւնը. նաև պէտք էր կապ պահպանել եւրոպ. դրամատիրութեան հետ: Անիկա երկրին վերածնունդը կը յուսար միայն այս պայմաններով որոնց ճշմարտութեան համազուած բլաւ կը թուին թ. Հայաստանի օրումն վարիչները, հետեւելով իրենց մեծ վարպետին հրահանգներուն:

Խորհրդային Հայաստան այժմ քաղաքականապէս անկախ պետութիւն մըն է, Խորհրդային Ռուսաստանի հանդէպ ունենալով այն զիրքը զոր ունին Նիկ. ուս. կայսրութեան բաժանեալ Լեհաստան, Լիթուանիա, Էսթոնիա, Լատվիա, Ֆինլանտիա և Վրաստան, սա տարբերութեամբ, որ ասոնք Համաձայնական «Օրիէնթացիա» ունին, մինչ Հայաստան և Վրաստան՝ ուսուցանու թ. Ռուսիա այս կարգի պետութեանց անկախութիւնը չժխտող յատուկ դիկրիտներ հրատարակեց:

Հայաստանի կառավարութիւնը կազմուած է Բոլիսէրութիւններէ որոնց ընտրութիւնը կախում ունի հայ քոմիւնիսթական կուսակցութեան կենտրոնական կոմիտէէն և որոնք կը վարուին անոր թելադրանքներով և հրահանգներով: — Հանրապետական երկիրներու խորհրդարաններուն տեղ՝ կան այժմ, ինչպէս Ռուսաստանի, նոյնպէս Հայաստանի մէջ, քոմիւնիսթ կուսակց. կեդր. կոմիտէն և «քոմիտէ» ներու խորհուրդը որոնք գրեթէ ամէն օր կը գումարուին: Հայաստան, նոյն իսկ իր անկախ պետութիւն, իր ուրոյն արտաքին քաղաքականութիւնն ունի, նաև իրաւունք՝ իր սեփական գիւանադիտական գործակալներն ունենալու: Միայն թէ ան ազատ չէ թ. Ռուսիոյ զաշնախիցներուն և քարեկամներուն հետ իր յարաբերութեանցը մէջ, մասնաւորապէս Մ. Բէմալի հետ որ նոյնպէս ազատ չէ վարուելու Հայաստանի հետ ա՛յնպէս ինչպէս ինք կ'ուզէ: Այսպէս Ռուսիա հովանաւորի գեր կը կատարէ Հայաստանի նկատմամբ:

Հայաստան արգելք կայ քաղաքական կուսակցութեանց ազատ գործունէութեան և կազմակերպումին. անհատ կուսակցականք հալածանքի առարկայ չեն սակայն, և Զանգեզուրի արկածախնդրութենէն յետոյ հռչակուած ընդհ. ներումը փակած է այս էջը: — Պարէնաւորման գործը գծուարութիւններ ունի զորս կառավարութիւնը գրեթէ անկարող է հարթելու, հակառակ իր փափաքին: Ան Ռուսիայէն բերաւ բաւական նիւթեր, նոյն իսկ 1 1/2 միլիոն ոսկի բուպի. սակայն ցանք չէ եղած և աշնանացանի համար սերմնացու չկայ: Գործարանք անհասնելու դարձած են նորէն և առեւտուրը ազատ է: Մասնաւորապէս պէտք կայ

արտասահմանեան արարանց, ինչպէս հիւսուածեղէն, շաքար, մշակահան գործիք և մանուսանդ գեղորայք զորս ձեռք բերելու նպատակաւ՝ Հայաստանի, Վրաստանի և Ատրպէճանի միջեւ արտաքին առևտուրի համար դաշինք մը կնքուեցաւ Յունիս Զինո Արդէն այս առաջադրուած թեամբ, արտասահման ներկայացուցիչներ ալ զրկուած են — ինչպէս Հայաստանի կողմէ Պօլիս զրկուած է Դանիէլ Շահվերտեանը — զնուսներ կատարելու և յիշեալ 3 պետութեանց միջեւ զայն բաժնելու՝ կարիքին համեմատ Գնուսները կը կատարուին հնչուն դրամով և փոխանակուած թեամբ քարիւղի կամ զանազան հում նիւթերու հետ Բաց աստի, իւրաքանչիւր պետութիւն համաձայնօրէն իրաւունք ունի իր դրացի երկիրներուն հետ գնում և փոխանակութիւն կատարելու Հայաստան, օրինակ, ի վիճակի է օգտուելու Պարսկաստանէն Արտաքին առևտուրի մէջ նոյնպէս կողմասեան երեք պետութիւնք ազատ են բոլորովին Ռուսիոյ քղք. աղբիւրներէն։ Անդրկովկասի երեք հանրապետութեանց և Ռուսիոյ միջեւ գոյացած համաձայնութեամբ, կողմասեան բոլոր երկաթուղիք, իրր միակ և լուազոյն ձեւ, կը գտնուին մէկ վարչութեան տակ որուն՝ Հայաստանի բաժանման տնօրէնն է Ռուսէն Ոսկանեան։ Ենթահիւ այս կարգադրութեան, երթեւեկը հիմա բաւական կանոնաւորուած է — Խորհրդային իշխանութիւնք յար ձգտած են կողմասեան այլազան ազգութեանց միջեւ բարի դրացիական յարաբերութիւններ ստեղծելու, և յաջողած են։ մինչ Վրաստանի Մեկնիվիները, Ատրպէճանի՝ Մուսուլարիակնի և Հայաստանի Դաշնակցակնի իրենց իշխանութեան տանն շարունակ ազգամիջեան խռովութիւններ և կռիւններ ստեղծեցին և ցեղային տակութեանց զրգուման բազմութիւ զէպքեր տեսան։ Արտականութեան իրաւունքը հիմա կը յարգուի Հայաստանի մէջ, ինչպէս անհասանելի նախաձեռնութիւնք։ — Չիկան (զին. արտակարգ դատարան) այլ եւս չի գործեր և ենթարկուած է ներքին գործոց քովստերին, նախագահն է Ամիրխանեան։ — Դժբախտութիւն մըն է որ զեռ երկիրը շունի իր սեփական կանոնաւոր բանակը, — թէ և ձեռնարկուած է հայ կարմիր բանակ մը կազմուելու, և ցարդ ունի մօտաւորապէս 12,000 զինուոր — և 10-15 հազար սուս զինուորներ (կողմասի սուս 11րդ կարմիր բանակի 20րդ զօրաբաժինը) հոն կը մնան, ի պաշտպանութիւն Սովիետ կառավարութեան ու երկրին Գալով սուս և հայ զին. ոյժերու պարէնին, ուղղակի Ռուսիոյն կ'ստացուի։ — Ինչ շատ ազգայնական մտուսներ ցոյց տուող Մեանիկեան և ընկերները պետական և պարտաւորիչ յայտարարած են հայ լեզուն։ Իջմիածնայ մէջ կազմուած է Ակադեմիա մը որ պաշտօն ունի հայ ձեռագիրներն ուսուսնասիրելու և որուն կ'անդամակցին Գարեգին Եպսկ. Յովհաննէսեան և Դաւիթ Անանուն։ Կառավարութիւնք կը քաջալերէ նաև Գեղարուեստը. նախկին խորհրդարանի շէնքին մէջ հաստատած է թանգարան մը ուր զետեղուած են նախորդ կառավարութեան օրէն մնացած և վերջերս հոս հոն ձեռք բերուած հայ արուեստի գործեր, հին թէ նոր։

ԱՐՇԱԿ Ա. ԱԼՄՈՅԱԵԱՆ

ԲԱՂԴԱՏԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԱԿՐՈՒԹԻՒՆ
Հ Ա Յ Բ Ն Ա Կ Չ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

ՕՍՄ. ԿԱՅՄՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ
 ՏԵՂԱՀԱՆՈՒԹԵՆԷ ԱՌԱՋ ԵՒ ՎԵՐՋ
 (Պատրաստուած 1 Ապրիլ 1921ին)

Առաջնորդութիւն Կուսակալութեան սահմանին մէջ	Բնակչութիւն		
	Պատրաստուած առաջ	Պատրաստուած վերջ	
Սվազ			
Սվազ	55000	12000	
Թօզան	30000	1800	
Ամասիա	30000	2000	
Ն. Գարահիսար	40000	1000	
Կիրին	28000	—	
Տիվրիկ	24000	—	
Տարէնտէ	18000	—	16800
Էրզրում			
Էրզրում	78000		
Էրզրնան	25000		
Պայպուրդ	19000		
Բասն	10000		
Դերջան	12000		1500
Քէմախ	7000		
Քղի	20000		
Խնուս	21000		
Սպեր	3000		
Պայազխ	20000	215000	1500
Մ. Ազիզ			
Խարբերդ	65000		
Ան	34000		
Արարկիր	29000		35000
Չմշկածազ	17000		
Չարսանճազ	23000		
Մալաթիա	36000	204000	35000
Տիարպէֆի			
Տիարպէֆի	60000		
Բալու	20000		
Արդլնի	12000		3000
Չնքուչ	13000		
Մարտին	19000	124000	3000
Պիրիս			
Պիրիս	40000		
Խիզան	28500		
Փոխադրելի գումար	68500	768000	56300

	Փոխադրեալ գումար	68500	768000		56300
Մուշ		80000			
Պուլանըզ		19000			
Աղերդ		18000			
Մանազկերտ		10000			
Կինձ		2500	198000		
	Վան				
Վան		90000			
Լիմ-Կոուց		13000			
Արճէշ		10000		500	
Ալմաւազ		10000			
Աղբակ-Հէբեարի		12000			
Աղմամար		62000	197000		500
	Էիլիկիա				
Ատանա, Մէրսին, Թարսուս, Տէօրմեօլ և Օսմանիյէ		79000		150000	
Սիս		18000		15000	
Հաճըն		21000		500	
Իսթէնտերուն-Պէլլան		18000		2000	
Մարաշ		28000		10000	
Զէյթուն		28000		5000	
Ձրնուզ		13000	205000		182500
	Տրապիզոն				
Տրապիզոն		35000		10000	
Սամսոն (Ճանիկ)		30000	65000	5000	15000
	Լուսաւոյնուպօլիս				
Կ. Պօլիս		150000	150000	150000	150000
	Իզմիր				
Նիկոմիդիա		72500	72500	20000	20000
	Էսիրնէ				
Էսիրնէ		7500			
Թոտոսմօ և Տարտանէլ		20000	27500	7000	7000
	Խիւսաւէնսիկեսար				
Պրուսա		35000		11000	
Պիլէնիք		18000		4500	
Պանտրմա		9000		5800	
Պալըբէսիր		6000			
Քէօթաճիա և Աֆ. Գարաճիսար		10000	78000	7000	28300
	Ալաշք				
Իզմիր		11000	11000	11000	11000
	Գասթէմօնի				
Գասթէմօնի		10000	10000	8000	8000
	Էնկիւրիւ				
Գաղատիա		22500		2500	
Կեսարիա		47500		4000	
Եօզկատ		45000	115000	3000	9500
	Փոխադրելի գումար		1897000		488100

	Փոխադրիչի գումար	1897000		488100
	Գինիս			
Գինիս	25000	25000	10000	10000
	Նրուսադէմ			
Նրուսադէմ	2000		2000	
Նաֆա	500	2500	500	2500
	Պէլլուր			
Պէլլուր	600	600	1000	1000
	Պարտոս			
Պարտոս	1000		1000	
Պարուպա (Գաղթականաց Կայան)	—	1000	15000	16000
	Պարսա			
Պարսա	400	400	400	400
	Մուսուլ			
Մուսուլ	800	800	800	800
	Գամակոս (Շամ)			
Գամակոս	400	400	400	400
	Հալէպ			
Հալէպ	12000		7000	
Բիլիս	12000			
Ուրֆա	33000		9000	
Այնթապ	30000		52000	
Անտիոք	12000	99000	5000	73000
	Համագումար	2026700		592200

ԹՈՒՐԲԻՈՅ ՀԱՅ ԲՆԱԿԶՈՒԹԵՆԷՆ

ՎԵՐԱՊՐՈՂՆԵՐՈՒՆ ԱՐԴԻ ԹԻԻԸ

Վերապրողներ	592200
Այս թիւին վրայ պէտք է աւելցնել թիւն այն որբերուն որոնք կը զըտնուին Միշագետքի անապատարնակ ցեղերու քով՝ գերումեան մէջ	5800
Անատոլի թուրքերուն քով գերումեան մէջ որբեր	58000
Հայկական նահանգներէն Կովկաս ապաստանող իսխատականներ	400000
Վերապրողներուն համագումարը	1056000

Պատերազմէն առաջ, թուրքիոյ Հայոց բնակչութեան թիւը 2,026,700 էր: Ուրբեմն տեղահանութեան և ջարդերու հետեւանօր թուրքիոյ մէջ մեռնող Հայոց թիւը մօտաւորապէս 1,000,000 է:

Գալով թուրքիոյ Հայոց արդի բնակչութեան թիւերուն՝ անոնք կը ներկայացնեն հետեւեալ պատկերը: Կարելի չէ ունենալ ճիշտ տեղեկութիւններ գրաւեալ և ոչ-գրաւեալ Անատոլի «հարէմներու» մէջ վար դրուած կիներու թիւին մասին: Զախաւոր ենթադրութեամբ անոնց թիւը կ'անցնի 50,000ը:

	Պատերազմից առաջ	Պատերազմից յետոյ այս օրոցին մէջ վերապրողներու արդի թիւը
Վեց կուսակալութեանց զոս հայկական մասերուն մէջ		
Էրզրում	215000	1500
Վան (առանց Աղբաղի և Հէքքեարի)	185000	500
Պիլիս (առանց Սղերդի)	180000	
Սվազ (առանց Ամասիոյ և Թօքատի)	165000	13000
Խարբերդ (առանց Մայամիոյ)	168000	35000
Տիարպէֆի (առանց Մարտինի)	105000	3000
Վեց կուսակալութեանց ոչ հայկական մասերուն մէջ		
Ամասիա և Թօփաս	60000	3800
Աղբաղ և Հէքքեարի	12000	
Մարտին	19000	
Մայամիա	36000	
Սղերդ	18000	145000
Տրապիզոն (Միայն Սանճազը)	35000	35000
		1198000
Կովկաս ապաստանող Հայոց թիւը		400000
Պագուպայի գաղթականաց կայան		15000
		481800

Կովկաս ապաստանած վերապրող 400,000 Հայերու մեծամասնութիւնը Ռուսիոյ տարածակից Կարնոյ, Վանայ, Պիլիսի կուսակալութեանց և Տրապիզոնի Սանճազի բնակիչներէն են։ Հիմա այս երկիրներն այնքան ամայացած են, որ գրէթէ բնակչութենէ զուրկ են։ Իսլամ բնակչութիւնը որ արդէն կոտորակուած էր Սովէն և Հախճարակներէն՝ պատերազմի առաջին տարին, ենթարկուեցաւ զարհուրելի կորուստներու, իբրտ ձմեռուան միջոցին (1916 Յունվար) Ռուս արշաւանքին առջեւ։ Բոլոր այն հողամասին մէջ որ Նախագահ Ռուխլոնի կողմէ զթուած է՝ 100,000էն աւելի վերապրողներ չկան նախկին իսլամ բնակչութենէն։ Նոյն շրջանին Կովկաս զտնուող հայ փախստականք կ'սպանն պատեհ առիթին՝ դառնայու համար իրենց օճախները, որպէս զի միայնակ ապահովեն իսլամ տարրին վրայ մեծամասնութիւնը։ Սվազի, Խարբերդի, Տիարպէքի կուսակալութեանց և Սղերդի ու Հէքքեարի կառավարչութեանց իսլամ բնակչութիւնը որ չպարտաւորուեցաւ լքանելու իր տունը տեղը՝ նոյնպէս ստկալի հարուածուած է Սովէն, Համաճարակներէն և ներքին խռովութիւններէ։ Էրզրում, Վան և Պիլիս Թուրք զաղթականներ զետեղելու համար Թուրք կառավարութեան ջանքերն ապարդիւն եղան, այս շրջանակներու մէջ զոյութիւն ունեցող ամայութեան պատճառաւ։ Միայն քանի մը քաղաքներու մէջ է որ զոյութիւն ունին դոյզն բնակչութիւն կամ պահակախումբեր։ Չկայ շինական-հողագործ բնակչութիւն, բաց ի քրդական թախտիկ ցեղախումբերէ որոնք եկած են իրենց նախիրներն արածել։

իսկ թուրքերը Հայաստանի վրայ կատարած իրենց վերջին արշավանքին ատեն՝ զրաւած են հազարաւոր երիտասարդներ Հայաստանի արու բնակչութենէն, զործածելու համար զանոնք ճամբաներու նորոգութեան աշխատութեանց մէջ եւայլն, առանց մտահոգուելու այն մասերու անհամեմատականութենէն որ կ'ունենայ այսպէս իր տեղերէն բռնի կորզուած այս շրջաններուն բնակչութիւնը:

Կ Ի Լ Ի Կ Ի Ո Յ Մ Է Ջ

	Պատերազմէն առաջ	Պատերազմէն յետոյ
Ա.սանա (Մանճազ) և ձէպէլը Պերէֆէր	79000	150000 (1)
Սիս	15000	15000
Հանքն	21000	500 (2)
Իսփէնսէրուն և Պէլլան	18000	2000
Մարաւ	28000	10000 (3)
Զէլլրուն	28000	5000
Ֆանուզ	13000	
	205000	182500

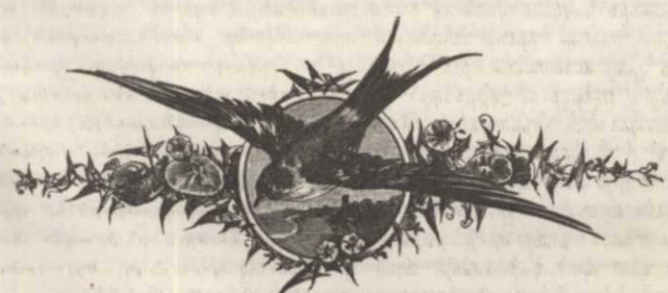
(1) Այս թիւին մէջ են բազմաթիւ ուրիշ շրջանակներու տարագրեալներ որոնք Ատանա ապաստանած են:

(2) Պատերազմէն յետոյ Հանքնի մէջ կար 11000ի չափ բնակչութիւն որմէ 500 վերապրողը վերջին 1920ի շարքէն իրուսափողներն են, հիմա ապաստանած Ատանա:

(3) Վերջին (1920) կոտորածէն առաջ Մարաշի և շրջակայից մէջ կային 30000 հայ բնակիչ, առոնց մէջ էին ուրիշ շրջանակներու վերապրողներն ալ որոնք հոն ապաստանած էին:

Թ Ո Ւ Ի Ք Ի Ո Յ Մ Ն Ա Յ Ե Ա Ա Մ Ա Ս Ե Ր Ո Ւ Ն Մ Է Ջ

Վ. Պօլիս, Սամսոն, Իզմիր, Էսիրհէ, Պրուսա, Այսլըն, Գաւրէմօնի, Էնգարէ, Գոնիա, Երուսաղէմ, Պէլլրուր, Պաղսաս (առանց Պաղուպայի կայանին), Պաւսա, Մուսուլ, Շամ, Հալէպ. ամէնը 623700 416700

Ամէն խորհող Հայու մտածելու մէջ է սնունդ, թէ վաղը **Հայասան** ի՞նչ հիմերու վրայ պիտի կազմուի՝ քաղաքական, քննարկային, սոցիալական, վարչական եւ այլ սեպակէտերով :— Հանձնովով կը հրատարակենք ներսուց Արմատականի մը այս յօդուածը — որ վերուձական քննարկումով է **ամերիկեան մեծ ազգին** կատարած յառաջդիմութեան, իր առաջին օրէնքն սկիզբով միջեւ այս օրուան իր զարգացումի բարձրագոյն աստիճանը, — բանկային փաստարկուոր մըն է՝ քիպարելու համար մեզ բոլոր այն ուղամիտ սկզբունքները որոնցով ազգ մը կրնայ իր գոյութիւնը պահպանել քաղաքական քաղաքական փոփոխութեան ճամբուն մէջ :

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՈՊԻՆ

ԵՒ ՀԱՅ ԱԶԳԸ

Սիրելի Թէոդիկ. — Տարեցոյցիդ համար խոստացեր էի գրել Ամերիկայի վրայ. այսօր կ'ուզեմ կատարել այդ խոստումս :

ԱՄԵՐԻԿԱ այնպիսի աշխարհ մըն է որուն մասին գրուածներն եւ խօսուածներն ո՛րչափ իրական՝ այնչափ ալ ճշգրիտ չեն առ հասարակ. եւ այս պատճառաւ, անոնք որ չեն տեսած այս երկիրը՝ երեւակայական, երազային դադափարներ կը կազմեն անոր մասին: Զոր օրինակ, Ամերիկայի հարստութիւնը, Ամերիկայի մէջ դրամ վաստակելու հարաւորութիւնները (որով սոյն ինչ), ա՛յնպիսի առասպելական շափերով կ'ըմբռնուին այս երկիրը շճանչցողներու կողմէ, որ այդ քաղաքացիները բոլորովին կը հեռանայ իրականութենէն: Այսպէս՝ Նիւ-Եորքի հաշակաւոր կախածոյ կամուրջներուն նկարագրութիւնը, երկնաբերձ շէնքերուն պատմութիւնը, Նիւ-Եորքի քաղաքի գրական պատկերացումը, եւ, երեւակայական ա՛յնպիսի պատկերներով եւ գիծերով կը սպաւորուին այս իրականութեանց անձանոթ եւ հետաքրքիր հեռաւորներու մտքերուն վրայ, որ երբ անոնք օր մը Ամերիկա գան եւ իրենց աչքերով տեսնեն այս բաները, կը հասկնան թէ ո՛րչափ տարբեր են իրականութիւններէն որոնք սակայն չեն դադրիր ըլլալէ ինչպէս բնական հրաշալիքներ, նոյնպէս եւ ճարտարագիտական մեծագործութիւններ: — Դարձեալ, Ամերիկայի մարդասիրական նպատակներու կազմակերպեալ գործունէութիւնը Միքսալոր եւ Հեռաւոր Արեւելքի մէջ, նոյն իսկ Ամերիկայի Հայոց մէջ կատարուած հանգանակութեանց արդիւնքն ի նպաստ ազգային պէտքերու, եւ հայ հարուստներու հարստութեանց մասին դուրսէն կազմուած գաղափարներ ամենեւին չեն համապատասխաներ իրականութեան: Խօսելով միայն մեր հայ ժողովրդեան տեսակէտէն, կրնանք յայտարարել, թէ հայ ուղեգր բնականն եւ բաւականն աւելի երեւակայական է երազային, եւ հեռաւոր պէտք ունի դրական մարդանքի, մասնաւոր իր ազգային վերաշինութեան շրջանին սկիզբը: Եւ Ամերիկայն է, ըստ իս, այն դրական երկիրը որ կրնայ կաղապար եւ օրինակ ըլլալ մեր ժողովուրդին՝ իր կառավարական ձեւով որ իրապէս ժողովրդավարական է եւ գործնականապէս տէմօկրատիք՝ իր այլազան, եւ սակայն խիստ ներդաշնակ արտայայտութիւններով: Դարձեալ, այն եր-

կիրն է այս որ կրնայ իբրև տիպար ծառայել մեր ազգային վերաշին-
նութեան բազմազիմի գործին. վասն զի Ամերիկա երկիրն է Դրականու-
թեան. և այդ դրականութիւնը կը տեսնես ու կը շօշափես ամէն բանի
մէջ: Երբ կ'ըսենք ու կը լսենք, թէ Միացեալ Նահանգաց կառավա-
րական ձեւն իրապէս ժողովրդայնական է և գործնականապէս սիւն-
կրարիկ, կառավարութեան այս ձեւին դրական արդիւնքն ու արտայայ-
տութիւնը կը տեսնես ու կը շօշափես ամէն տեղ, Միացեալ կամ Դաշ-
նակցային կառավարութեան կեդրոնն (Ուաշինկթընն) մինչեւ վերջին
գիւղն ու ազարակը: ԿՑ Նահանգաց մէջ առանձին առանձին և իւրա-
քանչիւր Նահանգի բոլոր ստորաբաժանմանց մէջ ժողովուրդն է տիրողը,
ժողովուրդն է կառավարողը, օրէնքներու, սովորութեանց և աւանդու-
թեանց հիմնալի ու ներդաշնակ այլազանութեամբ մը, այնպէս որ ո՛չ
միայն քաղաքացիներուն անհատական ազատութիւնը կատարել է և
ապահովեալ օրէնքով և օրէնքի սահմաններուն մէջ, այլ նաև Նահանգ-
ներուն վարչական ազատութիւններն ու ինքնուրոյնութիւնները: Եւ այս
ազատ քաղաքացիութիւնը, այս ազատ և ինքնուրոյն Նահանգային
կառավարութիւններն են որ կերտած կազմած են Մ. Նահանգաց ժողո-
վրդական ազատ կառավարութիւնը որ, ինչպէս բոյն, կրնայ կազապար,
օրինակ և տիպար ըլլալ մեր ազգին և ժողովրդեան:

Զուիցերես եւս ստեպ մատնանիշ կ'ըլլայ իբրև տիպար Նոր Հա-
յաստանի մը, իր լեռնային ամփոփ տեղադրութեամբ և իր ուրիշ հան-
գիտութիւններով որոնք կը չէզոքացնեն երկու երկիրներն ալ և կը յար-
մարցնեն զանոնք ժողովրդայնական կառավարութեան մը արձակ և
ազատ ձեւերուն գործադրութեանն: Բայց, բնուիս, Ամերիկայի յարմա-
րութիւնները բոլորովին գործնական են մեր ժողովուրդին համար, ճիշդ-
այն պատճառաւ որ Ամերիկա աւելի ծանօթ է հայ ժողովուրդին որուն
խոշոր մէկ զանգուածը տաշտախիլ եղած է Մայր Հայրենիքի հողէն և
անկուած՝ Ամերիկայի հողին վրայ, դիւրութեամբ բնականալով նոր
երկրի կենցաղին ու պայմաններուն. և կրնանք նաև յայտարարել նուազ
վերապահութեամբ մը, թէ ամերիկանացած է իր ընդհ. գիծերուն մէջ:

Ինչպէս անհասաներ, նոյնպէս ազգեր և ժողովուրդներ մինչև ու
զրական մեթոտներով չաշխատին՝ չեն կրնար կեանք տալ իրենց ծրա-
գիրներուն: Հայ Ազգին ազատութեան ծրագիրն աւելի շուտ և աւելի զոհա-
ցուցիլ պայմաններով պիտի գործադրուի, երբ շատ չեղևակայիմք և շատ
չնրագիմք: Այսպէս գատելով հանդերձ, ես բոլորովին բնական կը գտնեմ
մեր ազգային ուղեգին շափազանցութիւնները, որովհետև այն հարբա-
տահարութիւնները որոնց ծանրութիւնը դարերով կրեց մեր ժողովուրդը,
ազատութեան ոգին անզուսպ ու անկաշկանդ չափերով պիտի բռնկցնեն
անոր ներքո: Եւ այսպիսի ազատասենչ ոգիի մը խոյանքը, նպատաւոր
պայմաններու մէջ, պիտի չճանչնար շափաւորութեան բնուած բանը:
Բայց . . . դեռ ես կը պնդեմ որ հայ ժողովրդեան ազգային խելքը
եթէ մշակուած ըլլար, պիտի կրնար յարգել տալ ինքզինք, յաղթելով

կուսակցական և անհատական ձգտումներու և շահերու: Մեր ազգային խելքը շատ թանկագին է և չէ՛ կորուսած, բայց ակարացած է: Հայ ժողովուրդը պէտք ունի իր ազգային խելքին, մշակեալ և զօրաւոր խելքին: Ամերիկա իր յաջողութիւնները, իր այսօրուան դիրքը կը պարտի իր ազգային խելքին մշակութեան: Ամերիկայի երեքդարեան պատմութեան ընթացքին մէջ կողմուած, մշակուած, խնամուած է իր ազգային խելքը և արտայայտուած է զօրեղապէս: Անրնական, տարօրինակ, հետևաբար և ֆուտակար ուտումներ չկան Ամերիկայի շինութեան և վերաշինութեան կերպերուն և մեթոսներուն մէջ: Ամերիկայի յատուկ բան մը կայ այս նորածոյ և նորակազմ ազգին քաղաքակրթական կեանքին կազմակերպութեան մէջ, և այս բանն է Ամերիկեան խելքը, բսենք ԱՄՆ-Բիվալիսի ՈՒԻՆՍ, Այդ ոգին կ'արտայայտուի և կ'արտացոլայ 300 տարեաներէ ի վեր, այսինքն՝ Նոր Ամերիկայի հիմնադրութենէն ցայժմ, միշտ կատարելագործեալ պայմաններով: Ամերիկա այդ ոգւոյն կը պարտի իր դրականութիւնն ու յառաջդիմութիւնը՝ իր քաղաքակրթութեան շինուածքին մէջ: Ասոր համար է որ ես կ'ուզեմ այդ ոգին ի վեր հանել շարք մը իրողութիւններով, և մեր ժողովուրդին ու շահութիւնը հրաւիրել ատենց վրայ:

Ա. — Ամերիկա Էսպէս և Գերագանցապէս «կրօնական» երկիր մըն է: — Կրօնք բնւոյով պէտք չէ հասկնալ յարանուանական խմբաւորումներ, այլ պարզապէս երկիր մը քրիստոնէական խմբով, քրիստոնէական ոգիով: Երբ երեք դար յառաջ Անգլիայէն խումբ մը պատուական մարտիկ Միջփրլալըր նաւով Աալանտանը կտրեցին և պանդխտացան հոս և հիմնեցին անգլիական առաջին գաղութը, զրկանքներու և նեղութեանց մէջ, այս պանդխտութեան պատճառն էր կրօնական սզաս ոգին: Պանդուխտ Հայրեր Անգլիայէն բերին այդ ոգին և մշակեցին զայն այս բարբարոս երկրին մէջ, և ասոր ներշնչումներով սկսան կազմակերպուիլ իրբեւ գաղթականութիւն և կազմակերպել ընկերային այնպիսի կեանք մը որ սկիզբ և սկզբունք եղաւ արդի Մեծ Հանրապետութեան: Ամերիկա այժմ բազմաթիւ յարանուանութեանց, կրօնական այլազան կազմակերպութեանց ազատ երկիրն է: Քրիստոնէական յարանուանութեանց շարքին ալ կաթոլիկութիւնը ճնշող մեծամասնութիւն մը ունի. և հակառակ այս իրողութեանց, անիկա երկիրն է կրօնական ազատութեան, և Մ. Նահանգաց կառավարութեան ոգին եղած է այդ կրօնական ազատ ոգին որ Պանդուխտ Հայրերէ ժառանգութիւն մըն է Ամերիկայի համար: Անգլիոյ պաշտօնական եկեղեցին է Անկլիկան եկեղեցի կամ եկեղեցի Անգլիոյ (Church of England): Ամերիկա չունի պաշտօնական եկեղեցի մը, բայց ունի՝ պաշտօնական կրօնք որ է ֆրիսոնկական սզաս ոգի որ կ'արտայայտուի պաշտօնական շրջանակներու մէջ, Աստուածաշունչով և Ազօթք՝ հոգեւոր պաշտօնէի մը միջոցաւ: Ամերիկեան Դպրոցներու մէջ կրօնքի գաւ չկայ, բայց կան բազում դպրոցներ կրօնական գիտութեանց և ուսումնասիրութեանց, նաև ածարտական

վարժարաններ թէ՛ առանձինն և թէ իրրեւ մասնագիտական ճիւղեր
Համալսարաններու յօրինուածքին մէջ: Կան դարձաւ Կերականայ
Դպրոցներ՝ յարակից Եկեղեցիներու: Իսկ Y. M. C. A. (Իրիսոնեայ Երի-
տասարդաց Ընկերակցութիւն) այնպիսի կազմակերպութիւն մը և Հաստա-
տութիւն մըն է որուն նկարագիրը ցայտուն և հասկանալի բնելու հա-
մար կարելի է անուանել զայն Աշխարհիկ Եկեղիցի:

Ամերիկայի Ողջոյն արտայայտիչ կողմերէն մին է՝ ամերիկեան
կեանքի վրայ Կրօնքին ճառագայթումը: Նոր Հայաստանի վերաշինու-
թեան գործին սկիզբը, դարերու ընթացքին շինուած հայ ժողովուրդին
կրօնական կեանքը պէտք է վերահաստատուի:

Բ. — Ամերիկա երկրաբանութեան սխալները սիպար մըն է:

— Ամերիկացիք այս վայրենի և բարբարոս երկիրը կը ցած են բնել ո՛չ
միայն մշակեալ, այլ նաև մշանջենաւոր մշակութեան յարմար երկրա-
շինութեան սկզբունքները անգլիական են,
աւելի ճիշդ՝ անկլո-սաքսօն: Պակլուիս Հայրեր
իրենց հետ բերին կրօնական ազատ ոգին, իրենց
ժամանակին արուեստից և գիտութեանց պա-
շարքը, Ամերիկեան Սահմանադրութեան սկզբ-
բունքները, բոլոր աշխարհի առաջնորդելու
կարող ազգի մը քաղաքակրթական փորձա-
սութիւնները, իրենց առողջ և զօրաւոր տոհմ-
մին թանկագին առաւելութիւնները (տոկու-
նութիւն, շարքաշուքիւն, պաղարիւնութիւն
և այլն): Ժամանակի հոլովման հետեւանօք,
առաջին անգլ. սերունդն ու հեաղհեակ եկող-
ներ ընտելացան նոր միջավայրի պահանջնե-
րուն և պայմաններուն, և ինչ որ անգլիական
էր՝ յարմարողոցին և պատշաճեցողին այս
երկրին: Աշխարհագրական, տեղադրական բա-
զում անուններ ամերիկանացան Նիւ (նոր) բառին կցումով. զոր օրինակ,
Նոր Եղաւ Նիւ Նոր, Լոնսօն Նիւ Լոնսօն, Ինկլիս Նիւ Ինկլիս ևն.: Ամե-
րիկա, իր հսկայ երկրաշինութեան մէջ, Եւրոպայէն օգտուելիք ամէն
բան բերած, իւրացուցած և ամերիկանացուցած է զանոնք: Իր առաջին
ճարտարապետութիւնը զուտ անգլիական եղած է: Անոնք որ Պոսթինի
հին թաղերէն անցնելուն՝ միապազաղ համաչափութեամբ իրարու
կցուած կարմիր կարմիր տուները տեսնեն, պիտի կարծեն թէ Լօնսօնի
փողոցներուն մէջ կը գտնուին: 300 տարիներու ընթացքին, Ամերիկա
յօրինած կազմած է իր ազգային նկարագիրը զոր կը կատարելագործէ
հետզհետէ: Արդի տուներն անգլիական չեն այլ եւս, ոչ ալ եւրոպական,
այլ ամէնէն ալ բազաղրեալ՝ նոր բաներ են, յարմար և պատշաճ՝ գործ-
նական նպատակներու: Այսպէս պէտք է իմանալ ճարտարարուեստի բոլոր
ճիւղերուն, երկրագործութեան, գիտութեանց կերարկումին, առեւտուրի

Մ. Ն. ամերիկաց Ծրոյ Գլխի.
James MONROE
(1758-1831)

և վաճառականութեան, Դպրոցներու և Եկեղեցիներու համար: Դուրսն եկող մարդիկ ալ կ'ենթարկուին ամերիկանացւոյն նոյն օրէնքին: Ամերիկայ իրրեւ նոր աշխարհ, ճո՛րս է հնարաւորութիւններով: Խնութեան բոլոր երեւոյթները կը ներկայանան մեծութեամբ, ընդարձակութեամբ, վեհասփառ հակայութիւններով: Երկրաշինութեան ծրագիրը հոս համեմատական է բնութեան այդ երեւոյթներուն: Երկիրն ընդարձակ է, հետեւաբար պէտք է բնակաւորել զայն: Անդլիական արմատը կամ տոհմը բաւական չէ այդ ընդարձակութիւնը բնակչութեամբ շէնցնելու համար: Այս է պատճառը, որ Ամերիկա անհուն գաղթագայր մըն է եղած շին Աշխարհի բոլոր ազգերուն և ժողովուրդներուն համար որոնք պիտի տարածուին, պիտի մշակեն հողերը, պիտի կենդանացնեն գործարանները: Այս գաղթականք երկիրն կ'ընտելանան տակաւ, և հակառակ դէպ ի երկնց բնաշխարհները երթեւեկութեանց և ազգայնութիւնները պահելու ջանքերուն, յամբար կ'ամերիկական, և կտուաճարութիւնն անսպառ աշխատութիւն կը թափէ և ահագին դուրմարներ կը ծախէ այս եկերք բնիկ ընելու, այսինքն՝ ամերիկականացնելու համար:

Երկրագնախու վրայ Ամերիկա այն միակ երկիրն է որ օտարական մը իրեն քաղաքակից ընելու սեփական աշխատութիւնն ունի: Այս աշխատութիւնն ի գլուխ հանելու համար՝ կառավարութեան ձեռք, գործի աշխարհին մեթոսները, Դպրոցներ, Եկեղեցիներ, տեսակ տեսակ ընկերութիւնք ու կազմակերպութիւնք գաղթականները կը քշեն կը տանին դէպ ի այդ նպատակը. գաղթականներուն փաքիկները, մանաւանդ առաջին նորածին սերունդն արդէն ամերիկացի են ամէն կերպով: Երկրաշինութեան այս մեթոսը կը տարածուի անասման ուսկանի մը պէս երկիրն ամէն կողմը: Եւ Ամերիկեան կտուաճարութիւնը կ'աշխատի անգագար, որ մարդիկ իրենց կորովը նուաճ սպանեն. հետեւաբար մեքեւ նական աշխատութիւնը կ'ստանայ հակայաքայլ յառաջդիմութիւն: Ըմբռներու շինութիւնն այնպիսի նորութիւններով յառաջ գացած է, որ պարզապէս ապշեցուցիչ է: Երկաթուղիներու բազմութիւնն ու բարդութիւնը՝ մեքենագիտական և ճարտարագիտական արուեստներուն գործնական և գրական հրաշալիքներն են: Ամերիկեան նահանգներ որ մէյմէկ աշխարհներ են, հակառակ այս բոլոր զիւրութեանց, դեռ բնակաւորութեան շին պէտք եղածին պէս Մ. Նահանգաց արդի բնակչութիւնը 110 միլիոն կը հաշուուի, և դեռ շատ մը միլիոններու համար տեղեր կան Միջին և Արեւմտեան Նահանգաց մէջ:

Ամերիկեան երկրաշինութեան նկարագիրն է մեծուրիւն, հսկայուրիւն, կանոնաւորուրիւն, սոկաւնուրիւն, գործնականութիւն, զիտուրիւն և հարստութիւն: — Որպէս զի մեր ժողովուրդը կարող ըլլայ ըմբռնելու ամերիկեան երկրաշինութեան սկզբունքները, պէտք է որ իր միտքը վարժուի և մարդուի գրական մեծ հաշիւներու: Մենք, Հայերս, հարստահարութեանց ներքեւ և աննպատակ պայմաններու մէջ, շա՛տ մը առաւելութիւններէ զրկուած ենք, և կորսնցուցած՝ մեր ազգային նկարագրին ինչ ինչ դեղե-

ցիկ զիծերը: Այն ուղեղը որ ծրագրած է ամերիկեան երկրաչինութիւնը՝ մեծ է, այսինքն ընդունակ՝ մեծ մեծ հաշիւներու, ծրագիրներու և անոնց գործադրութեանց: Այս է պատճառը, որ իր գրամական շափանիչն ալ մեծ է, և ամերիկեան տօլարներու որակն ու քանակը համեմատական են իր մեծամեծ գործառնութեանց: Ամերիկացին իր քաղաքին մէջ կը տեսնէ այդ մեծութիւնները, իր գպրոցներուն մէջ կ'ուսանի և կը շօշափէ այդ մեծութեանց սկզբունքներն ու ատենց գործնականացումը: Երեւակայութեամբ չէ՛ որ կ'ուսանի, երազներով չէ՛ որ կը անանի: — Մեր ժողովուրդը որպէս զի կարող ըլլայ մեծ մեծ հաշիւներ ընելու, միլիոններու հաշիւներ, և վարժուիլ մեքենագիտական աշխարհի և էլեկտրականութեան կիրարկումներուն, պէտք է որ իր կրթութիւնն ու դաստիարակութիւնը հիմնէ զրական և գործնական ծրագիրներու վրայ:

Ամերիկայի երկրաչին ոգին կ'զգաս կեանքի ու կենցաղի ամէն կողմերուն վրայ: Հանգստաւէտ, երջանիկ, գործուն կեանքի մը ասպնջութեան մէջ կ'զգաս այդ ոգին: Կ'զգաս զայն առանին անտեսութեան մէջ, վաճառականութեան մէջ, 48 Նաստիւնները զիրար կապող ճամբաներու, երկաթուղիներու, հեռագիրներու, անթեյններու, հեռախօսիկներու, զիտութեանց և արուեստից բոլոր կիրարկումներուն բազմութեան և զանազանութեանց մէջ, բոլորին նպատակն ըլլալով մարդկային ազատութեան մշակելու արժէքը երեւան բերել և ծառայեցնել զայն մարդկային բնկարութեան երջանկութեանը: Ամերիկայ յանկարծ չհասաւ ծառայութեան այս բարձրութեան. 300 տարիներու աշխատութեան արդիւնքն է այս, որ կատարեալ չէ դեռ: — Մենք, Հայերս պարտինք վարժուիլ մեծութեանց. և ասոր համար, փառաւոր օրինակ մըն է Ամերիկայ: Ճգճիմ, գձուձ հաշիւներով ու խնդիրներով պէտք չէ զրաղիլ: Մեր ազգային կեանքին համար մշտնջենաւոր վատնող մըն է պղտկ խելւքը, պղտիկ ուղեղը: Նոր Հայաստանի վերաշինութեան հանդէպ կ'արժէ՛ ոգեւորուիլ ամերիկեան երկրաչինութեան մեթոտներով:

Պ. — Ամերիկեան ազատութիւնը: — Վերեւ բացատրեցի ձեւն Ամերիկեան կառավարութեան որ ուղղակի արդիւնք և հետեւանք է Ամերիկացիին գիտակցութեան: Դուրսն, րիօրիներու վրայ հիմնուած և ձեւուած կառավարութիւն մը չէ այդ, այլ ուղղակի ժողովուրդի կամքն և կեանքէն ճառագայթող հոգեկան զարգացման և ձգտումներու զրական արտայայտութիւնը: — Հէնրի Վան Տայք, իր The Spirit of America գիրքին մէջ, Ամերիկացիին հոգին (Soul) նկարագրելու տանն կ'ըսէ: «Հանրապետութիւնը յաջող կամ ուրիշ կերպ զիպուած մը չէ. գաղթականներու վերացական րիօրին արտաբանական արտայայտութիւնը: Կեանքի մը զարգացումն է ան, — ներքին կեանք մը գաղափարներու, զգացմանց, կառավարող կիրքերու, որ ինքզինք կը մարմնացնէ ձեւերու, սովորութեանց, հաստատութեանց, յարաբերութեանց արտաքին կեանքով մը, — ա'յնչափ կենսական, ինքնարեւ և անխուսափելի եղանակ

մըն է ան, որչափ մանուկի մը մեծնալով մտրդ զստնալը: Ժողովուրդի հոգի՞ն է որ շինած է Ամերիկեան Ազգը: Մ. Նասանդաց պատմութեան սկիզբէն առաջ՝ ամերիկեան ժողովրդեան հոգին արդէն կենդանի՛ էր և գիտակից: Բռնի կերպով ծնած ազգ մը, կամ ազգ մը որ իր ազատութեանը ձեռք կը բերէ կարուկ և յանկարծուկան կերպով խղելով իր յարաբերութիւնն իր անցեալին հետ և բոլորովին տակնուվրայ բնելով իր իսկ աւանդութիւնները, բնական է որ իր վրայ պիտի կրէ այսպիսի ծաղման մը նշանները: Ան պիտի ձգտի ծայրայեղ միջոցներու և մեթոսներու. նշաւակ պիտի բլլայ հակայեղափոխութեանց. յաճախ պիտի տատանի արմատականութեան և յետաշրջութեան միջեւ: Բայց լին քրնի պանծալի խօսքով, ժողովուրդ մը որ ազատութեան մէջ երկնուած է և կը հետապնդէ իր բնական նպատակները՝ չէ թէ արագ և բռնազրօսիկ փոփոխութեան մը, այլ բնական և յարասեւ զարգացման մը մեթոսով, պիտի ունենայ ուրիշ խառնուածք մը և տարրեր պատմութիւն մը: Կոնէ այդ ազգը

Մ. Նահանգաց Թեր Գլազի.
Abraham LINCOLN
(1809 - 1865)

պիտի քանայ գործարարել չափաւորութիւն, խոհեմութիւն, համբերութիւն: Տակաւ նոր փորձեր պիտի բնէ. պիտի յառաջդիմէ, բայց ոչ անընդհատ կերպով, այլ մեծ և հանդարտ վստահութեամբ մը թէ իր ապահովութիւնն ու յառաջդիմութիւնը ներդաշնակ են բնութեան քննաքննի և ուղիղ բանականութեան յախտնական օրինաց: Այս է պատճառը, որ Ամերիկեան Յեղափոխութիւնը, ճշգրիտ և փելիտփայտեան մտքով, յեղափոխութիւն մը չէր՝ այլ զիմազրութիւն մը, պաշտպանելու համար ամերիկեան ժողովուրդին արդէն ունեցած ազատութեան իրաւունքը:

Նախագահ Ա. լին քրն 1863ի Քաղաքային Պատերազմին տարիս կէթիւարիկի մէջ խօսած է ճառ մը որ յասակ արտայայտութիւնն է Ամերիկայի ոգւոյն: Այդ ճառին գլխաւոր գիծերն են. — ամերիկեան Ազգը երկնուած է ազատութեան մէջ և նուիրուած սա՛ տաւջազրութեան, թէ բոլոր մարդիկ հաւասար են: Քաղաքային մեծ պատերազմը փորձ մըն է՝ ցոյց տալու համար թէ այսպէս երկնուած և նուիրուած ո և է ազգ կրնայ տեսլ երկար ասեն. մեռնողներ իրենց կեանքը տուին, որպէս զի ապրի ան: Ինչ որ կը խօսինք մենք՝ աշխարհ հաղիւ թէ պիտի յիշէ, բայց աշխարհ պիտի չմոռնայ այդ մեռնողներուն ըրած զործքը: Մենք պիտի շարունակենք անոնց գործքը: Այսպիսի պատուական մեռնողներէն է որ կ'ստանանք յարածուն նուիրումը դէպի այն դաւաք սրուն համար անոնք տուին իրենց նուիրման վերջին լման չափը. և մենք եկած ենք հոս՝ բարձրորէն վճռելու. թէ այդ մեռնողները զուր չեն մեռած, թէ Աստուծոյ սղորմութեամբ՝ այս ազգը պիտի ունենայ ազատութեան նոր ծնունդ մը, և թէ այն կտուա-

վարութիւնը որ ժողովուրդին է՝ ժողովուրդով է և ժողովուրդին համար է, պիտի շնորհուի երկրիս երեսէն:— Ահա՛ բուն նկարագիրն Ամերիկեան ազատութեան որ սահմանուած է օրէնքով. և օրէնքն Ամերիկայի մէջ խիստ յարգի է: Աւարքի գատարունին արտաքին գրան վերէւ արձանագրուած է. Օրհնի նպատակորիսն և Ազատորիսն: Լորա ձ. Պրայս որ Ամերիկայի պատմութիւնը հետօրէն գիտէ և շատ լաւ կը ճանչնայ Ամերիկան, կ'ըսէ. «Անգլիական Ամերիկայի մէջ օրէնքի յարգն ու կարգկանոնի արժէքը պահ մը ցնցուած են ինչ ինչ տեղեր, բայց ամենեւին չեն հոտրած: Ազատութիւնն Ամերիկայի մէջ, ինչպէս այլուր, ատեն եղած է որ շարաշար գործածուած է, բայց ամերիկեան ժողովուրդին ազատութեան պարծանքը, ազատութիւնը պահելու իր փաստութիւնը, նաև զայն ստուգչանոց իր զօրութիւնը չեն պակասած ամենեւին, և կարող ըրած են զինք, որ նորէն ձեռք բերէ ինչ որ կործուած էր թէ կորսուեր է. որովհետև ազգեր բարոյական ոյժերով է որ կ'ապրին, (it is by the moral forces that nations live):

Նոր Հայաստանը կերտելու և վերաշինելու ատեն, մենք պարտինք աչքի առջև ունենալ Ամերիկայի օրինակն ու փորձառութիւնները: Մեր ազգը շատ հին և փառաւոր անցեալ մը ունի, փառաւոր իր բարձրութիւններով և զգաստացոյցիչ՝ իր անկումներով: Աւաի երբ ան կը տենչայ Ազատութեան և կը մեռնի անոր սիրուն, ո՛չ թէ նոր անանձան շորհում մը ստանալու ջանքեր և զհողութիւններ են ասոնք, այլ իր կորսուած իրաւունքները վերահաստատելու համար թանկագին և արգար պայքար մը: Չենք կրնար մեր ազգային պատմութիւնն ու բանալ և խզել մեր յարարելութիւնները՝ մեր աւագային անցեալին հետ: Իթէ ուրաննք զայն, կը կորսնցնենք մեր գատին ամէնէն զօրաւոր փաստերն ու սպասցոյցները. եթէ խզենք զանոնք, կը մոլորինք նորատեղծ անբստուգութեանց մէջ: Վասն զի Ազգ մը՝ ա՛զգ է իր ամբողջութեամբ, իր պատմական լրութեամբ: Խորունկ և միանգամայն յստակ գիտակցութիւն՝ մեր գատին բնութեան մասին, յարգանք և հետաքրքրութիւն՝ մեր ազգային պատմութեան և անանգութեանց, շափաւորութիւն, խոհեմութիւն, համբերութիւն և յարատեւութիւն. ասոնք պայմաններ և առաքինութիւններ պէտք են ըլլալ ո՛չ միայն իւրաքանչիւր Հայու անհատական կեանքին զարգացման, այլ նաև մեր ազգային կեանքին վերահաստատութեան համար: Ազատութիւնն ինքնին օրէնք մըն է. սակայն պէտք է խոստովանիլ, թէ մեր ժողովրդեան արգի կենցաղին մէջ ազատութիւն կը նշանակէ օրինադանցութիւն, անձնահաճ՝ անձարձակութիւն: Այս կերպ ըմբռնումով և գործադրութեամբ սուսեցնիք, ակարացանք ներքնապէս, և այժմ մա՛հ կ'սպառնայ մեզ: Մեր ազգային վերջին փորձառութիւնները 1908էն ի վեր (որ թուականն է Թուրքիոյ առերեսով ազատագրութեան և սահմանադրականացման) պերճախօս կերպով կ'ազգարարեն մեր ժողովուրդին. — «Ի՞նչքա՞ զլուսիք ժողովէ՛. մի՛ մոռնար անցեալդ և անցեալներդ. մի՛ յուսահատի՛ր. յարգէ՛ օրէն-

քը, յարգէ՛ Ազատութեան օրէնքը, շարունակէ՛ պաշտպանել ազգային ազատութեանդ իրաւունքները»:

Գ. — Մընրոյեան վարդապետութիւն (The Monroe Doctrine):

— Նախագահ Մընրո 1823ին պատգամագիր մը զրկեց Քանկրէսին, բացարեւելով սա սկզբունքը, թէ Ամերիկայի քաղաքականութիւնը պիտի ըլլայ չխտանուիլ Եւրոպայի ներքին խնդիրներուն, թոյլ չտալ որ Եւրոպա՛ ալ փորձէ խտանուիլ Ամերիկայի ներքին գործերուն. որովհետեւ այսպիսի փորձ մը կը վտանգէ Ամերիկայի խաղաղութիւնն ու ապահովութիւնը: — Խաղաղութիւն և Ապահովութիւն. այս է գաղանփքն Ամերիկայի հակաբաւալ յառաջդիւթեան, և այս է Ամերիկայի Ուղւոյն բարձր և օրինակելի արասայտութիւններէն մին: Մընրոյի կարծիքն ընդունուեցաւ Քանկրէսին կողմէ եղաւ և վարդապետութիւն (Doctrine) մը Ամերիկայի քաղաքականութեան համար:

Պետութիւն մը ո՛րչափ անխռով ըլլայ ներքնապէս և արտաքնապէս, ժողովրդեան կորովն ու զբամբ էր կեդրոնանան և կը նուիրուին իր իսկ զարգացման և երջանկութեան: 1823էն ի վեր զրէթէ զար մը կը հսլովի, որու ընթացքին Ամերիկա բոլորովին կերպարանափոխ եղած է՝ շնորհիւ այն ամէն յառաջդիմական նորութեանց որոնք օրինակելի ըրած են իր երկրաշինութիւնը, իր արհեստներն ու արուեստները, իր դպրոցները, իր եկեղեցիները, իր վաճառականութիւնը, իր զինւորութիւնը, իր քաղաքակրթական և քաղաքակրթեալ կեանքին բոլոր փուլերն ու կողմերը:

Ամերիկայի մարդասիրական հաստատութիւնները՝ պատուարելու համար կեանքի դժբախտները, մանուկներու տարուած խնամքը, կենդանիներու (զոր օր. ձիերու հոգատարութիւնը), որպէս զի նշաւակ չըլլան մարդկային անգթութեան, հազարուակէ տեսակ ընկերութեանց գործունէութեանը, գործաւորներու իրաւանց պաշտպանութիւնը, գաղանի ընկերութեանց տարածումը ժողովրդեան խաւերուն մէջ, եկեղեցիներուն, դերը ընկերային կեանքի մէջ, խաղերու և զբօսանքներու (Sport) ազգային հանգամանքն ու արժէքը, ազատութիւնը կանանց, նաև անոնց՝ այրերու հաւատար քաղաքային իրաւանց ճանաչումը, (զոր օր. քուէարկութեան խնդիր) ա՛յնպիսի ակներեւ իրողութիւններ են, որ կը ծնին խաղաղ և ապահով ժողովուրդի մը աճումն և բարգաւաճումն:

Ամերիկա ազգային ցաւ շունի, ինչպէս ունինք մենք: Շէնշոզ ժողովուրդ մըն է: Հարստահարութիւն, հալածանք ու տառապանք անծանօթ են Ամերիկացիին: Այս բոլոր առաւելութեանց մէջ, ամերիկեան տոհմը ազնուացած է: Միջինէն բարձր հասակներ, դէմքի զեղեցկու-

Մ. Նախագահ
Թեօդ Ռոսեւելտ
Theodore ROOSEVELT
(1858 - 1919)

թիւն, առողջ մարմին, ծանր աշխատութեանց և հաշիւներու տոկացող ուղեղ, անկլո-սաքսոն ցեղին յատուկ պաղարիւն և հանգարտ բնոյթ, ձեռներիցութեան աներկիւղ ոգի, ինքնավստահութիւն, վճռականութիւն և այլ յատկութիւնք ածած են Ամերիկայի ժողովրդեան մէջ որ ատակ և բնդունակ եղած է մշակելու և վայելելու ի բնէ հարուստ և շատ գեղեցիկ երկրին ճոխութիւնները: Անշուշտ այս է պատճառը, որ Մընրոյի ինքնաբաւ Ամերիկան՝ հարիւր տարուան շրջանի մը մէջ՝ եղաւ Ուիլսընի Ամերիկան որ ցոյց տուաւ աշխարհի, եւրոպ. Մեծ Պատերազմի առթիւ ո՛չ միայն իր ամենայաղթ հարստութիւնն ու քաջամարդ զինուորութիւնը, այլ մա՛նաւանդ աշխարհի և ազգերու խաղաղութեան համար իր փիլիսոփայական և դրական վարդապետութիւնը: Ուիլսընի արժանիքը պիտի գնահատուի ապագայ ժամանակներէ: Արդի ժամանակը պէտք եղածին շափ պատրաստուած չէր՝ հասկնալու անոր վարդապետութիւնը: Ազգերու մրցակցութիւնը, փոքրիկ ազգերու իրաւանց շահագործումն ու յափշտակութիւնը, տնտեսական աշխարհի տրտաններուն ներքին և մթին հաշիւները որոնց ուսկանները լայնածաւալ են՝ դեռ երկար տակն պիտի վրդովեն աշխարհի խաղաղութիւնը. և մինչեւ որ Ուիլսընեան վարդապետութեամբ չկառավարուին ազգք և ազինք՝ աշխարհ՝ պիտի չվայելէ այն խաղաղութիւնը որուն համար Հայոց կիկեղեցին ի թիւ կ'աղօթէ:

Ուիլսընեան վարդապետութիւնը քիտի մը չէ, այլ Ամերիկայի հարեւրամեայ փորձառութեան արդիւնքը: Մընրոյի Ամերիկան կարող չէր իր հեղինակութեամբ պատկառ. ազգել Եւրոպայի և բոլոր աշխարհի Ուիլսընի Ամերիկան կարող էր և կարո՛ղ է դեռ իրաւապէս և արժանապէս գործածել իր հեղինակութիւնը: Բայց . . . փոքրիկ, կուսակցական շահեր՝ ներսէն, և աղուէս Եւրոպայի շահեր՝ դուրսէն, թոյլ շտուին, որ Ուիլսըն, աշխարհի աւագ ուսուցչապետը, գործի վերածէր իր վարդապետութիւնը: Ասոր համար է, որ աշխարհ՝ դեռ կը տառապի անխաղաղութենէ, և պիտի գայ օր մը ուր Ուիլսըն պիտի հասկցուի Որովհետեւ Ամերիկա եկած հասած է այնպիսի վիճակի մը, որ այլ եւս ինքնաբաւ չէ: Ամերիկա հասած է ամենաբաւ վիճակի մը համաշխարհային ծառայութեան համար — Սա՛ պահուէն, երբ այս տողերը կը գրեմ, այնպիսի իրողութիւններ տեղի կ'ունենան որոնք բաներ մը կը հասկցնեն աշխարհի: Մեծ Պատերազմին հետեւանքով կեդրոնական Եւրոպա սովի մատնուեցաւ և Ամերիկա հասաւ օգնութեան: Մերձաւոր Արեւելք թշուառացաւ և Ամերիկա հասցուց իր նպաստը: Չինաստան տառապեցաւ քաղցով ու հիւանդութեամբ, Ամերիկա կարկուտէց իր բարերար ձեռքը. իսկ այժմ Պոլշէվիք Ռուսաստան սովամահ կը բղբատալի, և դա՛րձեալ Ամերիկա է որ կը հասնի սարսափելի Ռուսը փրկելու համար մահուան ճիւղաններէն:

Ինչ երեւոյթ է այս խաղաղութեան և ապահովութեան մէջ մեծացած, հարստացած, ամբոցած, պատրաստուած զօրաւոր ժողովուրդի մը

ողւոյն արտայայտութիւնն է այս երեւոյթը: — Նախկին նախագահ և այժմ Դատապետ թէֆթ Ճառ մը խօսեցաւ Ուիլիքմսթաւունի Բաղաքագիտական Վարժարանի մէջ կարգադրուած ամառնային դասախօսութեանց բացման առթիւ: Թուիս 29ին, և ի միջի այլոց քրաւ հետեւեալ իմաստաւից յայտնութիւնը. — «Իերմանիոյ կործանիչ փառասիրութեան քննութիւնը մեծ քայլ մըն է դեպ յառաջ, բայց ամէն ինչ չէ՛ այդ նիւս ահագին դործ մը կայ աշխարհի առջեւ, որ այդ յաղթութիւնը շահուած ըլլայ: Պատերազմը շատ մեծ ազդեցութիւն քրաւ՝ բարեփոխելու համար միջազգային միաքր, ժողովուրդներու հոգեբանութիւնը, և աննախընթաց կերպով սա՛ տպաւորութիւնը թողուց բոլոր աշխարհի զբայ, թէ ժողովուրդներ և երկիրներ իրարմէ կախուած են անխուսափելի կերպով, թէ հարկ անհրաժեշտ է այս իրողութիւնը ճանչնալ և գործել ըստ այնմ, եթէ պիտի վերահաստատուի աշխարհի յաջողութիւնը, եթէ աշխարհ պիտի յաւաքիմէ և արժանի՛ է մալու և տպրելու: Ամերիկայի պատմութեան մէջ ասկէ առաջ մեր արտաքին յարաբերութիւններն ամենեւին այնքան կարեւոր չեն եղած, ինչպէս են այսօր: Ասկէ առաջ ամենեւին այոջափ յստակ և պարզ եղած չէր, թէ նոյն ինքն մեր յաջողութիւնը կախուած է մեր ուրիշ երկիրներու հետ ունեցած յարաբերութիւններէն, և այս յարաբերութեանց պահպանութեան փոխադարձ մտախոյժութեան և բարի ցանկութեանց բարեկամական վիճակի մը մէջ: Մարդիկ և քաղաքազէտք կրնան իրարմէ տարբերիլ այն միջոցներուն շուրջ որոնցմով մենք միաքի այս փոփոխութիւնը պիտի մշտնջենուորենք և ուրիշ տղգերու հետ պաշտօնական ընկերակցութեան մը ձեւն ու մարմինը պիտի սանք տտոր: Բայց պարագաներ կ'ստիպեն մեզ, որ աշխարհի հետ ունենանք աւելի՛ խիտ և այժմէական յարաբերութիւն մը»:

Մ. Նախագահ Չարզ Յիլզի
Woodrow WILSON
(Ծն. 1856)

Եւ Ամերիկա ստուգիւ ստիպուած է քաղաքակրթական մեծ դործ մը կատարելու աշխարհի խաղաղութեան վերահաստատումին մէջ, ինչ որ իր ճակատագրական պարագն է: Ուիլսըն ընել ուղեց ինչ որ նախագահ թէֆթ կը սեանէ և կը պարտադրէ, և ինչ որ Մընրօ չէր կրնար գուշակել 1823ին, երբ ուղեց ամփոփել այս երիտասարդ, կորովի և յուսալից Նրկելին՝ իր սահմաններուն մէջ: Բայց Ամերիկայի Ողբին չէր կրնար թաքչել գրուանի տակ: Բաղաքակրթութեան նորագոյն բարձրում մը պիտի քարոզուէր և գործագրուէր Ամերիկայով:

Ամերիկա այս տարի Ռոզստոսի Նին տօնեց Պակդուիս Հայրերու գալըստեան երէքհարի բամեակը Ճիշդ հօն, Փըլէյմըթ, Մէտս, ուր առաւ

ջին անգամ ուսք դրեր էին Անգլիայէն գաղթող այն աղատատենչ ան-
ձինք: Կախազահ Հարսինկ այդ խրատճանութեանց մէջ խօսեցաւ
ուշադրաւ ճառ մը, և յայտարարեց թէ աշխարհի մէջ ամենեւին չէ՛
ապրած մարդկային սերունդ մը որ ժառանգած ըլլայ պատմական նիւ-
թերու այսպիսի հարստութիւն մը, այսպիսի կարողութիւն անաչաւ
վերլուծութեան, այսպիսի ընդարձակ փորձառութիւն մը՝ զայն տանե-
լու համար շիտակ նպատակին, ինչպէս այս սերունդը որուն կը պատ-
կանինք մենք: Ելեւմտորէն կարող (solvent), անտեսողիտորէն անողջ
(sound), տաղանդի մէջ անմրցելի, ճարտարարուեստի մէջ անգերա-
զանցելի խիզախ որոյողութեան մէջ և աներկմիտ հուսաւքի մէջ,
Միտցեալ նահանգներ այսպէս պիտի ընթանան յոյսով:

Հայ ժողովուրդին համար փոքրիկ, բայց իրական պարծանք է զիտ-
նալ պատմականորէն, թէ իր նախնիք, հակառակ տիրող և շրջապատող
պայմաններու, անձուկ սահմաններու մէջ իրենց ժամանակին քաղաքա-
կրթական լոյսը տարած են վերք և Աղուանք, թէ Հայն ընդունակ է
ժառանգելու քաղաքակրթական գործերու, հերիք է որ ասպարէզ տրուի
իրեն, — տեւական խաղաղութեան և ապահովութեան ասպարէզը՝ նոր
Հայաստանի մէջ:

Ե.— Կերական օարժումը:— Ամերիկեան Ոգին մասնաւոր շահե-
կանութեամբ մը կ'արտայայտուի Ամերիկայի կրթական և դաստիա-
բակչական մեթոտներուն գործնական կիրարկութեան մէջ: Գարոցներ
նուիրուած են հասարակաց կրթութեան՝ կառավարութեան ծախքով
Հանրային դպրոցներէն զատ կան նաեւ մասնաւոր դպրոցներ, ցերեկեայ
և գիշերեան: Կաթոլիկ և կեղեցիներ ունին իրենց սեփականները: Գաղ-
թականաց կրթութեան գործը մին է կառավարութեան ամէնէն կարեւոր
գործերէն, վասն զի անոնց ամերիկանացման զսպանակն է այն: Ուսուց-
ման տարբեր մեթոտ, տարբեր դիւրութիւններ և տարբեր դասագիրքեր,
որպէս զի նորեկներ այս երկիրը սիրեն և փորին անոր, իբրեւ հաւատա-
քիմ քաղաքացիներ: — Հասարակաց դպրոցներէն ետք՝ հասարակաց
Մատենադարաններ շատ բարերար դեր մը կը կատարեն ժողովուրդին
զարգացման գործին մէջ: Հիանալի է Մատենադարաններու կազմակեր-
պութիւնը: Բազմաթիւ և այլազան թերթեր, հանդէսներ և անհամար
գիրքեր կ'ողողեն ամերիկեան ընկերութեան բոլոր խաւերը: Ամերիկա
թուղթի աշխարհ մըն է: Ժողովուրդը կրթելու և անոր մտաւոր զար-
գացումը հաճելի ընծայելու համար, այս թուղթի աշխարհը բռնկած է
աշխատութեան ընդով: Ո՛րչափ տարածեալ և բարձր է ժողովրդեան
մտաւոր զարգացումը, նոյնչափ ամուր և ապահով են ազգային կեանքը,
երկրին օրէնքը, ժողովրդական կամքի և դիտակցութեան ինքնայայտ
տիրապետութիւնը՝ հայրենիքի բոլոր գործաւնութեանց մէջ: Այս է
պատճառը, որ այնքան կարեւորութիւն կ'ընծայուի և միլիոններ կը
ծախուին հասարակաց դաստիարակութեան համար: Գործաւորը կանո-

նաւորապէս և հետաքրքրութեամբ թերթ կը կարդայ և իր հասկացողութեան չափով գիտէ, թէ ինչ կ'անցնի կը դառնայ իր հայրենիքին շորս անկիւնը, ինչ է քաղաքական վիճակն իր երկրին մէջ և իր երկրէն դուրս: Մանուկներ և պատանիք անյազօրէն կը կարդան վէպեր, որպէս զի վարժուին մաքուր անգլիերէնի և իրենց միտքը բացուի իրական և մտացածին պատկերներու ճոխ նկարագրութիւններով: — Ամերիկեան տպարաններ մեքենագիտական արագութեան հրաշակերտներ են: —

Մ. Նահանգաց
Չորդ Գալիազահ
Warren Gamaliel
HARDING
(ԾԾ. 1865)

Ջրի գաստիօսութիւնք ամէն կարգի նիւթերու վրայ՝ ժողովրդական կրթութեան ուրիշ մէկ գործնական մեթոտն են: Եւ հակառակ այս թանկագին ջանքերուն, զեռ լման չէ՛ ամերիկեան ժողովուրդին զարգացման չափը: — Գաղթականաց մտաւոր զարգացման վիճակը մեծապէս կ'ազդէ համեմատութեան վրայ: Այս է պատճառք, որ կառավարութիւնը կենսական կարեւորութիւն կ'ընծայէ ո՛չ միայն անոնց ֆիզիքական առողջութեան, այլ և գրել կարգալ գիտնալու չափին: Յարգի են այն գաղթականները որ իրենց բնիկ լեզուով գիտեն գրել-կարդալ. և այս կը նշանակէ, թէ այնպիսիներ քիչ շատ պիտի կրնան անգլիերէնի ալ վարժուիլ: Իհուուած է որ հայ գաղթականք՝ ուրիշներու նայելով՝ ուշադրաւ կերպով աւելի գիտեն գրել-կարդալ իրենց մայրենի լեզուով: Եւ ամերիկեան դպրոցներու մէջ հայ ուսանողներու սկիներու յառաջգիմութիւնն ա՛յնպիսի ապացոյց մըն է հայ ժողովուրդի

կրթասիրութեան, որ կարելի չէ սովորական երեւոյթ մը նկատել զայն: Նոր Հայաստանի մէջ կրթութեան և գաստիարակութեան գործը պէտք է ըլլայ ազգային բարձր նկարագրով: Հայ պատմութեան պարծանքը շատ մեծ է այս նիւթին մէջ: Հայ վանքեր և հայ եկեղեցիներ մտաւոր զարգացման վառարաններ եղած են: Իր հալածանաց շրջաններուն իսկ, Հայք սիրած է դպրոցը: Եւ նորագոյն ժամանակներու մէջ, հայ դպրոցներուն բարեկարգութիւնը՝ եւրպ. և ամերիկ. մեթոտներու հետեւողութեամբ, ցոյց կու տայ, թէ մեր Ազգը ընդունակ է ընդգրկելու կրթական գործին մեծութիւնները: Ամերիկայի օրինակն ու փորձառութիւնները շատ գործնական և գրաւիչ են հասարակաց կրթութեան տեսակէտէն: Նոր Հայաստանի հասարակաց կրթութիւնը պիտի արտայայտէ Հայաստանի Ոգին՝ քաղաքակիրթ աշխարհի առջեւ:

Ձ. — Գործի աշխարհը: — Ձեմ ուզեր, որ Ամերիկայի մասին իմ ալ գրածներս սխալ և երազային աշխարհ մը պատկերացնեն ընթերցողներուս մաքին մէջ: Հէնրի Վան Տայք իր վերոգրեալ գիրքին մէջ խօսելով դուրսէն Ամերիկա խուժող գաղթականաց կենցաղին վրայ, գիտել կու տայ թէ անոնք ընդհանրապէս կ'աշխատին նոր կ'ենք մը

ձեւել իրենց համար, հետեւելով իրենց բաղձանքին, ազատութեան, պատահականութեան և դժուարութեան այս երկրին մէջ (in a land of liberty, opportunity, and difficulty)։ Բայր անոնք որ Ամերիկայի Ազատութիւնը սխալ կ'ըմբռնեն և կը զեղծանին, բայր անոնք որ չեն օգտուիր Ամերիկայի պատահականութիւններէն, այսինքն՝ յաջողելու և մա'րդ ըլլալու առիթներէն, անոնք որ զազափար չունին Ամերիկայի դժուարութեանց վրայ, և կը կարծեն թէ Ամերիկայի աշխարհը դիւրամատչելի են (իրբ թէ փողոցները ափռուած ըլլային), անոնք ամէնէն թշուառ արարածներ են։ — Ամերիկա գործի աշխարհ մըն է։ Պիզ'նիս և ճալլ բառերն այնպէս ինչպէս պատահականութիւններ ունին Ամերիկայի լեզուին վրայ, որ անձանօթ է Ասիայի ճալլ (job) գործաւորներուն համար կենաց և մահու խնդիր է։ Պիզ'նիս (business) առեւտուրի և զբաղումի իր այլազան իմաստէն զատ՝ կու տայ նաև հայերէն գործի այն իմաստը որով մենք կ'ըսենք լատինական քու գործը չէ՞, ևն.։ Եւ շուկայէն զատ, ճան, Գալոցի, Եկեղեցւոյ, կառավարութեան ևն. գործերն ու գործառնութիւններն ալ պիզ'նիս են Ամերիկայի մէջ։ — Արդ, այս գործի աշխարհին մէջ ժամանակը սուղ է, թանկագին է, և գործի հասնելու, գործ ընելու համար՝ պէտք է վազել անզազար։ — Ամերիկայի մէջ մարդիկ անգամ մը յաջողելէ ետք՝ այնչափ գործ և զբաղում ստեղծեր են, որ այլ եւս ժամանակ չունին և չեն կրնար հասնիլ իրենց պիզ'նիսին բայր կողմերուն։ Իրենց ուղեղին և իրենց ժամանակին բայր տարողութիւնը բռնուած է։ Պիզ'նիսէ դուրս և անկէ զտտ ուրիշ բաներու գլուխ և աստի չեն կրնար ունենալ։ — Այս չափազանցութիւնները մերթ բնական են և մերթ տարօրինակ՝ Ամերիկայի գործի աշխարհին համար։ Բայց Ամերիկեան Ողբոյն արտայայտութիւնը չէ՛ այդ Գործի և աշխատութեան բաժանման օրէնքին ճշգրիտ գործադրութեամբ լուծուած է բազմազբաղութեան այս կնճառտ դժուարութիւնը։ Ընդարձակ և ճիւղաւորեալ պիզ'նիսներու մէջ ո՛րչափ շատ անձեր բաժին մը ստանձնեն, այնչափ հանգարտ կ'ըլլայ բուն գործին տէրը։ Այս մեթոտով ուրիշ արժանաւորներ տէր կ'ըլլան գործի մը, իսկ գործին տէրը ժամանակ կ'ունենայ վայելելու իր աշխատութեան պտուղը, նուիրուելով հանրային գործերու։ Վասն զի ինչպէս Աւետարանը կը վճռէ, մարդ միայն հացով չէ՛ որ կ'ապրի, այլ նաև բարոյական արժեքներով։ Եւ քանի որ քստ Լօրտ ձ. Պրայսի, Ազգեր այ բարոյական ոյժերով կ'ապրին, հետեւաբար պիզ'նիսի մարդիկ ո՛րչափ կարեւորութիւն ընծայեն բարոյական արժեքներու, այնչափ զօրաւոր կ'ըլլայ ազգային կեանքը։ — Ազատութեան, պատահականութեան և դժուարութեան այս երկրին զաւակներն են ամերիկացի բազմաճարտատ (միլիոնատեր) անձեր, որոնց հարստութեան քանակն առասպելական կրնայ թուիլ։ Զոր օրինակ, Քարնէկիի պէս սկովտացի ազգատիկ բայց ճարպիկ մանուկ մը այս երկրին բազմաճարտատ քաղաքացիներէն մին կրնայ ըլլալ և ընել ամերիկեան միտքով ու ճաշկով բարեբարութիւններ և մեկենասութիւններ։ Ազատութեան, պատահականութեան և դժուարութեան այս երկրին մէջ

Թեան և զժուարու թեան այս երկրին մէջ պարզուկ քաղաքացիներ կրնան
 նախագահ ըլլալ այս մեծ Հանրապետութեան: Լինքըն զիւզական
 կեանքէ մարմնացած է: Սելիսըն՝ ուսուցչութենէ, և Հարտինկ՝ խմբագրու-
 թենէ: Այս է Ամերիկեան Ողբոյն արտայայտութիւնն ու մտքմտարումը:
 * * *
 Նոր Հայաստան պէտք է օժտուի այնպիսի Սահմանադրութեամբ
 մը և կառավարական այնպիսի մեքենականութեամբ մը, որ իր քաղաքա-
 ցիները զիւրին զիւրին վայելեն ԱԶ...ՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ՝ ըստ ին օրինական մա-

Ներհուսն Արմատակաւնց Բարեբախտ ան սոցնարդ

Բարդեղեղոսի Պրոֆ. Ս. Բարեբախտ (1892 Մայիսին Բաղնայի քաղաքէ)

քուր իմաստով, որ անոնք զիտնան օգտուիլ իրենց բնաշխարհին բնծա-
 յած առիթներէն և ՊԱՏԵՆՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԷՆ, որ կարող ըլլան յաղթել
 ԴժՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԷՆ և իսկն յաջողութեան զափնին՝ աշխատութեան և
 գործի աշխարհին մէջ:— Ամերիկա երազներու երկիր չէ. գործի և աշ-
 խատութեան երկիր է: Նոր Հայաստան պէտք է ըլլալ երկիր մը իրական
 ազատութեան, մտքուր աշխատութեան և անընդհատ յառաջգիմութեան:

Ոտքըրարուն Միսս., 26 Օգոս. 1921 ԲԱՐԳԵՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ԱՄԵՐԻԿԱԿԱՆ ԳԱՂՈՒԹՐ

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԻ ԳՆՏԵՐԱԶՄԷՆ Ի ՎԵՐ

Ամերիկայի գաղութն ունի աւելի քան 70 տարուան հումթիւն: Այս շրջանի Ա. կիսուն շատ ցանցառ եղած է գաղթողներուն թիւը. անոնց կեանքն ու գործը յաւէտ անհատական՝ մեծ մասամբ կը մնան մշուշի մէջ: Վերջին երեսնամակի ընթացքին է որ Ամերիկայի քաղաքացիական կեանք որուն օրրատօրեայ զարգացմամբ կը ցան բարձրանալ, ճանչցուի որպէս ուրոյն գաղութ և պաշտպանուի Ամերիկայի շնորհ կաթսային (melting pot) վտանգներէն:

1914 աղէտաւոր թուականին՝ այս գաղութն իր մէջ կը համբեր քղջորս կազմակերպութիւն, Ս. Դ. Լնչակեան, Հ. Յ. Դանակցութիւն, Վերլնչակեան (Աղատական) և Հ. Ռամկավար: Ասոնցմէ զատ, Հայ Առաքելական և Հայ Բողոքական Եկեղեցիները: Հ. Բ. Բ. Միութիւնն ու այլ բազմաթիւ բարենպաստ կազմակերպութիւնք իրենց առաջադրութեանց համապատասխան ուղղութեամբ կը գործէին հայրենիքի բարելաւութեան և յառաջդիմութեան համար: — Լնչ. Պատերազմի ահազանգը գաղութիս ամբողջ անհատական թէ կազմակերպական ոյժերը, բնազդական մղումով կարծես, կը մերձեցնէ իրարու և կը զնէ զանոնք տենդազին գործունէութեան մը առջեւ:

Տակաւին համազգային աղէտը չէ սկսած: Դաշնակից պետութեանց յաղթանակովը կը խանդավառի այս գաղութն ալ որ, բնազատաւ շտապէ պէս մէկ հաւատքով զպանակուած, իսկոյն կ'որոշէ բռնելիք ճամբան: 1914ի աշնան երբ կողկաստայի եղբայրներու զին. շարժումը կ'սկսի և տակաւ լայն համեմատութիւններ կ'առնէ, Ամերիկայի լուրջ պատասխանատուութեան մը առջեւ կը գտնէ ինքզինքս Նոյեմբերին, քղջորս կազմակերպութիւնք իրարու քով գալով՝ կը կազմեն Միլիտանկցային Յանձնախումբ մը, որպէս զի ան միազանգ շարժումով ընդառաջէ օրուան ստիպողական պահանջները: Այս մարմինը նպատակ կը դնէ ա) Օգնել Երկրի մէջ կռուող խումբերուն, բ) Զին. նոր շարժումներ յառաջ բերել, երբ կարելի ըլլայ ստանալ դաշնակից պետութեանց հաւանութիւնն ու աջակցութիւնը, գ) Դիւանագիտական հետապնդումներ կատարել: Ասոնց իրազարժման համար, կ'որոշէ զիմել հայ գաղութի նիւթական օժանդակութեան:

Պօղոս Կոստան

որ, բնազատաւ շտապէ պէս մէկ հաւատքով զպանակուած, իսկոյն կ'որոշէ բռնելիք ճամբան: 1914ի աշնան երբ կողկաստայի եղբայրներու զին. շարժումը կ'սկսի և տակաւ լայն համեմատութիւններ կ'առնէ, Ամերիկայի լուրջ պատասխանատուութեան մը առջեւ կը գտնէ ինքզինքս Նոյեմբերին, քղջորս կազմակերպութիւնք իրարու քով գալով՝ կը կազմեն Միլիտանկցային Յանձնախումբ մը, որպէս զի ան միազանգ շարժումով ընդառաջէ օրուան ստիպողական պահանջները: Այս մարմինը նպատակ կը դնէ ա) Օգնել Երկրի մէջ կռուող խումբերուն, բ) Զին. նոր շարժումներ յառաջ բերել, երբ կարելի ըլլայ ստանալ դաշնակից պետութեանց հաւանութիւնն ու աջակցութիւնը, գ) Դիւանագիտական հետապնդումներ կատարել: Ասոնց իրազարժման համար, կ'որոշէ զիմել հայ գաղութի նիւթական օժանդակութեան:

Հանգանակութեան նախնական կարգադրութեանց մէջ տակաւին, Ամերիկահայ Առաջնորդարանի ներկայացուցիչներն ալ փափաքելով գործակցելի՛ կը միանան անոր և, իբրեւ նոր մարմին, ծնունդ կու տան Ազգային Պաշտպանութեան Ամերիկայի Յանձնախումբին: Հանգանակութեան ձեռնարկելէ առաջ, անհամաձայնութիւններ կը ծագին՝ կովկասեան կամաւորներու, զիւանագիտական գործոց և ինչ համեմատութեամբ ու խողովակով զրամին բաշխուելուն մասին: Լ. Յ. Դ. պատճա-

Միքեան Տաճնեան, Կիլիկիոյ լիպոզ-պասուբուկ (1888 թ.)

Տաճնեանի ներկայիս և Գաղափարացի Գրական

նարանեալ հրատարականով կը քաշուի նորակազմ Յանձնախումբէն, պնդելով, թէ կովկասի կռուողներուն 25 0/0էն աւելի զրամ պէտք է զրկուի ձեռամբ Ազգ. Բիւռոյի զոր վեհ. Հայրապետը վաւերական հրաշակած էր հեռագրաւ: Բաժանման հետեւանօք, Հանգանակութիւնը երկու անջատ մարմիններով յառաջ կը տարուի: Լ. Յ. Դ. կը հաւաքէ շուրջ 100,000 տօլար, իսկ Յանձնախումբը 60,000 որոնք կը գործածուին առանձին միջոցներով, ըստ առաջադրեալ նպատակներու:

1915ի սկիզբները, Պողոս Նուպարի նախաձեռնութեամբ Եզրիպտոս կազմուած Ազգային Եանկերու Պաշտպանութեան Յանձնախումբը կոչ մը

Արսաւազ Էանքոսեան

կ'ուղղէ Ամերիկահայոց, որպէս զի ան մէկ անուամբ կազմակերպուի ե իր ամբողջ ոյժն ի սպաս զնէ ազգ- գերաֆոյն նպատակներու. կո'չ որ անարձագանգ չի մնար ե իր շուրջ կը խմբէ նաև Տ. Բ. Մ. Ա. Գարրիել- Կան, Տ. Բ. Ա. Այվազեան(*), Պատ. Ի. Կ. Պէննէեան ե ուրիշներ: Ասանք յետ երկար խորհրդակցութեան, կը կազմեն Ազգ. Եանկերու Պաշտպանու- րեան Միութիւնը. բոլոր հասանքներու հրաւեր կարգաւորով՝ բոլորուելու անոր շուրջ: Լ. Յ. Դ., նորակազմ Միութեան, մասնաւորապէս Փարիզի Ազգ. Պատուիրակութեան գործու- նէութիւնն ու ելմացոյցը զիտնալու իրաւունքին վրայ պնդելով՝ հետու

կը մնայ ե անջատարար կը գործէ մինչև 1917ի սկիզբները:

Ա. Ե. Պ. Միութիւնն՝ իր մէջ ունենալով Լայ Եկեղեցիէրը, Ա. Դ. Լնչակեան, Վեր. Լնչակեան ե Լ. Ռամկ. Կուսակցութիւնները՝ կը շարու- նակէ իր գործունէութիւնը, զլիա- լորարար Ամերիկայի մէջ Լայ Դա- տին ու Տառապանքին շուրջ փրօ- փականտ մղելով, նախագահ Ռել- սքնի պատուիրակութիւններ զրկելով ե կատարելով հանդանակութիւններ որոնց արդիւնքը կ'ուղարկուի Կով- կասի ե Թուրքիոյ կարելի շրջաններու տառապող Հայութեան, ձե- աամբ Ազգ. Պատուիրակութեան: Մասնաւոր ջանքեր չեն խնայուիր նաև վառ պահելու Լայ Դատին հանդէպ համակրութիւնը Ռուզվէլ- թի, Նիսի. մեծանուն նախագահին: — Ռելսքն յատուկ պատգամազրով մը կը հրաւիրէ Ամերիկան՝ նպաստ հաս- ցընելու լիբերական յուեզոյն բանութեան տակ հեծող փոքրիկ ազգաց՝

Շահլ Կ. Վրդ. Կասպաբեան

(* Ողբացեալ բժիշկներուն պատկերները տե՛ս Տարեցոյցիս նախորդ տարի- ներուն մէջ:

Հայոց, Ասորաց, Յունաց ևն. և 21-22 Հոկտ. 1916 թ Հայոց օր կը նշանակէ 400 դիւ. քաղաքներու մէջ կը կազմակերպուին օտար մարմիններ՝

Մանուկ Համբարձումեան (իւր. «Հայրենիք»)

այս նպատակին համար. արդիւնքը կ'ըլլայ 30 միլիոն տօլար, ամենամեծ մասամբ Արեւելքի յատկացեալ: — Հայկ. սարսափներուն բուր մանրամասնութիւնները հասած էին արդէն օրը օրին և բովանդակ ամերիկահայ զաղութը մասնած անվերջանալի կակիծի մը: Այլ և այլ քաղաքներու մէջ բողոքի թափօրներ կը կազմակերպուին, քաղաքակիրթ աշխարհի խիղճը հրախրելու համար մարդկային պատմութեան սեւագոյն էջերուն վրայ:

Այսքանով չէր բաւականանար սակայն այս պատուական զաղութը. կ'սպասէր առիթի մը, գործնականապէս կատարելու համար իր սրտին ու բազուկին պարտքը՝ Հայրենիքին հանդէպ: 1916ին, երբ Եզրիպտոսի մէջ կամաւորական շարժումը կ'սկսի և Դժոխքէն նոր ազատուած 800 քաջարի Սուէյտիացիներ կը զինւորագրուին ի ֆորթ-Սայիտ՝ իրենց «ծննդավայրը փրկելու» առաջադրութեամբ: Ամերիկահայ Երիտասարդութեան սիրտը կը խայտայ. Հայրենիք գտնուող իր հոգևհատորներու փրկութիւնն ապահովելու համար նիւթական ամբողջ ոյժը սիրայօժար տալէ ետք՝ ան կը վճռէ ճակատ մեկնիլ, մանաւանդ որ հետզհետէ հաւանականութեան երեւոյթ կ'տոնէր Լնդհ. Պատերազմին Ամերիկայի մասնակցութիւնն ալ: 1917ին, այդ փրկարար մասնակցութեան կը զուգադիպի Ամերիկա մուտքը եզրկատահայ պատուիրակութեան մը — Միհրան Տամասեանէ, Արտաւազդ Հանրմեանէ և Սապահգիւլէ բաղկացեալ — որ կու գար ազգային համագործակցութեան նոր թափ մը տալ, զին. շարժում մը ստեղծել և նկատելի գումար մը հանգանակել: Գլխաւոր նպատակը կը մնար անշուշտ կամաւորական բանակ մը հասցնել փութով, համաձայն Փարիզի Ազգային Պատուիրակութեան հրահանգին և Եզրիպտոսի Ազգային Միութեան ջերմ բաղձանաց:

Միհրան Սափազը

Ֆրնս. կառավարութիւնը նպատակաւ որ խոստումներ տուած էր Ազգ.

Ամերիկահայ Տէ. Յովհ. Ծովիկեան

ՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ որուն շահէ մ. վ. Գասպարեան և Մարկոս Տ. Մանուէլեան (Հայ Առաքել. եկեղեցւոյ կողմէ), Վեր. Վարապետ Մանուկեան (Հայ Աւետարանական շէնք.), Յակոբ Բարեջանեան և Մ. Զարուհեան (Ս. Գ. Հնչ.), Մանուկ Համբարձումեան, Միւրիճեան Սղանեան և Զուէն Նալպանտեան (Հ. Յ. Գ.), Միհրան Սվաղլը, Տ. Բ. Յովհ. Ծովիկեան և Հրաչ Երուանդ (Վեր. Հնչ.), Սրգ. Մալեմեղեան, Արմ. Նազար և Միք. Յովհաննէսեան (Հ. Ռամկ.), Բարդէն Սպակ., Գ. Վիրակոսեան և Յակոբ Դերձակեան (Հ. Բ. Լ.):—Սիրայիբ և բոլորսնուէր հիման վրայ Միութեանս կազմութիւնը բարեկազմութեամբ Ամերիկահայոց բոլոր հասուածներուն մէջ յառաջ կը բերէ անխառն հըր-

Պատուիրակութեան՝ Հայկ. Հարցին վերաբերմամբ, պայմանաւոր հայ զինուորներու նկատելի թիւ մը իբր կամաւոր մանէր Ֆրնս. Դրօշին ապկ և կոտուէր ասիական-արեւելեան ճակատին վրայ: Ամերիկահայք Ազգ. Պատուիրակութեան խողովակով հազարդուած այն հրաւերը կը զիմաւորեն խանդավառ. հասցնելով կամաւորներու անպատելի խումբեր. Հայաստանի վրկութեան համար խոր հաւատքով:

Մ. Տամատեանի գլխաւորութեամբ, եղբայրահայ պատուիրակութիւնը կ'աջողի բոլոր հասանքներն ի մի ձույնէ և կողմէ անդամներն էին Մուշեղ Արք.

Հրայ Երուանդ (Եղբ Երուանդ)

Ճբւանքի Անոր նպատակն էր ամերիկահայ գաղութին նիւթական ու քարոյական ոյժերը համադրել և ի սպաս դնել 3 հիմնական նպատակներու, ա) Հայկ. ազատագրութիւն,

Յակոբ Գերձակեան
(ամերիկահայ փաստաբան)

դաքացի և նոյն իսկ կամաւոր Հայեր գունդագունդ կը մտնեն Ամերիկեան Բանակի կիպրոս մեկնելիք 15,000էն հազիւ 1200-1300 հոգի սակայն կարող կ'ըլլան անցագիր առնել՝ Ֆրնս. Բանակ շտապելու համար. մնացեալք երկար կ'սպասեն անձկագին, զեզերելով քարափին մօտերը, վասն զի Ֆրնս. զին. իշխանութիւնը զժկամակած էր զանոնք միահաղոյն զրկել և բաւականացած՝ 20-40 հոգինոց խումբեր անոնցմէ ճամբայ հանելով, և ստուար մեծամասնութիւնը ետ դարձնելով:

Հայ Ազգ. Միութիւնը կամաւորական շարժումը յաջողութեամբ գլուխ հանելէ վերջ՝ կը ձեռնարկէ 1 միլիոն տօլարի հանդակութեան համար նին. կարգադրութեանց: Այս գործը վարելու պաշտօնով, կը կազմուի կեդր. Թանձնախումբ մը՝ անդամակցութեամբ Կ. Յ. Փափազեանի, Գ. Պետրոսեանի, Շահէ Մ. Վ.ի,

բ) Սրկրի կարօտեալք և Հայաստանի վերաշինութիւն, գ) Գիւանագիտական ձեռնարկ և հայանպաստ փրօփականա:

Միութեան կազմութեան կը յաջորդէ կոչ մը. կամաւորական շարժումը կանոնաւոր թափով սկիզբ կ'առնու և կը շարունակուի անկաս: Միայն 6 ամսուան ընթացքին 15,000 Հայորդիներ անուննին կ'արձանագրեն, և ձգելով գործ, զրամ, հանգիստ, ապագայ, կը մեկնին Ն, Եօրք՝ նաւ մտնելով կիպրոս մեկնելու՝ առաջին պատեհութեամբ: Միւս կողմէ, Ամերիկայի, պատերազմ յայտարարելուն հետեւանօք, քա-

Առեւտրական Կ. Թ. Փուօմանեան
(գանձապետ Զ. Ռ. Բ. Մ.ի Ամերիկայի օրջանակային յանձնաժողովի)

Տբթ. Յ. Ծովիկեանի, Տբթ. Կ. Յ. Գալուստեանի, Տբթ. Մ. Կ. Եւրոյմեանի, Խ. Գալուստեանի, Գ. Մանուկեանի, Յ. Բարեջանեանի, Յ. Գ. Դերձակեանի և Մ. Յովհաննէսեանի որոնք 1918 Ապրիլին զործի կ'սկսին եւանդեամբ, միմիայն ազգակիցներու նուէրներովք զոյացնելով 705

Միս Ալիս Սթոն Պլէնուէլ

Հայ Ազգն ու իր քաղաքակրթութիւնը ծանօթացնելով շատ մը սնծանօթ շրջանակներու։ Հայ բանաստեղծու-

թեան ծանօթ թարգմանիչ՝ ալեւորն Օր. Ալիս Սթոն Պլէնուէլ, Միւթեան խնդրանօք, մեր քերթողներէն լաւագոյն կտրներ թարգմանելով՝ կը կազմէ և անոր տրամադրութեան տակ կը դնէ Armenian Poems ստուար հատորք զոր Միւթիւնը երախտագիտութեամբ կը հրատարակէ և հազարաւոր օրինակներ կը ջրուէ անգլիախօս ահանաւոր մտաւորականաց և զանազան հաստատութեանց։— Եւանջիլ ընկերարան և ազգ-զործիչ Կ. Յ. Փափագեանի տիկինը Պերթա որ իբրեւ զարգացեալ Ամերիկուհի՝ տարիներով աքքնած էր Հայ Դատին ի նպաստ, կը պատրաստէ The Tragedy of Armenia

Քարդապատում զգոյացունց զործը որ Միւթեան կողմէ տրուելով կ'ուղարկուի ամենուրեք։ — Հրատարակ կը հանուի նաև Why should Armenia be free? զոր յաջողութեամբ պատրաստած էր Տբթ. Կարօ Փաստրմաճեան։ The Armenian Chiciaն ալ կը զործածուի նոյն նպատակու։ — Ասանցմէ վերջ, կը մնայ յիշատակել Միւթեան

Տիկին Պերթա Կ. Յ. Փափագեան

Քարդապատում զգոյացունց զործը որ Միւթեան կողմէ տրուելով կ'ուղարկուի ամենուրեք։ — Հրատարակ կը հանուի նաև Why should Armenia be free? զոր յաջողութեամբ պատրաստած էր Տբթ. Կարօ Փաստրմաճեան։ The Armenian Chiciaն ալ կը զործածուի նոյն նպատակու։ — Ասանցմէ վերջ, կը մնայ յիշատակել Միւթեան

առնապէս Մ. Ազազլի իմրագրապետութեամբ լոյս տեսնող The Armenian Herald ամսագրերը գործիքները կը փութացնէ քղք. և մասաւորական Ամերիկայի բոլոր անկիւնները: — Առանձին գնահատութեամբ պէտք է յիշել նաև The New Armenia-ն որուն մեղուաջան իմրագիրը՝ Մահտեսան Արշակ ծանր զոհարերութեամբ կարող կ'ըլլայ տարիներէ հեռէ անխափան շարունակելու զայն, մեծապէս ծառայելով հայկ. փրօփականարն, նիւթական օգնութեամբ Ազգ. Միութեան և Աշոտ Թիրեաքեան վաճառականին: — 1917ին Մահտեսանի ջանքերով Ն. Եօք կը կազմուի «The American Committee for Armenian Independence»-ը, սիրալոյսար անդամակցութեամբ Նշ. ամերիկացի քղք. և մասաւորական դէմքերու: Ազգայն Միութիւնը Ն. Եօքի մէջ կը նախաձեռնէ հիմնել փաստարան

Վճիպուհի Լուսի Գիւլիզեան (Հայ Կարմիր Խայ)

Վահան Գարսաշեանի անօրէնութեամբ փրկու Պիւնոն որուն գործը կ'ըլլալ օրը օրին ամերիկ. մամուլին հասցնել Հայ Դատին ստացած նորագոյն երեւոյթները, նաև ամփոփ և մերկ իրազուծիւնները անարականերով ցրուել Արեւելի հարցով և հայկ. ճակատագրով զբաղող ամերիկացի և օտար անձնաւորութեանց: Համաձայն այս նպատակին, ետեւէ ետեւ կը հրատարակուին գեղեցիկ զբօսյկներ՝ Միութեան ծախքով: Աւելի ետք՝ Ազգ. Միութեան և «Փրէս Պիւսօն» անօրէնութեան միջեւ տեսակէտներու և զործունէութեան եղանակի տարբերութիւններ երեւան կու գան. խրամատը կը լայննայ, «Փրէս Պիւսօն» անկախաբար կը շարունակուի և երբ Ն. Յ. Դաշնակցութիւնը 1919ի փարիզեան Համազուամարի բնտրութեանց առթիւ կը քաշուի Ազգ.

Վահան Գարսաշեան (ամերիկահայ փաստարան)

Միութենէն, «Փրէս Պիւսօն» կը կազմէ նոր մարմին մը «The Armenian Committee for the Independence of Armenia» անուամբ, իւրացնելով Հայկական Հանրապետութեան Փարիզի պատուիրակութեան քղք. տեսակէաները: Հայաստանէրու ուրիշ խմբակ մըն ալ համակրելով այս Քրմիթին՝ իր անունն ու գործունէութիւնը կ'ընծայէ անոր: Պէտ- լինի ամերիկ. նիկ. դեսպան Մր. ձէրքըտ սերտ գործակցութիւն մը կը պահէ միշտ այս Մարմինին հետ և կը նուիրուի Հայ Դատին:

Հայ Ազգ. Միութիւնը երբ տակաւին իր մէջ կը պահէր բոլոր բաղ- կացուցիչ տարրերուն ներկայացուցիչները, կը ներկայանար որպէս զօրեղ և հեղինակաւոր մարմին մը և կը շարունակէր իր շատ արդիւնաւոր գործը՝ նպաստի ու փրօփականաբար աշխատանքներէն զատ, պատեհագոյն աւիթներու՝ կը դիմէ պաշտօնական Ամերիկայի և անոր մեծանուն նա-

Զինուորական առաքելութիւն յԱմերիկա

Զախեկ աք. — Տեղակալ Միք. Տէր-Պօղոսեան, Զօր. Յակօր Բաղրատունի, Զօր. Անդրանիկ (Օզանեան) և «բէփթէյն» Հայկ Պօնափարթեան:

Խազահին, Հայ Դատին ու տառապանքին համար ազգեցութիւն բանե- ցնելու մտօք: Ան 19 Մարտ 1918ին Վեհ. Հայրապետէն ստացուած կոչի մը առթիւ ո՛չ միայն Ուաշինկթըն, այլ և Իտալիա՝ Ս. Պապին և Դաշ- նակից կառավարութեանց կրկին ու կրկին անգամ հեռագիրներ կը դրկնէ թախանձագին խնդրելով որ կովկասի սպառնացող թրքական վտանգը հեռացուի և անտեսական միջոցներ փութացուին Հայաստանի նպակք դումարուն բազմաթիւ հրապարակային ժողովներ ու ամերիկացի ու առօջապետներ, փաստաբանք, գրադէտք և մտաւորական տիկնայք ամերիկեան ժողովուրդը կը լուսաւորեն Հայ Դատին և մարտիրոսու- թեան նկատմամբ՝ զգայացունց ճառերով:

Դաշնակիցներու յաղթանակէն ետք, Ամերիկայի հայ-ազգային

կեանքը կը մտնէ յոյսի և ուրախութեան նոր փուլի մը մէջ: Արդէն Արարտի շուրջ բուրբուած էին ազատ Հայորդիներ՝ Եռագոյնով մը որ մեր երկար Գողգոթային վախճանը կը խորհրդանշէր և դարերով երազուած առաւօտի մը ճառագայթներով կը տաքցնէր հանուր Հայութիւնը: Ամբողջական Հայաստանը հեռապատկեր մը շէր այլ ևս. Հայեր անհամբերութեան նշաններ կը ցուցնէին շուտով իրենց աւերակները դառնալու և վերաշինութեան հսկայ աշխատանքին լծուելու համար:

1919ի սկիզբը փարիզի Ազգ. Պատուիրակութենէն կոչ մը կը հասնի Ամերիկայի Հայ Ազգ. Միութեան, որպէս զի Ամերիկահայք շորս պատագամաւոր քնտրեն փարիզի Համագումարին համար: Բնականաբար Միութիւնը կ'ստանձնէ քնտրութիւնները վարելու գործը. բանավէճ ու գրչապայքար իրարու կը յաջորդեն. կը դիմուի ժողովրդային քուէարկուածութեան որուն արդիւնքը կ'ըլլայ հետեւեալ կերպով. — Մանուկ Համբար

Քաղաքական առաջնորդիւն յնամերիկա

Չախկն աջ. — Արտաշէս Լեփիւնեան, Սուրէն Մելիքեան, Յովն. Բազազնունի, Գարօ Փաստրմասեան և Արտէմ Փիրալեան:

ձու մեան, Չատիկ Մաթիկեան, Արսէն Միքայէլեան և Տ. Բ. Թաշճեան (4ն ալ Դաշնակցական). սակայն քուէարկութեանց պահանջներէն երկուքին շուրջ մասնաւոր սխալներ սպրդած ըլլալը կը յայտնուի քննիչ մարմնի մը կողմէ. անոնց տեղ կ'ընտրուին առաւելագոյն քուէ շահող Մ. Տամատեան և Եր. Աղաթոն որոնք Համբարձումեանի և Մաթիկեանի հետ կը մասնակցին Համագումարին: Այս քնտրութեան քննթացքին պատահած թիւերի մարտնչութիւնք պատճառ կ'ըլլան, որ Ազգ. Միութիւնը չպահէ իր ամբողջական կազմը. Ս. Դ. Ընչակեանք քնտրութիւններէն առաջ, իսկ Դաշնակցականք անկէ յետոյ կը քաշուին, որով Միութիւնը կը մնայ 5 կազմակերպութեանց մասնակցութեամբ տակաւին օրինաւոր մարմին մը, ըստ կազմական կանոնադրի:

1919ի աշնան՝ Ամերիկա կը ժամանեն զին. և քղք. առաքելութիւններ: Ազգային հերոս Զօր. Անդրանիկ և Զօր. Բաղրատունի կը կազմեն

ղին. առաքելութիւնը, միասին ունենալով Անդրանիկի ուղեկից Գէֆթէյն
 Հայկ Գօնափարթեան, իսկ սպայ Մ. Տ. Պօղոսեան՝ Բաղրատունիի —
 Բղք. առաքելութեան պետին և Հայաստանի Ա. նախարարապետ Յ.

Չախկն աջ՝ հասոցները.— Մշոյ վշտաչարչար երկց եղիշէ Ա. քնյ, Տէր-Պար-
 սամեան, Զօր. Անդրանիկ և «րէփթէյն» Հ. Գօնափարթի — Հակայ խմբանկարէն
 մաս մըն է այս՝ ձրէզնօ բնակող մշեցի երկսեռ ՀայուՍեան (142 հողի) որ 5
 Ա.պր. 1920ին դաշակերոյթ մը սարբեց իր հիւրեւոսե:

Քաջազնունիի կ'ընկերակցին Արտաշէս ԼնՖիէճեան, Ա. Փիրալեան, Հ.
 Հանր. գիւանդադիտական ներկայացուցիչ Կ. Փաստրմաճեան և Քաջազ-

նունիք քարտուղար Սուրէն Մելիքեան: Փրօֆ. Արրահամ Տէր-Յակոբեան, իբրև լիազօր ներկայացուցիչ Ազգ. Պատուիրակութեան, այս խումբին հետ գալով՝ իբր այն կը գործէ Ամերիկ. կառավարութեան մօտ:

Երկու տաքելութիւններն ալ մեծ խանդավառութեամբ կը դիմաւորուին հայ գաղութին կողմէ. տեղական մամուլին և շրջակայքերուն մէջ յայն արձագանգ կը գտնէ այս պատմական մուտքը: Դիմումներ կատարել կառավարութեան մօտ և անոր օժանդակութիւնը խնդրել քղք. և զին. ուղղութեամբ. այս էր անոնց նպատակը որուն համար կարելի ջանքերը կը թափուին, և հայ Զօրավարներն ու Քաջազուներ Ուաշինգթոնի մէջ պաշտօնական ընդունելութեանց ատեն իրենց ծրարները պարզելով յիշատակագիրներ կը ներկայացնեն: Արդիւնքը զառուան պատմութեան կը մնայ արձանագրելի — Զօրավարք Բագրատունի և Անդրանիկ Ամերիկ. կառավարութեան կը ներկայացնեն ռազմական տեսակետով Հայաստանի ընդարձակութեան պէտքն ու անոր սահմանները՝ մասնաւորաբար «Թրքական» Հայաստանէն ներս — Քաջազուներ

Պատրիկ Կիւլպէնկեան

և Փրօֆ. Տէր-Յակոբեան քղք. և ելմտ. հարցերով կ'զբաղին և ամերիկ. մամուլին ու կառավարութեան ազնիւ օժանդակութիւնը կը խնդրեն:

Մինչ այս մինչ այն, 1920ի գարնան Զօր. Անդրանիկ կը ձեռնարկէ համազաղութային հանդանակութեան մը, Ազգ. Պատուիրակութեանէն լիազօրուած: Հրաւեր կ'ուղղէ բոլոր կուսակցութեանց և Միութեանց: Ս. Դ. Հնչակեանք կը խոստանան ներկայացուցիչ զրկել, բայց ցվերջ կը մնան հետի. Դաշնակցութիւնն ալ մասնաւոր պատճառներով ան-

կարելի կը գտնէ համաձայնիլ: Մնացեալ կազմակերպութիւնք անոր շուրջը համախմբուած՝ կը կազմեն Կեդր. Հանգանակիչ Մարմին մը, հետեւեալներէն բաղկացեալ. — Շահէ մ. Վ. Գասպարեան (ատենապետ), Պատրիկ Կիւլպէնկեան (Բ. ատենապետ), Եր. Մինասեան (ատենադպիր), Մ. Դ. Պերպերեան (Բ. ատենադպիր), Միհրան Գարակոչեան (գանձապետ), Մ. Ս. Գօնազեան (Բ. գանձապետ), Վեր. Գ. Պետրոսեան (քննչ. քարտուղար), Աղեքս. Գեորգեան, Աշոտ Թիրեաքեան, Աւետիս Պ. Սելեան, Վեր. Անդր. Պետրիկեան, Լ. Կոստիկեան, Կ. Թ. Փուշմանեան, Հրանտ Թէլֆեան, Յ. Դերձակեան, Տ. Թ. Յ. Մովսիկեան, Վեր. Յ. Մ. Տէֆոյեան, Վահան Տիւրիկեան և Տիգր. Տօնճեան: — Հանդանակութիւնը յառաջ կը

մղուի՝ գործօն մանակցութեամբ Զօրավարին և Ն. Պօնափարթի որոնք այցելելով Ամերիկայի բոլոր շրջանները, 3-4 ամսուան մէջ կը հաւաքեն 700 հազար սուլար (550 հազարը գանձուած)։ Յանձնախումբին հետ խորհրդակցարար, Զօրավարը գումարին համեմատական բաշխումը կը գծէ սապէս. — 40 0/0 Ն. Հանրապետութեան, 30 0/0 Ազգ. Պատրիարքարանի միջոցաւ. Պօլսոյ խնամատարական գործին, 20 0/0 Կիլիկիան պետքերուն, 10 0/0 Հայկ. Բարեգործ. Լնդհ. Միութեան։ — 1920ի ամբողջ, Իսլանակցութիւնն ալ կը ձեռնարկէ Բանակի հանցանակութեան. Զօր. Բազրատունի և Յ. Քաջազնունի եւս կը գործակցին կարելի չափով. գումարը կը հասնի շուրջ 600 հազար սուլար (աւելի քան 400 հազարը գանձուած)։

Ամերիկեան Բանակի մէջ ծառայած 600 հայ զինուոր 14 Ապրիլ 1920ին կը ձեռնարկեն հսկայ թափօրի մը կազմակերպութեան։ Զանազան քաղաքներէ հայ զինուորներ կը հասնին Ուաշինկթըն։ Աշխարհածանօթ բժիշկ-ատամնարոյժ Հազարապետ Վ. Քազանճեանի և պատկուած հայ սպաներու առաջնորդութեամբ, սոյն շքեղ թափօրը զին. նուազախումբով կ'ընթանայ Ուաշինկթընի գլխաւոր փողոցներէն և Հուայթ Հաուզի, Արտ. Գործոց Կախարարութեան, Երեւոյտին և Երեսփ. Ժողովոյ շէնքերուն առջեւ զօրահանդէս կը սարքէ և յիշատակագիր մը մատուցանելով՝ կը խնդրէ «ներկայ Հայաստանի Հանրապետութեան նախնայն ու պատմական Հայաստան»։ Թափօրը կը դիմաւորեն ծերակուտական Լաճ, Արտ. Գործոց ներք. Պէյնպրիճ Բօլպի և երեսփոխան Բաճըս, համակրալից ճառեր խօսելով որոտընդոտ ծափերու և աղաղակներու մէջ։ Յոյցէս 12 օր ետք՝ Ամերիկա պաշտօնապէս կը ծանշնայ նորակազմ Հայաստանն «իրտնէ քոյր Հանրապետութիւն»։ — Գ. Փաստարմաճեան իր աշխատանքը քղք. ձեռնարկներու խառնած՝ Ն. Հանրապետութեան ճանաչումը պաշտօնապէս կը հաղորդէ հասարակութեան, և Ուաշինկթըն հաստատուելով՝ կ'սկսի իր պաշտօնական յարաբերութեանց Ամերիկ. Կառավարութեան հետ։ Ուիլսընի՝ Հայաստանի սահմանները ճշգրտող պահուն, զին. և քղք. առաքելութիւնք, ինչպէս և Փաստարմաճեան, զիմուքներ կը կատարեն, պատմական ու էական փաստեր ներկայացնելով Խարբերդի և հայկ. ուրիշ գաւառներու նկատմամբ։ Դեպի 1920 աշուն, սոյն առաքելութիւնք տակաւ կը թողուն Ամերիկան։

Առեւ.սր. Միքեան Գարակէօզեան որ հայ օրբանոց մը հիմնեց Պօլսոյ (Գուգիւնցուց)

Նոյն պահանջները կրելիս և՛ շահագործողը կը հասնի նոր Աշխարհ, դառնալով նորէն յուսահատութեան և պատրանքի փոթորկում մը կ'ապրի Ատլանտեանէն իսաղաղական Անմիջական օգնութիւն կ'աղաղակեն տեղացող հեռագիրները: — Ազգ. Միութեան նախաձեռնութեամբ կը կազմուի կիլիկիոյ կեդր. Գանձնախումբ մը, գիտում կատարելու Հայութեան և օգնութիւն փութացնելու աղէտալարը: Բարդէն կզակ, կիւլէսէրեանի նախագահութեամբ, Գանձնախումբ մը կը ձեռնարկէ հանդանուակութեան որ կրնատ կը թողուի, սնտեսական աննպաստ պայմաններու և այլ պատճառներու բերմամբ, վերակառուցումը աւելի յարմար առիթով մը, կը հաւաքուի 25 հազար տօլար միայն:

Վեհապետական Լամ

Առանձնապէս ուշադրութեան արժանի է Հայկ. Բարեգործ. Ընդհ. Միութեան գործունէութիւնն Ամերիկայի քնդարձակ դաշտին մէջ: Այս ազգանուէր կազմակերպութիւնն ունենալով աւելի քան 8000 անդամ և 90 մասնաճիւղ՝ գլխաւորաբար Աղէտի տարիներուն շարունակ մասնակցած է ազգ. շարժմանց և որբերու պատսպարման կենսական գործին տարուէ տարի հասցուցած պատկառելի դուստրներու վերջին տարիներու գրասենտրոն համագումարը կիւ միլիոն օտարէն աւելի է զոր Ամերիկայի Բարեգործականը սեփական միջոցներովը հաւաքած ու ղրկած է Գահիրէ, կեդր. վարչութեան: — Տքթ. 4.

Յ. Գալուստեան Հ. Բ. Ը. Մ. Վ. Ամերիկայի կեդր. Գանձնախումբովի առեպետն է, այնքան եռանդով և անձնութեամբ փարած՝ վաղուան սերունդին փրկութեան աւագ գործին:

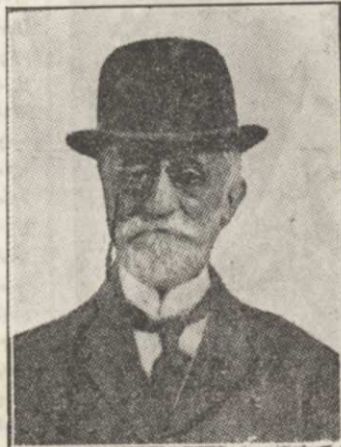
1920ի ընթացքին, Հայաստանի կարմիր խաչի և Հայ Ազգ. կարմիր խաչի միացման հարցը պահ մը կ'ըրազեցնէ հանրային միտքը: Երկուքն ալ Հայկ. տառապանքէն ու միմիայն անոր համար կազմակերպուած, տարբերով նպաստ, հանգերձեղէն ու դեղ հասցնելէ ետք, 1921ի գարնան ձեռք ձեռքի կու տան, գործելով իբրեւ մէկ մարմին, Հայ կարմիր խաչ: Բժշկութիւն Տիկ. Լ. կիւլէզեան և Տիկ. ձերհեան ոսկի մետալով կը վարձատրուին այդ առթիւ սարքուած ժողովի մը մէջ, իրենց գնահատելի ծառայութեանց ի վարձ:

1920 տարւոյ վերջերը Հայաստանի Հանրապետութեան համոզ

վտանգը ճշմարիտ սուգի կը մտանէ ամբողջ գաղութը որ Զինադադարէն ի վեր ապրած էր արդէն պատրանքի գտան պահէր։ Իսկ այս՝ բոլորովին կը յուսալքէ զինքը։ Շատեր Գալիֆօրնիա և այլևս կ'անցնին «Կուրուսեալ Դրախտ»ը գտնելու համար։ Ազգ. կեանքը խորապէս յուզուած նախը շրջանէ մը կ'անցնի, մինչև որ նոր ճառագայթներ կ'արձակուին քաղաքական հորիզոնէն։— Ֆրանքո-Միլի համաձայնութիւնը որ ցուսազին կերպով արձագանգած էր մինչև նոր Աշխարհ՝ կը յետաձգուի։ Հեղին յարձակողականին շշուկներն ալ բուռն հետաքրքրութիւն կ'առնութեն թունտ ելած սրտերու։

Քաղաքական այս անցուցարձեքու ընթացքին, Armenia-America Society-ն որ Ազգ. Միութեան միջոցաւ նիւ Եօրք կազմուած էր 1906

ամբուն, կը նուիրուի զուտ փրփականտի և քղք. զիմուսներու։ Այս Լնկերութիւնը մեծապէս կը նպաստէ Ուիլսընի՝ հայկ. սահմանները գծելու գործին, անոր հայթայթելով պատմ. և ազգագր. թանկարժէք փաստեր։ Լօնտօնի Դեսպանախորհուրդին կ'ուղարկէ ներկայացուցչական մարմին մը՝ զխաւարութեամբ Մ. Մօնթկօմբրի որ հայ իրաւունքները կը պաշտպանէ հոն, «Ազգ. Տուն»ի գաղափարին և Կիլիկիոյ Հայոց բարւոք կացութեան ոյժ կու տայ և կը տեսակցի Պօղոս նուպարի հետ։ — 1921ի գարնան երբ Մ. Վիվիանի Ամերիկա կը հասնի, Լնկերութիւնս հացկերոյթ մը սարքելով՝ մօտէն կը տեսակցի Փրնս. արտակարգ լիազօրին հետ և մանաւորապէս Կիլիկիոյ Հայոց ի նպաստ որոշ հասկացողութիւններ կը գոյացնէ։ միանգամայն զիմուս կը կատարէ Ուաշինկթընի Արտ. Գործոց նախարարութեան մօտ, շտապ նալու համար հայկ. ինդիւսերը՝ Մ. Վիվիանիի հետ տեսակցելու ատեն։ Այնուհետև նախագահ Հարտինկի կառավարութեան եւս քանիցս յիշատակագիրներ կը մատուցանէ, հայ գժբախտ իրականութեանց նկատմամբ Մեծին Ամերիկայի նիւթական ու բարոյական օժանդակութիւնն ապահովելու նպատակաւ։

Փարիէլ Նորատցիեան

Այս գաղափարը քիչ մը աւելի իրականութեան մօտեցնելու մտօք, 1921 Յունիսին Ամերիկա կը հասնի Փարիզի Ազգ. Պատուիրակութեան դեր-նախագահ Գ. Նորատուցիեան որ կ'արժանանայ պաշտօնական պատիւներու և աւարկայ կը գտանայ խանդավառ ընդունելութեանց՝ թէ՛

Հայ և թե՛ օտար շրջանակներու մէջ: Անձամբ Near East Reliefs կեդր. Մարմինին ներկայանալով՝ անհուն շնորհակալութիւն կը յայտնէ յանուն հանուր Հայութեան որուն հազարաւոր զաւակները մահէն ուսանջանքէն ազատեցան այս նպատամատոյցին ջանքերուն շնորհիւ: Ապա Ուաշինկթըն մեկնելով՝ կառավարութեան կը յայտնէ խոր երախտագիտութիւն և կը ներկայացնէ յիշատակագիր մը, խնդրելով որ Ամերիկա Հայաստանի հանդէպ ունեցած այնքան բարեկամական շահագրգռութիւնն ու զայն պաշտպանելու ազնիւ զգացումները շարունակէ պահել և 25-30 միլիոն տոլարի փոխատուութիւն մը ընէ Հայաստանի, որպէս զի անով փոքր պետութեան մը այս հերոսական ցեղին հոգատա-

Վահէ - Հաչկ

րութիւնը ստանձնէ, նաև ոյժ տայ թրքական Հայաստանի մէջ հայ անկախութեան մը զաղափարին, առանց սպասելու Ռուսական Հայաստանի լուծման, քանի որ այս վերջինը կապուած կը թուի ուսման և կնճառտ հարցին: Նորատունկեան շուտով կը վերադառնայ փարիզ ուր նոր խորհուրդին զումարումն անհրաժեշտ կը դարձնէր Ազգ. Պատուիրակութեան մօտ իր ներկայութիւնը:—Այժմ Ամերիկայի Հայ Ազգ. Միութիւնը վերակազմուելու աշխատանքին մէջն է: Կարծիր թաշտեւրը միացան. Ռամկավար և Աղատական կուսակցութեանց միացման համար զօրաւոր ջանքեր կ'ըլլան:

Դաշնակցութիւնը կը գտուի ազգայնական-ընկերակցական գետնի վրայ սակաւաթիւ ծայրայեղ ձախակողմեանք երեւութեան գործակցութիւն կը մշակեն կոտորակուած Ս. Դ. Հնչակեանց հետ. զաղութն ամբողջ փոխանցման շրջանէ մը կ'անցնի կազմակերպական տեսակէտով: Ուաշինկթընի Հայ Դիւանագիտական ներկայացուցչութիւնն իր գոյութիւնը կը պահէ, իրրեւ Ամերիկայի կողմէ պաշտօնապէս ճանչցուած հայ նախկին կառավարութեան մը ներկայացուցչութիւնը:

Յուսալիկայ Նոյնի Ուաշինկթընի մէջ պիտի զումարուի համաշխարհային բնոյթ ունեցող ժողով մը ուր նկատի պիտի առնուի ազգերու ղէնքնկէցութեան գերագոյն հարցը: Աշխարհի մեծամեծները հոն հաւաքուած՝ պիտի զբաղին նաև Արևելեան և Հայկական Հարցերով: Նիսի-Հարտինկ այս առթիւ իր ըրած պաշտօնական յայտարարութեանց մէջ շնորհաւորոյցով յիշատակել Արևելքի խաղաղութիւնն ու անոր կորիզը՝ Հայաստանը:— Նախորդ տարիներու մեր սպրած դառնազի պայքարը անշուշտ կը չափաւորեն

մեր յոյսերը՝ նույնմեքենան այս Համաժողովին նկատմամբ: Այսու հանդերձ, նոր Աշխարհի մտքով թիւնը — Հայերս ալ անշուշտ միտին — յամառ հետաքրքրութեամբ կ'սպասեն այդ ժողովին որ պիտի կարենայ թերեւս գտնել եղանակ մը՝ պարտասած ազգերուն խնայելու: Համար նոր պատրանքներ, նոր արցունք և նոր արին հեղութիւն:

Boston University
1921 0gnusnu

ՎԱՀԷ-ՇԱՅԿ

Ա Գ Ա Մ Ա Ն Դ Ե Ա Յ Յ Ո Ր Ե Ղ Ե Ա Ն

Վիեննայի Միջնորդական Բաժնի ներհուս Արքայի Գեր. Գրիգորիս Արք. Գովրիկեանի բանաբար թողած 60 ամեակը տօնուեցաւ հին, հերոս Մայիս 15ին, Հայ Ազգին Ենթարկուած վերջին աղէտներուն հետեանօր՝ կարի պարզ հանդիսութեամբ: Ամէն տեղէ շնորհաւորական հեռագիրներ ու թուղթեր տեղացին բազմաթիւն Յորելեարին որուն ազգային ու զրական գործունէութեանց գլխաւոր դաշտերը եղած են Կերլա և Եղիտարեթուսլիս, և որ հիմնած է Հունգարանայոց համար «Արմինիա» ճեպար. հանդէսը: 25 ամեայ աշխատակից «Հ. Ամսորեայ»ի և հեղինակ ուշագրաւ երկերու որոնցմէ ամէնէն երկարաշունչն է Հունգարանայ Դաւանդարանութեան պատմութիւնը՝ Հայք յեղիտարեթուսլիս Դաւանդարանիոյ խորագրով, բաղուած Դաւանդարանիոյ իշխաններու և կայսերաց հրովարտականութեան, ժամանակակից արձանագրութիւններէ ևն.: 1909ին էր որ ընտրուեցաւ Ընդհանրական Արքայ և անկէ ի վեր ձեռնհասօրէն կը շարունակէ վարել իր ծանր պաշտօնը, փոյթ տանելով Միարանութեան ներքին ու մտաւոր զարգացման (Պատկերը տե՛ս «Ամէնուն Տարեցոյցը» էջ 117):

ՀԱՅ ՌԱՄԿ. ԿՈՒՍԱԿՅՈՒԹԵԱՆ Գ. ԸՆԴԷ. ՊԱՏԳԱՄԱԻՈՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ
Սկսք. 1920 (4. Պոլիս):— Խմբակաւոր՝ յաջորդ էջ

1. Յակոբ Տերեւց,
2. Կարապետ Փափագեան,
3. Հայկ Պերպլեան,
4. Վահան Ալթունեան,
5. Վահան Թէրէեան,
6. Ռուբէն Յովնանեան,
7. Յովսէփ Գույումճեան,
8. Մարտիրոս Տէր-Ստեփանեան,
9. Արտակ Դարբինեան,
10. Համազասպ Բարունակեան,
11. Յովսէփ Յովսէփեան,
12. Գասպար Մովսէսեան,
13. Աւետիս Թէրզիպաշեան,
14. Արամ Գրիգորեան,
15. Լևոն Շիրինեան,
16. Արամ Ինճիճեան,
17. Պողոս Եղիսեան,
18. Տօրթ. Յակոբ Թօփճեան,
19. Փրօֆ. Յովհաննէս Յակոբեան,
20. Վաղարշակ Տէր-Յակոբեան,
21. Յովսէփ Սարանեան,
22. Տօրթ. Գույումճեան,
23. Շաւարշ Յակոբեան,
24. Հայկ Գալաֆեան,
25. Մկրտիչ Չայլազ,
26. Սարգիս Մանուկեան,
27. Սեդրաք Կէպէնլեան,
28. Աղազար Աղազարեան,
29. Գրիգոր Պէօզիկեան,
30. Գարրիէլ Փափագեան,
31. Լևոն Թիւթիւնճեան,
32. Պարզեւ Փափագեան,
33. Արշակ Ալլայումճեան,
34. Կարապետ Սրապեան:

ՀԱՅ ԿԵԱՆՔԸ՝ ՃԱՄԲՈՒՍ ՎՐԱՅ

Հայոց դերը Պարսիկ Սաննանադրուսին պայխարին մեջ

1912 Մայիսի սկիզբները Պաղատաէն Բերմանչա՛հ հասանք: Պարսիկ Սահմանադրական կուրններուն ամենէն տաք և արեւնալի շրջանին էր: Արեւմտ. Պարսկաստանի միակ դուռն ու նաւահանգիստը Պաղատա ամիւններէ ի վեր կտրուած էր Պարսկաստանէն: Բերմանչահ-Պաղատա ուղին — ուրիշ ստիպուած են անցնել Պարսկաստան մտնող ելլողները, ասորական և մեզական բանակներէն և Ա. Մակեդոնացիէն սկսեալ մինչեւ Մանչէսթրի տպածոներու կտրուանք ու Բերպէլայի ուխտաւորք — անանցանելի դարձած էր: Սալարը Տէօվլէն եղբօրք՝ Մուհամմէտ Ալի Շահին օգնութեան փութացեր էր Բերմանչահի քիւրտ ջեղերով: Երկու եղբայր, հակառակ 20 հազարնոց իրենց ոյժին, Թէհրանի մօտ չարաչար պարտուեր էին Եփրեմէն որ ունէր 800 հայ և 1200 Պախլիարի զինուոր: Մ. Ալի Շահ իր այս վերջին փորձէն յետոյ կը քաշուի Կովկաս. Թէհրանի կառավարութիւնը լայն շունչ կ'առնէ, իսկ Սալարը իր բանակին թափթփութներովը կ'ապաստանի հարաւ-արեւմուտք՝ Բերմանչահի ջեղերուն մօտ որոնցմէ ամենազօրաւոր Բալհօր քիւրտ ջեղը, նախապէս մասնակցած Թէհրանի կուրնին, Սալարի ղեկավարութեամբ կը գրաւէ Պաղատա տաի սահմանակից պարսկական հողերն ու Բերմանչահը: Ուստի այդ շրջանի ճամբաները կը դառնան անանցանելի, յաճախադէպ կողոպուտներու և սպանութեանց պատճառաւ:

Սակայն մենք ստիպուած ենք անպատճառ անցնել Պաղատաէն Բերմանչահ, պատմութեանը չափազանցութիւն նկատելով: Ուղեկիցներս են մեր ընկերութեան հաշուապահ իզմիրցի «Էլվանթէն» մը, ձօն, 2 արար ծառայ, թարգման մը և Տքթ. Ա. Ս. Յակոբեան(*): Գործի տեսակէտէն զատ, կայ նաև ուրիշ պարագայ մը որ դրդապատճառը կ'ըլլայ արտորանքիս. կը վախնամ որ առիժը կը փախցնեմ տեսնելու ա'յնչափ սիրած երկիրս՝ Պարսկաստանը, մանաւանդ, սահմանադրութեան անցնելուս՝ իր հնութիւններովը համբաւաւոր Մէդիանի: Մեր ճամբորդութեան հէքեաթային մասը կ'սկսի սահմանադրութեան օտք զննելուս պէս: Միջազեռքի անսահման տափարակութիւններէն վերջ, լեռնային պատուարի մը ստորաք կը գտնենք ինքզինքնիս: Չէզոք գօտին անցնելէ վերջ՝ կը գիմեմ մեր տեսնելիք վայրերուն մասին խնամով հաւաքած նօթերուս: Առաջին անգամ պիտի հանդիպինք Ղասրը-Շիրին, Սասանեան թագաւորներէն Խուսրէֆի և իր կնոջ՝ Շիրին հայ իշխանուհւոյն ձմերա-

(*) Պոլսեցոց ծանօթ «Ձաթալ-Սագալ»ն է այս, հին յեղափոխական մը որ, հակառակ Թախանձանքիս, դարձաւ Պաղատա, հոնկէ ալ արտրուելով Տէր-Չօրս Սուսա Պէյի օրով՝ որբանոցին տեսուչ կարգուեցաւ, բայց զո՞ն զնաց վերջէն, անոր յաջորդող հրէշին կազմակերպած համայնական սպանդին տեսնի:

նոցը: խեղճուկ ձիուս վրայ հանդաժ, սեւ լերանց ամայութեանը մէջ
 կը ջանամ վերապրեցնել փերտուղիի բանաստեղծութիւնը, Դյարկանի
 ձէնէթը որուն վրայ արքայից արքան, Թաղուհին և պայտատեանք
 հրեղէն ձիեր հեծած «բուռ»^(*) կը խաղային, և գնդակը կը սուրբ գե-
 ղանի Հայուհւոյն ճականի հարուածներուն տակ: — Եանկարծ 3 զինեալ
 Քիւրտեր բլուրի մը կատարէն կը պոսան որ կենանք. յետոյ կը մտե-
 նան մեզ: Բարձրահասակ երիտասարդներ են, վայրագ արտայայտու-
 թեամբ և տարօրինակ տարազով: Մէջքերնին սեղմուած է գունաւոր
 լայն գօտիով մը որուն մէջ կը հանդէի երկայն դաշոյնը: Լայն բարակ

Ալիօֆի կրօնին պատկա-
 նող քերմանշահի քիւտ
 մը՝ աղբկանը նետ Գաղա-
 քացին իր թափառաչրչիկ
 ցեղակցին վառ զոյներով
 հագուստին տեղ՝ թէեւ
 ընտելացած է «սերտա-
 րի»ին, բայց չէ փոխած
 շրջուած կաթայի ձեւ իր
 սեւ զլխանոցը որուն տա-
 կէն կ'առկախուն քեր-
 ծուած ճակտին բովերն
 իննող երկար մագերը:
 Աղջնակն ալ ունի բարակ
 սրունքներ և ուռած փոր:
 Այսպէս են պզտիկներն
 առ հասարակ ի Պարսկա-
 տան ուր անոնց մահացու-
 րեան տոկոսը կը հասնի
 անհաւատալի չափերու:

տարատնին սեւ է և ուքերնին բուպիկ: Ամէնքն ալ նոր հրացաններ ու-
 նին և փամփուշտներ՝ կուրծքերնուն վրայ: — Թարգմանին միջոցաւ կը
 տեղեկանանք, թէ սահմանապահ ցեղապետին՝ Սէնճապիներու Ալի Է-
 պէր խանին մարդիկն են: Դուրս կը հանեմ մեր միակ զէնքը, Պաղտատի
 անդէ: Հիւպատոսին նամակը որ ցեղապետներու հոգածութեանը կը
 յանձնարարէ զմեզ: Կը պահանջեմ անպատճառ տեսնել ցեղապետը:
 Քիւրտերը տեղի կու տան և կ'ուզողունք բլուրի մը ետին: Աղօրբի

(*) Այսօրուան անգլիական գնդակախաղը որ երկու հարիւր տարի առաջ
 սիրելագոյն «բուռ»ն էր Պարսիկներուն:

նմանող փլփլկած շէնքի մը — որուն՝ պրակ. անափառութիւնը Ղալա-Սէպղի (Կանանչ Բերդ) մեծագործը անունը փակցուցած է — կը հանդիպինք Ալի Էփպէրի որուն հետ բարեկամ պիտի ըլլայինք քիչ յետոյ: Իսկ 2 քիւրտ ձիաւոր կու տայ մեզ, և ճամբայ կ'իջնանք դէպ ի Ղասրը-Շիրին գիւղք: Զոր կը հարցափորձեմ մեր Քիրտերը՝ Ֆիրտուղի երգած ձենեկին հետքը գտնելու համար: Սասանեաց այս ողորմուկ ժառանգորդք անգէտ են պատմական Դրախտին որուն հետքերը (վերջէն ստուգեցի) շատ մօտն էին Կանանչ Բերդին:

Գիւղ հասնելունս, արդէն կը համոզուինք երկրին անօրինակ կացութեան: փոքրցներն են գունազեղ տարազներով ճառագուն Բրդուհիներ, սակաւաթիւ աղամարդիկ ալ զինեալ: Երջակայ ցեղեր սահմանին մօտ գիւղերը զրկած են կիներնին, իսկ այրերը Սալարին հետ կը քալեն Քերմանշահի վրայ որ սահմանադրական պղտիկ ոյժի մը ձեռքն է դեռ: — Գիւղերը Ղասրի մէջ պիտի անցունենք: Հազիւ տեղաւորուած, ներս կը մտնէ մաքուր հագուած զինեալ երեսասարդ մը որ բարեզալուստ կը մտղթէ մեզ՝ նախ խեցրեկ անդլիերէնով, ապա զեղեցիկ Ֆրանսերէնով: Սալարի ծառայութեան մէջ մտած կաթոլիկ Հայ մըն է, ճիշտ այն անձը որ դաւանակից վարդապետի մը հետ ատենօք պօլտահայ թերթեւորու մէջ Սալարի ստորագրութեամբ երեւցած է, Հայերը զգուշացնելով կռիւի մասնակցելէ: Ուրիսքի մը խմելէ վերջ կը մեկնի. կէս ժամ շանցած՝ Ֆրնոս. երկտղով մը շիշ մը ուրիսքի կը խնդրէ ցեղապետին անուամբ որ կ'երեւի թէ տտոր հտտը առնելուն պէս . . . փորի ցաւէ կը տաւապի եղեր:—Յաջորդ առտու կ'սկսինք վերելքը դէպ ի պրակ. Լեռնաղաշտերը: Ուղեկից ունինք նորէն 2 ձիաւոր որ կը փոխուին միշտ, զմեզ յանձնելով յաջորդ զոյգին: Մեր անցած տեղերը բոլորովին ամայացած են. քանդակեր գիւղեր, Լքեալ անասուններ և սպաննուած մարդոց զիտկներ: Սալարին աւազակները խմբակ խմբակ պահուրտած են ամենուրեք. և երբ հարկ կ'ըլլայ փոխել մեր պահապան հրեշտակները, յանկարծ, ամայութեանց մէջէն կը յայտնուի նոր խումբ մը որ կ'ստանձնէ զմեզ ուրիշներու հասցնելու իւզոտ պաշտօնը: Հիներն իրենց անասը (ձեռաձիբ) կ'ստանան, քանակը յաճախ իրենց կողմէ սահմանուած: Գիտելի էր, որ ո՛չ մէկ զոյգ որ և է գինով կը յօժարէր իր ցեղին սահմաններէն անդին անցնիլ, զինաթափ ըլլալու երկիւղով:

Նօթատետրս Ղասրը-Շիրինէն ետք ցոյց կու տայ ըստ-ըստ. հոն պիտի տեսնենք Սասանեան և աւելի հին քանդակներ, նաև անմատոյց ժայռերու մէջ փորուած պալատի մը հետքերը: Նոր յուսախարութիւն: Բայ-թալ հասնելէ առաջ, ուղեկից դարս-սուրանները (ճանապարհի պահակ) յուսեղոյններն են ցարդ մեր հանդիպածներէն: Բիւսթէմ Սանի մարդիկն են ասոնք: Նօթատետրս կը յիշեցնէ, որ քանի մը ամիս առաջ, թուրք հիւպատոսին մեղսակցութեամբ, Սալարը Տէօվլէ Բիւսթէմին զրկած է թէ՛հրանէն եկած 2 հայ յեղափոխական — մին խարբերդցի Գազանճեան — զորս Բիւսթէմ գլխատած է: — Արդէն հասած ենք

Հսկայ լեռներով շրջապատուած մութ կիրճի մը ստորոտ. լքուած դեղի մը բայ-թագին պարտեզներուն մէջն ենք, երբ զոյգ ձիաւորք Ծ կարմիր ոսկի կորզելով մենէ՝ կը հեռանան Տեղւոյս աւազակապետ Աղիզուլլահ խան, յոյժ գեղանի տղամարդ մը, կ'արգիլէ մեզ վտանդաւոր կիրճէն անցնել, յաջորդ առտուան ձգելով մեր ուղեւորութիւնը: Կը դիշերենք պարտեզներով ու ջրվէժներով շրջապատուած տուն մը ուր խանն ալ ինքնակոչ հիւր մըն է. առանց ջուրի ու խմիչի կը խմէ և մենէ՝ առաջ իր ստամոքսը կը զրկէ մեր եփել տուած Ծ հաւերուն միտերը. ոսկորներու բուրդ մը միայն կը նշմարենք սեղան բերուած ափսէին մէջ . . . Առտուն Աղիզուլլահ տան կտուրին վրայ կը գտնէ զիս՝ յափշտակուած ազնապարար տեսարանէն: Խոսակցութեան միջոցին կ'ըսէ թէ գլխու ցաւունիս «Ուխտիէն է» կը պատասխանեմ, և զարմանքս կը յայտնեմ «միւսիւման» քլլալով ըմպելի գործածելուն համար: Քիւրտ խմբապետն իր կարգին կը զարմանայ տգիտութեանս վրայ. «Ե՛ս, Դալխան ցեղէն, ինչպէս կրնամ միւսիւման քլլալ» — «Ուրեմն ինչ էք»: Թարգմանը հարցումս առանց կրկնելու կը պատասխանէ. «Ասնք Տաուտի կամ Ալիօհի են»: Կը զիմեմ նոթատեարիս որ լուռ կը մնայ: Քերմանշահ հասնելէս վե՛րջ միայն կը քաղեմ հետեւեալ տեղեկութիւնները:

* Տաուտի, Այիլօհի կամ Այի-Ալլաիները կը պատկանին անձանօթ կրօնի մը որուն խկութիւնն ու դաւանանքը ճշգրիտ ամէն փորձ և խոզած է, այնու զի Տաուտի կղերը շափազանց վերապահութեամբ և յաճախ սխալ տեղեկութիւններով կը ջանայ ծածկել իր կրօնին գաղափարները որոնց հիմնական կէտերուն գուցէ ի՛նք ալ անգիտակ է: Հին ճամբորդներ և պատմաբանք անորոշ բաներ միայն կրցած են ըսել Տաուտիներու մասին: Ամերիկացի միսիօնարուհի Տքթ. Սթէտ, երկար ատեն Քերմանշահ տարած և այս հարցով զբաղած, կը խոստովանէր թէ ո՛չ մէկ նորութիւն յաջողած էր աւելցնել արդէն գիտցուածին վրայ: Տաուտիները Քրիստոնէից ներկայութեան կը խոստովանին, թէ իրենք Յիսուսի հետեւող եղած են, և որպէս զի կարենան պահել իրենց կրօնը՝ նախընտրած են կոչուիլ յանուն Դալիք Մարգարէի որ արդէն Յիսուսի նախահայրն էր: Իսկ «Ալի-Ալլահի» կը նշանակէ Բարձրեալը, չէ՛ թէ Ալին, պարսիկ դաւանանքին չիմամքը: Ատով ուղած են Պարսիկները հաւատացնել, թէ իրենք Ալիի հետեւորդներն են: Միւս կողմէ, չեն դադարիք անոնց յայտնելէ, թէ Ալին իրրեւ Աստուած կը ճանչնան և կ'ընդունին անոր՝ կոչուէ մը ծնած քլլալը: — Իրենց պատճառաբանութիւնը կեղծ քլլայ թէ իրաւ, սա ստոյգ է որ Տաուտի մը չիւսիւման չէ երբեք, կը խորշի Մահմէտականութենէ որուն ոչ մէկ ծէսին և պատուիրանքին չէ ենթարկուած, և կրօնական հակառակութիւնք երկուքին մէջ միշտ մարած են արիւնով: Տաուտի մը աւելի զիւրաւ պիտի խնայէր Քրիստոնէի մը քան Մահմէտականի մը: Իրենց ծէսերը, վերջին ծայր պարզ, կը յիշեցնեն տարբերու և աստղերու պաշտամունքը, նաև հմալիկներու և կախարդութեանց հաւատքը: — Քերմանշահէն քիչ հեռու՝

Խորմագատի մէջ կը նստի կրօնապետներն որ հնօրեայ բարեհամբուր
 Պատրիարքի մը երեւոյթն ունի և կը պնդէ իրենց հին Քրիստոնեաներ
 քլլալուն վրայ, միայն թէ կը մերժէ ցոյց տալ իր տեսութիւնը վաւե-
 րացնող որ և է գիրք կամ գրուածք: Նստ պղտիկ թիւ մը կազմող
 Տառաքի կղերք սգէտ է իր ժողովուրդին շափ որուն կրօնական մեծա-
 գոյն արտայայտութիւնն է կոյր հպատակութիւն իր կրօնապետին հան-
 դէպ: Այս վերջինը մարդկային բնութենէն վեր՝ ամային յայտնու-
 թիւնը կը մարմնաւորէ և չի՛ մեռնիր, այլ կը փոխակերպուի: — Ունին
 սրբատեղիներ Բերինտի և Ղասրբ-Շիրինի մօտ ուր ուխտի կ'երթան(*):
 Գարնան, եռօրեայ ծումագահութենէ յետոյ, կը կատարեն տեսակ մը
 Հաղորդութեան Խորհուրդ, հաց և գինի բաշխելով: — Ասոնցմէ վերջ,
 աւելցնեմ անձնական ուսումնասիրութեան արդիւնքն ալ: Հակառակ
 իրենց Բիւրա կոչումին, Տառաքիները լեզուական, կրօնական կամ պատ-
 մական ո՛չ մէկ կապ ունին Հայաստանի սահմանակից Բիւրաերուն հետ:
 Ձեռն ալ պատկանիր պարսիկ ցեղին. այս կէտը վիճելի չէ բնաւ: Քեր-
 մանշահէն Ղասրբ-Շիրին տարածուող իրենց արդի հայրենիքին հին բնա-
 կիւնէրը չեն, այլ եկեղծներ. պատմական որ և է հետք. հին շէնք և
 արձանագրութիւն չկան: Տակաւակն ապացուցանող: Եթէ թոյլատրուի
 ինձ նմօզդել, իրենց ձէտերն ու դաւանանքի եղանակը դէպ ի Քրիս-
 տոնէութիւն կը տանին դժեզ, վտահօրէն շատ հեռի Մահմեդականու-
 թիւնէ: Գալով ցեղին, եթէ պիտի մերժենք անոր քիւրա կամ պարսիկ
 ծագումը, ստիպուած ենք մերժելու նաև ստորի կամ սեմական ծա-
 գումը, վասն զի լեզուով, կրօնով, բնկերային սովորոյթներով, մանա-
 լանդ Քիղիքականով՝ այդ ցեղը կը պատկանի արիական բնտանիքին:

* Վասնզաւոր կերճէն երբ կ'անցնէինք, ժայռերուն մէջ փորուած
 2 կամարակապ «Թաղ»երուն դեռ չհասած, Աղիզուլլահ կը հասնի մեզ
 իր «բանակ»ով, ընդ ամէնք 14 հոգի. 2 ձիւոր եւս կ'աւելնան: Նոյն
 սպառնալից վէճք՝ մենէ ձեռածիր կորզելու համար: Երբ տեսանք թէ
 անօգուտ էին մեր ողորմութիւնը, ճարահատ՝ ըսինք թէ պիտի բողոքէինք
 ի Քերմանշահ Սալարը Տէօվլէին, այս շարաշահութեան մասին: Այսպէ-
 սով աժան ազատեցանք և սիրալիբ բաժնուեցանք իրարմէ: — Քանի մը
 ժամէն կը հասնինք Բերինտ: Ծովու մակերեսէն 5000 ոտք բարձրացած
 ենք: Ա՛լ հանդիստ շունչ կ'առնենք, որովհետեւ ասկէ անդին Սալարի
 իշխանութիւնն աւելի ուժով է, և ես զբպանս նամակ մը ունիմ անոր
 ուղղեալ: Իսկոյն կ'այցելեմ Բերինտիներու ցեղապետին: Պատկառելի
 ծերուկ մըն է ան, Ալի Սուրաա Խան, միւրը քեան, պարթեւ հասակաւ,

(*) Պատերազմի ընթացքին «Համիտի» մարտանալին հրամատար Բէնի
 Պէլ Պաղտատէն Բերմանշահ արշաւած ատեն՝ ուրախօցեց Ալիօճի ուխտաւայ-
 րերէն մին: Թուրք բանակն այդ անխօսեմութիւնը բաւեց արիւնալի կոխներու
 և պարտութեանց մէջ: